

T.C.
İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dili ve Edebiyatı

HAMDİ BABA DİVANINDA DİN VE TASAVVUF

Yüksek Lisans

Ekrem KÖSEOĞLU

Danışman: Prof. Dr. Üzeyir ASLAN

İSTANBUL 2019

T.C.
İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dili ve Edebiyatı

HAMDİ BABA DİVANINDA DİN VE TASAVVUF

Yüksek Lisans

Ekrem KÖSEOĞLU

Danışman: Prof. Dr. Üzeyir ASLAN

İSTANBUL 2019

T.C.
İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

19.07.2019

Enstitümüz *Türk Dili ve Edebiyatı* Anabilim dalı yüksek lisans öğrencilerinden **165160113** numaralı **Ekrem KÖSEOĞLU** "*İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim - Öğretim ve Sınav Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "**Hamdibaba Divanı'nda Din ve Tasavvuf**" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun **01.07.2019** tarih ve **2019/13** sayılı toplantısında seçilen ve Sefaköy Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, ilgili yönetmeliğin 48. maddesi gereğince **60** dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında *oyçokluğu/oybirliği* ile **Kabul/Red-veya-Düzeltilme** kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 3 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
PROF.DR. ÜZEYİR ASLAN

ÜYE
PROF.DR. HAKAN TAŞ

ÜYE
PROF.DR. MUHAMMET YELTEN

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Hamdi Baba Divanında Din ve Tasavvuf” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmanın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Ekrem KÖSEOĞLU

ONAY

Tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece İstanbul Arel yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Ekrem KÖSEOĞLU

ÖZET

Muhammet Hami Baba 19.yy da Antep 'te yetişmiş olan Rufai tarikatına bağlı olmakla birlikte Bektaşî erenlerine gönül veren bir tekke şairidir. Hayatı ile ilgili kayda değer bir durum da kendisi Bektaşî geleneğine sahip olmasına rağmen beş kuşaktan kendisine kadar gelen Bostancı cami imamlığını devam ettirmiş olmasıdır.

Şiirlerinde Hz Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi önemli yer tutmakla birlikte Bektaşî şairlerin şiirlerinde pek rastlanmayan dört halife övgüsü de söz konusudur. Yine Hamdi Baba'nın ehl-i sünnette olduğunu ve mezhebinin Ebu Hanif olduğunu şiirlerinden anlamak mümkündür.

Bu çalışmada Hamdi Baba'nın divanındaki dini tasavvufi kelimelerin ihtiva ettiği anlamı inceledik. Tercih edilen kelime ve kavramlar ile hangi öğretilerin verildiğini anlamaya çalıştık. Kur 'an ayetlerinden hadislere dini şahsiyetlerden dini kavramlara kadar zikredilen kelimelerin ardındaki anlam derinliğini ulaşımaya çalıştık. Yine şairin tasavvuf anlayışına, şiirlerde beyitlerde yer alan tasavvuf kavramlarıyla erişmeye çalıştık.

Anahtar kelimeler: Hamdi Baba, Divan, Din, Tasavvuf, Ayet, Hadis

ABSTRACT

Muhammet Hamdi Baba, grew up in Antep in 19th century, was a tekije poet who lost his heart to Bektashi Saints, as well as being an adherent of Rifa'i order. A significant case about his life is that although he had the Bektashi tradition within, he continued to do his duty of being the imam of Bostancı mosque which was transferred to him after five generations.

In his poems, the love for (His Holiness) Ali and Ehl-i Beyt held a significant proportion along with praises to the Four Caliphs which is uncommon in the poems of Bektashi order's poets. Also, it can be understood from his poems that he tied to Ehl-i Sünnet and he followed Ebu Hanif sect.

In this work, we analyzed the meanings of religious sufistic words in Hamdi Baba's divan. We tried to understand which teachings were given with the chosen words and terms. We tried to understand the poetic profundity behind the words chosen among the Quran verses, hadiths, religious figures and religious terms. Also, we tried to reach sufism understanding of the poet through sufism leaders and sufism terms which were mentioned in poems.

Key words: Hamdi Baba, Divan, Religion, Sufism, Verse, Hadith

ÖNSÖZ

Muhammet Hami Baba 19.yy da Antep 'te yetişmiş olan Rufai tarikatına bağlı olmakla birlikte Bektaşî erenlerine gönül veren bir tekke şairidir. Hayatı ile ilgili öne çıkan bir durum da kendisi Bektaşî geleneğine sahip olmasına rağmen beş kuşaktan kendisine kadar gelen Bostancı cami imamlığını devam ettirmiş olmasıdır.

Şiirlerinde Hz Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi önemli yer tutmakla birlikte Bektaşî şairlerin şiirlerinde pek rastlanmayan dört halife övgüsü de söz konusudur. Yine Hamdi Baba'nın ehl-i sünnette olduğunu, Ebu Hanife mezhebinde olduğunu şiirlerinden anlamak mümkündür.

Hamdi Baba'nın şiirlerinin muhtevasında tasavvuf düşüncesi, ilahi aşka ulaşma ve bu yolda nefsin geçireceği merhaleler yer almaktadır. Hamdi Baba şiirlerini genellikle ilâhî türünde yazmıştır. Bu ilahilerde ortak bir duyu ve söyleyiş vardır. Dînî-tasavvufî ruhun hakim olduğu bu şiirlerde ilâhî aşk, coşkun bir şekilde ve ulvî bir heyecanla dile getirilmiştir.

Bektaşî bir tekke şairi olan Muhammet Hamdi Baba divanı üzerine yaptığımız bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tasavvufun birden çok tanımına , Hamdi Baba'nın hayatına, şairin Bektaşî çizgisine, dil ve üslup özelliklerine yer verilmiştir. Ana gövdeyi oluşturan ikinci bölümde ise Allah (cc)'ın isim ve sıfatlarına, dini ifadelerle kavramlara, ayet ve hadislerden peygambere kadar birçok dini içerik sözlük anlamı ile birlikte verilmiştir. Söz konusu kelimelerin sözlük anlamlarıyla Hamdi Baba'nın divanındaki beyitlerin anlam derinliğine erişilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölüm; tasavvufi tabirler, tasavvuf büyükleri, tasavvuf ekolleri ,tasavvuf mekan ve yerlerin beyitlerdeki kullanımı üzerinedir ve bu bölümdeki çalışma ile şairin tasavvuf anlayışına kapı aralanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada yoğun akademik çalışmaları arasında zamanını ayırarak bana yol gösteren tez danışmanım Prof. Dr. Üzeyir ASLAN 'a sonsuz teşekkürler. Ayrıca yardımlarını ve desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Muhammet YELTEN 'e müteşekkirim. Çalışmam boyunca bana destek olan değerli aileme çok teşekkür ediyorum.

İçindekiler

I.TASAVVUF VE HAMDİ BABA	1
A.Tasavvuf nedir	1
B.Hamdi Baba kimdir	2
Hamdi Baba'nın eserleri.....	2
Hamdi Baba'nın eserlerinde dil ve üslûp:.....	2
Hamdi Baba divanında nazım şekilleri ve türleri:.....	3
Bektaşilik;.....	3
Hamdi Baba Bektaşiliği;	3
II. DİN	4
1. Allah.....	4
1.2. Sıfâtü'llâh.....	7
2. Melekler	9
3. Kitaplar.....	9
4. Ayet ve hadisler.....	10
5. Hadisler	28
6. Peygamberler.....	32
7. Ehl-i Beyt	38
8. Çehâr-yâr ve Ashâb	39
9. Ahiretle ilgili mefhumlar.....	42
10. Kıyametle ilgili mefhumlar	42
11. Dînî mefhumlar	43
12. Dînî ifadeler.....	51
13. Mezhebler ve İmamları	51
14. Dînî Mekanlar ve Yerler	53
15. Kutsal aylar	55
III. TASAVVUF.....	56
1. Tasavvufî Tabirler	56
2. Tasavvufî Kavramlar.....	62
3.Tasavvuf Büyükleri.....	107
4.Tasavvuf Ekolleri.....	107
5.Tasavvufî Mekanlar ve Yerler.....	107
IV. KAYNAKÇA.....	109

I.TASAVVUF VE HAMDİ BABA

A.TASAVVUF NEDİR?

Tasavvuf; Arapça, yün giymek anlamında bir kelimedir. Kul ile Allah arasında ihsan olayının gerçekleşmesi, veya kulun ihsan vasfını kazanmasının yollarını gösteren bir ilimdir. Batinî fıkıhtır. (Cebecioğlu ,2004: 261)

Mutasavvıflarca içinde bulunulan hal ve makam gereği olarak çeşitli biçimlerle tarif edilen tasavvuf ilahi kaynaklı bir hikmetin bu düşünce sistemine katılmış olanlar tarafından yeni gelenlere onu aktarma geleneğidir. Böylece tasavvuf hem zaman içinde sürüp gitme sonsuz kaynağı ile ilişkisi nedeniyle ardı arkası kesilmeden devam eden bir yenilenmedir. O aynı zamanda İslamiyetin içe dönük batını (ezoterik)bir yönü olarak dışa dönük zahiri (ekzoterik) İslam'dan ayrı olarak kendini aynı şekilde manevi, Allah ile ilgili olan gerçeklerin doğrudan gözlemi insanlığın bazı döneminin şartları ile uyuşan kişisel düzeyde ilahi gerçekleri yorumlayan kanunların uygulanmasından ayrılır. İnsanların ortak yönü Allah (cc)' ın gönderdiği kitaplarla, buyurulan ibadetlerle dolaylı ve sembolik bir şekilde, ilahi gerçeklere beraberce katılma gereği olarak erişilebilen, ölümden sonra mutlu bir halin ve veya yaşayışın elde edilmesine yönelik olduğu halde tasavvufun amacı bizzat kendisindedir.(Altuntaş,1986 :s1)

Tasavvuf, bir araç olarak ne bir son ne bir teknik ne bir güzel ifade ne de bir bilgi marifetin kaynağı ifadesidir. O ancak takip edilecek uygulanacak bir yöntemdir. O bir taahhüt etme yerine getirilmesi gerekli ilkelerin uygulamasına verilen söz halidir. (Gazzali 1972 :s.59)

Tasavvuf Hakkın hoşnutluğunu kazanmak ve ebedi saadete ermek için nefisleri temizleme, ahlaki saf hale getirme, içi ve dışı aydınlatma, manevi durumu temize çıkarma hallerinden bahseden ilimdir. Tasavvufta asl olan kalbin çeşitli hastalıklardan temizlenerek şifa bulmasını temin etmek, onu güzel sıfatlarla süslemektir. Tasavvufun amacı; Hakk'ın rızasını kazanmak için, nefisleri temizlemekten, güzel ahlak sahibi olmaya çalışmaktan, kısaca Allah ve Resulünün ahlakiyla ahlaklanmaktan ibarettir. (Coşan ,1997 :33)

Tasavvuf, insan ruhunun Yaratıcı Kudretle doğrudan ilgi kurmasına yönelik evrensel özlem ve iştiağın sürekli ve değişmez beliricisidir. Bir diğer ifade ile Yaratıcıyı vasıtasızca sezmek veya Yaratıcı Kudret'e ilişkin doğrudan tecrübelerle sahip olmaktır. (Altıparmak, 2015:33)

B. HAMDİ BABA KİMDİR

Halk arasında Kara Fakih olarak tanınan Muhammet Hamdi Baba 19.yy Antep 'te yetişmiş Alevi Bektaşî meşrepli bir tekke şairidir. Divanının ilk ve son sayfasında düşülen kayda göre M.1845/12 1261 tarihinde Antep 'te doğmuştur. Saçaklı diye bilinen Muhammet Efendi'nin oğlu Süleyman Hocaoglu Molla Mehmet 'in oğludur. Rufai tarikatına bağlı olmakla beraber Bektaşî erenlerinden İlhamî Baba'dan nasiplidir. Antep 'te yıkılan Küçük Tabakhane camii yakınındaki Kadiri tekkesinin son şeyhlerinden biri olan Hamdi Baba gündüzleri mazi değirmeni çekmek geceleri ise bekçilik yapmak suretiyle geçimini sağlamıştır. Hamdi Baba'nın dedesi olan Saçaklı Muhammet Efendi'nin vazifeye başladığı Bostancı Camii imamlığı kuşaktan kuşağa geçerek Hamdi Baba'nın ölümüne kadar devam etmiştir. Hamdi Baba 93 harbinde Ruslara eser düşmüş daha sonra Mısır'a esir gitmiş ve bir süre orada yaşamıştır. Şubat 1908 Salı günü 63 yaşında Antep 'te vefat etmiştir. (Yakar,2012:5)

Hamdi Baba'nın Eserleri:

Divanı:

Hamdi Baba'nın elimizde bulunan müellif hattı Divanı 143 sayfa olup kahverengi deri ciltlidir. Divanda toplam 151 şiir mevcuttur. (Yakar,2012:6)

Risale –i Hamdi:

Hamdi Baba'nın tasavvuf merhalelerini anlattığı alegorik bir eserdir. Risale ,rüya halindeyken yapılan bir yolculuktaki izlenimleri aktarmakta uğranılan yerlerdeki insanların halleri tasavvufi ıstılahlarla dile getirilmektedir. İnsan-ı kamil mertebesine ulaşmayı hedefleyen bir canın nelerden vazgeçip neleri yapması gerektiği üzerinde durulmuştur. (Yakar,2012:s.5)

Hamdi Baba Eserlerinde Dil ve Üslûp:

XVII. asırdan itibaren saz şairleri ve tekke mensubu şairler, klâsik şairlere benzemek ve onlardan geri kalmamak gayretiyle, sahip oldukları klâsik edebiyat kültürüyle aruz vezninin nispeten kolay olan bahirlerini tercih etmişler; bazı klâsik nazım şekillerini kullanmaya başlamışlar, klâsik şiire ait mefhumlara manzumelerinde yer vermeye başlamışlardır. Mutasavvıf şairler tasavvufun gösterdiği hedeflere ulaşmak için şiiri bir vasıta olarak gördüklerinden, bu şairlerin sanat endişesi çoğu zaman ikinci planda kalmış, gönüllerindeki ilahi duygu ve düşünceleri olduğu gibi terennüm etmekte bir sakınca görmemişlerdir. Pek çok sûfi gibi Hamdi Baba da duygu ve düşüncelerini şiirlerle ifade etmiştir. Bundan dolayı şiirlerinin çoğu hikemî tarzda olup eğitici ve öğretici nitelikteki özellikler daha ağır basmaktadır. Sade dille ve herkesin anlayabileceği tarzda yazdığı manzûmelerinde sanat endişesine rastlanmaz. Tekke şiirinin diğer temsilcileri gibi aruz özentisinden uzaktır. (Yakar, H 2012:s.9)

Hamdi Baba Divanında Nazım Şekilleri ve Türleri:

Divanda tevhit, münacat, mersiye, nasihatname türlerinde şiirler görülmekle beraber Hamdi Baba şiirlerini genellikle ilâhî türünde yazmıştır. Bu ilahilerde ortak bir duyu ve söyleyiş vardır. Dînî-tasavvufî ruhun hakim olduğu bu şiirlerde ilâhî aşk, coşkun bir şekilde ve ulvî bir heyecanla dile getirilmiştir. Gerçek bildiği, gönülden inandığı düşünceleri, ilâhîlerinde içtenlikle ifade ederken insanlara çeşitli öğütler vermeyi de ihmal etmez. Divanda en çok işlediği nazım şekli gazeldir. Divanda 116 gazel, 1 mesnevi, 1 murabba, 3 muhammes, 6 müseddes, 1 tahmis ve terbi vardır. (Yakar, H 2012:s.7)

Bektaşilik;

Bektaşî tarikatına mensup olan kişi. Bektâşiye tasavvuf okulu. 13.yy'da Horasan'dan Anadolu'ya gelen Hacı Bektâş-ı Veli tarafından kurulmuştur. Esas itibariyle Ahmed-i Yesevî tarafından tesis edilen ve Türkler arasında kurulmuş ilk tarikat sayılan Yeseviye'nin tesirindedir. Hacı Bektâş-ı Veli'nin Makâlât adlı eserine bakıldığında, şeriata gerçekten bağlı bir şahıs olduğu görülür. Bu eserde, şeriatta dört kapı ve kırk makam olduğu zikredilir ki bu kapılar, Tarikat, Şeriat, Marifet, Hakikat'tır. (Eröz, 1977:s.248)

Hamdi Baba Bektaşiliği;

Hamdi Baba'nın gerek Bektaşilik konusunda gerekse de tasavvufa ait diğer konularda sarf ettiği sözler bir inanmışın duygularını samimi şekilde dile getiren ifadelerdir. Hamdi Baba'nın hayatı hakkında kayda değer bir durum da kendisi Bektaşî olmasına rağmen beş kuşaktan kendisine kadar gelen Bostancı cami imamlığını devam ettirmiş olmasıdır. Ne yaşantısında ne de şiirinde hiçbir zaman aşırılığa ve inkara kaçmamıştır. (Yakar, H 2012:9)

Râh-ı hakka doğruca 'azm eyleyen yoldâşım
Hem tarîkat hem şeri'at ehliniñ sırdâşım
Ehl-i beyt-i Mustafâ râhınıñ ferrâşım
Râh-ı hakka ser veren merdâneler kardâşım
Her ne var âfâkda ey cân ben âniñ nakkâşım
'Ahdine sâbit-i kadem ol ser veren bektâşım (110/1)

Alevi Bektaşî şairlerin, muhteva mihverini Hz Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi oluşturur. Ali'nin kişiliği erdemliliği ilmi ve kahramanlığı şiirlerde sıkça işlenmiştir. Hz Ali ilim noktasında Hz Peygamber'in mirasçısıdır. Hz Peygamberin "Ben ilim şehriyim Ali de ilmin kapısı" hadisi diğer Bektaşî şairlerinde olduğu gibi Hamdi Baba'da da yer almaktadır. (Yakar, H 2012:s 27)

'Âlemiñ cism ü cânı şehr-i 'ilmiñ bâbıdır
Mahzenisiñ hel etâniñ ya 'Aliyye'l-Mürteẓâ (6/5)

Alevi Bektaşî kültüründe On iki İmam velayet sahipleri sıfatıyla son derece önemli bir yer tutar. On iki İmamı anlatan nefesler ayinler de özel bir dikkat ve sevgi ile anılır.

Râğib ol ki cân-ı dilden sen Muhammed şehrine
Kıl tazarru‘ bâb-ı Haydardan ed gör çok niyâz (58/2)

İslam’ın ilk dört halifesini başlıca özellikleriyle şiirlerde anmak divan şairlerimiz için bir gelenektir. Baki, Nev’î, Nazım Efendi, Taşlıcalı Yahya, Esrar Dede ve Yunus’un bu tarzda şiirleri mevcuttur. Bektaşî şairlerinin şiirlerinde pek yer almayan dört halifeyi Hamdi Baba şiirlerinde zikreder ve bu husustaki düşüncelerini samimi bir şekilde dile getirir. (Yakar,H 2012:s.30)

Sev çâr-yârı Bekr ü ‘Ömeri
Zinnüreyn biri et ri’âyâtı (140/5)

Hamdi Baba aşağıdaki şiirde ehl-i sünnette olduğunu mezhebinin de Ebu Hanif olduğunu belirtir.

Fi‘limiz şer‘i Muhammet mesleğim râh-ı ‘Ali
Ehl-i sünnet milletinde mezhebim Ebû Hanîf (87/4)

II. DİN

1. Allah

Hamdi Baba divanında Allah (c.c)’ın esma ve sıfatları şiire konu edilmiştir.

1.1. Esmâ-i Hüsnâ:

Allah, O’ndan başka ilah yoktur; en güzel isimler O’na aittir.(Taha 8)

O, takdir ettiği gibi yaratan, canlıları örneği olmadan var eden, biçim ve özellik veren Allah’tır. En güzel isimler O’nundur. Göklerdekilere ve yerdekiler hep O’nu tesbih ederler. O üstündür, hikmet sahibidir. (Haşr 24)

Arapça sıfat tamlaması olup, güzel isimler demektir. Esmâ ismin çoğuludur, hüsna güzel demektir. Allah’ın güzel isimlerine Esmâ’ül-Hüsna denir. (İman ve İbadetler TDV: s.98)

Aşağıdaki beyitte şair; Allah’ın güzel isimleri anlamında ‘‘Esmâ-i Hüsnâ’’ yı zikreder.

Zâhirâ sen görseñ esmâ cümleten
Ma’nidedir hep müşemmâ cümleten
Vasfıdır esmâ-yı hüsna cümleten
Bu söze işbâta ‘âciz kalmazam (111-6)

Fettâh : “De ki: Rabbimiz hepimizi bir araya toplayacak ve aramızda hükmünü hakkıyla verecektir zira O, Fettâh’tır, ‘Alîm’dir.”(Sebe 26)

Rabbimizin ilmi her şeyi kuşatmıştır (ve) biz Allah’a güvenmişizdir: Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasındaki engelleri kaldır! Çünkü Sen, engel kaldıranların en hayırlısısın!” (A’raf 89)

Melekut kapılarını ,kalpleri ve fetihleri açan demektir. (Erginli, 2016:s.267)

Faydalı ilimlere karşı insanların kalbini açarak işlerini kolaylaştıran, bütün zorluklarını ortadan kaldıran yüce Allah’tır.

Aşağıdaki beyitte şair; üstün gelen, zafer kazanan, zorlukları kolaylaştıran anlamına gelen Allah (cc)’ın ‘Fettâh’’ ism-i şerifine yer verir.

Beni bu ‘âleme irsâl edendir ol ğani fettâh
Benim ol kenz-i mahfi kim beni açmaya her miftâh (29-1)

Hak : “Şüphesiz Allah, O, Hak olandır ve şüphesiz O’nun dışında taptıkları (ilahlar) ise, bâtıldır.” (Lokman , 31/30)

Gerçek anlamına gelir. Allah’ın güzel isimlerindendir (el-Hakk). (Cebecioğlu ,2004: 232)
Aşağıdaki beyitte şair; Allah (cc)’ın isimlerinden olan “Hak’’ ism-i şerifini anar.

Görki Errahîm sıfâtın dâ’ima Hak remzeder
Bu sıfâtdan ahsen-i takvim kılmışdır devâ (1-5)

Hâlik : “O halde sen, batıl dinlerden uzaklaşarak yüzünü ve özünü, hak din olan İslâm’a yönelt.Yani Allah’ın insanları yaratmasında esas kıldığı o fitrata uygun hareket et. Allah’ın bu hilkatini kimse değiştiremez. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların ekserisi bunu bilmezler.”(Rum,30)

Yoktan var eden, Allah(cc) ismidir. (Cebecioğlu ,2004: 261)
Aşağıdaki beyitte şair; “Hâlik’’ ism-i şerifini zikreder.

Küllü şeyden hâlik olan vech-i hak işbât olur
Vacîb-i bizâtı izhâr eyler ol dem mümkünât (17-5)

Hudâ : “Semûd kavmine gelince, onlara doğru yolu gösterdik ama körlüğü doğru yolu görmeye tercih ettiler; nihayet kendi yapıp ettiklerinin sonucu olarak alçaltıcı bir yıldırım azabı yakalayiverdi onları!” (Fussilet 17)
Hidayet eden anlamındadır. Yaratıcı manasına gelir.(Cebecioğlu ,2004: 261)

Aşağıdaki beyitte şair; Cenab-ı Hakkın ism-i şerifi olan, doğru yol gösterici anlamına gelen ‘‘Hudâ’’ ya yer verir.

Ol ki *yevmi’ d-dîn mâliki* soñra pişmân olma kim
Gayri yok *ıyyâkena ‘bûd illâ lâıykıdır* Hüdâ (1-8)

Mevlâ : "Bilin ki Allah sizin mevlânızdır (sahibiniz, hâminiz, yardımcınızdır). O, ne güzel Mevlâ ve ne güzel yardımcıdır" (el-Enfâl, 8/40).

Rabb, sahib, hâmi (koruyucu) yardımcı,dost, yâr lütuf ve ihsanda bulunan, iyilik yapan anlamındadır.(Özön,M 2002s.463)

Aşağıdaki beyitte şair; Mevla’yı anmaktadır.

Gör ki Mevlâ cümle eşyâ cem‘ edip Âdem dedi
Cem-‘i cem‘e cem-‘i tâme mazhar oldu Mustafâ (7-2)

Rab: "Şüphesiz Allah, benim de Rabbiniz, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse ona ibadet edin. İşte bu, doğru yoldur." (Âl-i İmran 51)

"Andolsun! Sen beni öldürmek için elini bana uzatsan da ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım." (Mâide, 28)

Arapça, terbiye eden, doyuran, yetiştiren vs. gibi anlamları olan bir kelime. Zâtın, ruhî veya cismânî gayb varlıklarına olan nisbeti bakımından, Hakk'ın bir ismidir. Allah'ın Rab isminin, fonksiyon olarak işlerlik kazandığı her şey, merbûb dairesinde mütalaa edilir. Allah'ın zatî, rubûbî isimlerin menşeidir. er-Razzâk ve el-Hafız gibi isimler böyledir. Rab ismi de, merbûbun varlığını gerektiren ve gerçekleştiren bir isimdir. (Başar,2011:s37)

Aşağıdaki beyitte şair; alemlerin yaratıcısı anlamına gelen Allah(cc)’ın ismi şerifi ‘‘Rab’’ı zikreder.

Okudum *Elhamdü’lillâh* hem de *rabbi’l- ‘âlemin*

Çünkü *rahmâni’r-rahîmiñ* sırrını dedim saña (1-7)

Rahîm : O Allah ki, O’ndan başka ilâh yoktur. Gaybı da, müşahede edileni de bilendir. Rahmân, Rahîm olan O’dur.” (Haşr 59/22)

Aşağıdaki beyitte şair; koruyan, acıyan, merhamet eden, Allah (cc)’ın isimlerinden biri olan ‘‘Rahim’’ ism-i şerifine yer verir.

Fehmedüp *innâ ‘areznâ* remzini biz ey Rahîm

Hâmil-i sırr-ı emânet çünkü insân câ-nümâ (2-5)

“

Rahman : “De ki: ‘Gece ve gündüz sizi Rahman (olan Allah)tan kim koruyabilir?’ Hayır, onlar Rablerini zikirden yüz çevirenlerdir.”(Enbiya , 42)

Böylece Biz seni, kendisinden önce nice ümmetler gelip-geçmiş olan bir ümmete (elçi olarak) gönderdik; sana vahyettiklerimizi onlara okuyasın diye. Oysa onlar Rahman'a nankörlük ediyorlar. De ki: "O, benim Rabbimdir, O'ndan başka İlâh yoktur. Ben O'na tevekkül ettim ve son dönüş O'nadır." (Ra'd , 30.)

Artık, ye, iç, gözün aydın olsun. Eğer herhangi bir beşer görececek olursan, de ki: "Ben Rahman (olan Allah)' a oruç adadım, bugün hiç kimseyle konuşmayacağım." (Meryem , 26)

Arapça, acımak demektir. Hz. Peygamber (s.a.v)'in, Delâil'de kaydedilen iki yüz bir isminden biridir.Allah'ın iki türlü acıması söz konusudur: Rahman :Umumi acıma ki mü'min, kâfir herkesi içine alır, bu dünyada tecelli eder: Rahim : Ahirette ve sadece mü'minlere olan acıma. Özel rahmettir.(Başar,2011:s.30)

Aşağıdaki beyitte şair; Allah(cc) ismi şerifi olan “Rahman” ı dile getirir.

Sil gönül mir'âtini zerk-i riyâdan sâfi kıl

Gör ne sûret bağlar ânda sûret-i râhmâna bak (89-2)

1.2. Sıfâtü'llâh

Allah'ın sıfatları demektir.

Celâl :Ululuk, büyüklük, azametanlamına gelir.Bir şeyin celîl olması, onun büyümesidir. "Merhamet gözünde büyüdü", ifadesi, bu kabildendir. Allah'ın Celâli ise, O'nun ululuğudur. Kuşeyrî'ye göre, Celîl, yücelik ve ululukla ilgili sıfatlara hak kazanan demektir. Celâl, kahr sıfatıdır. Selbî sıfatlara da ıtlak olunur. Meselâ, Allah'ın cism, cismânî, cevher ve araz olmaması gibi. İşte Allah'ın, bunlar ve benzerleri noksan sıfatlardan yüce olması, Celâl'in manaları içinde yer alır. Abdülkerim Cîlî, Allah'ın sıfat ve isimlerinde ortaya çıkması suretiyle olan zâtından ibarettir, der. Bu icmal (özet) olanıdır. Tafsil üzere olan celâl ise, şeref, azamet, övme ve kibriya sıfatından ibarettir. Cenab-ı Allah'ın lütuf ile tecellîsine "Cemal" dendiği gibi, bunun mukabili olarak kahr ile tecellîsine de "Celâl" denir. Celâl kelimesi bir insan için kullanıldığında, bir tür öfke manası taşır: "Mehmet celâlî bir zat idi, Allah ona rahmet etsin!". Bu cümledeki celalli kelimesi gazab ve öfkeliği bildirir. Mutasavvıflara göre, "mutlak ve vahdet" olmadıkça, celâline nüfuzunun imkanı yoktur. Vahdet-i Mutlaka'da bütün esma ve sıfat, nisbetler ve itibârlar, "tevhîd, izafetlerin düşürülmesidir" gereğince mahvolacağı cihetle, "Hakk'ı Hak'tan başkası göremez" denmiştir. Celâl, Allah'ın mânevi kahrına da denir ki, bu şekilde "gayriyyet"i ortadan kaldıracağı için celâl, cemâlin aynıdır.

Her an ediyorsun bizi makhûr-i Celâlin

Kurban olayım yok mu tecellî-i Cemâlin.

Mehmed Akif Ersoy

Celâlin ortaya çıkışı, mahv ve gaybeti gerektirir. Cemalin ortaya çıkışı da, sahv ve kurbü icâbettirir. Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabî, Celâl sahibinin ceberut sıfatlarından biriyle muttasıf olduğu ve Allah'ın da bu sıfat ile sıfatlandığı kanaatindedir. Celâl sahibi, yine ona göre, kahr ve galebe sahibidir. (Cebecioğlu ,2004: 261)

Aşağıdaki beyitte şair; Allah'ın büyüklüğü ve azameti anlamına gelen Allah (cc)'ın ‘‘Celâl’’ sıfatına yer vermektedir.

Nûr ile nârdan getirüp Hamdiyâ izhâr ider

Ânıñçün gösterir gâhı celâl gâhı cemâl (100-7)

Cemâl : Güzel, güzellik, iç ve dış güzelliğini ifâde eder. İki türlü cemâl olduğu söylenir, birisi halkın bildiği güzellik, ikincisi hakiki güzellik. Bu da her uzvun, olması gerektiği karakter ve hey'etin en faziletlisi üzere bulunmasıdır. Cemâl, Allah'ın müşâhede-i ilmiyye olarak, kendi Zâtında ilk müşâhede ettiği ezeli bir sıfatıdır. O, müşâhede-i ayniyye olarak yarattıklarında bu sıfatı görmek diledi, bunun üzerine ayna gibi kendi cemâlinin aynını görmek üzere âlemi yarattı. Cürcânî'ye göre cemâl, rıza ve lütf taalluk eden sıfatlardandır. Kâşânî'ye göre de, el-Cemâl, Allah'ın lütf ve rahmetinin vasıflarıdır. Kâşânî konuyla ilgili olarak şöyle söyler: Cemâl; Allah'ın, Zâtı için vechi ile tecellî etmesidir. Allah'ın mutlak cemâli için bir celal vardır ki, bu da, O'nun vechiyle tecellî ettiği sırada her şeyi kahretmesidir. Bu şekilde O'nu görececek kimse kalmaz. O, cemâli yüce olandır. Cemali için bir yaklaşıma vardır; işte o, bize bununla yaklaşır. O'nun her şeydeki zuhuru, şu beyitte zikrolunduğu gibidir:

Hakikatların hepsinde cemâlin seyreder

Celâlinde gayri yoktur onu setredecek

Cemâl için bir celâl vardır. Bu da, kainatın taayyünleri ile cemalin perdelenmesidir. Her celâlin ardında da, bir cemâl vardır. Allah celâl ve kahriyle bütün mevhum varlıkları ortadan kaldırır, böylece cemâlini ortaya çıkarır. Bu sebeple, celâl cemâlin aynıdır. Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın "Kahrın da hoş, lütfün da hoş" diye terennüm etmesi, hakikatte cemal ve celalin aynılığına işaret etmek içindir. (Cebecioğlu ,2004: 47)

Aşağıdaki beyitte şair; Allah'ın hakiki güzelliğini dile getirerek ‘‘Cemâl’’ sıfat-i şerifini zikretmektedir.

Alıp ‘ilm-i ledünniden cemâlin arz eder bir bir

Ki râğib müşteri ister bulamaz ol nigâr ammâ (5-4)

2. Melekler

Melek:

“Peygamber Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, mü’minler de. Hepsi Allah’a, O’nun meleklerine, kitaplarına peygamberlerine iman ettiler.”(Bakara ,285)

“Asıl iyilik Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman edenlerin iyi amelidir.” (Bakara, 177)

Aşağıdaki beyitte şair; Allah(cc)’ın nurdan yarattığı, Allah(cc) ile insan arasında aracılık yapan varlık olan “melek” i zikreder.

Bulan insânı çün etti melek-veş Âdeme secde

Dönüp a‘râz eden cânlar olur ma‘nide şeytânî (144-6)

3 Kitaplar

Kur’an-i Kerim; Hamdi Baba’nın şiirlerinde Kur’an-i Kerim, kitab, Mushaf,Mushaf-ı Hak,Kur’an,Kelamullah şeklinde zikredilmektedir.

Kitâb: Aşağıdaki beyitte şair: kitab kelimesi ile Allah (cc) kitabı Kur’an-ı kerim ve onun öğretilerini kasteder; yedi ayet olan Fatiha süresinin bu kitabın başında olduğunu belirtir. Heft âyettir yazılmış mushâf-ı ruhsârîyña
Ger kitâbından haberdar olduñsa cânümâ (7-5)

Mushaf: “Ona (Kur’ân’a) ne önünden ne de ardından batıl gelemes. (Çünkü O,) hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye layık olan Allah tarafından indirilmiştir.” (Fussilet, 41/41–42)

“Rahman Kur’ân’ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona beyanı öğretti.”(Rahman, 55/2–4)

Aşağıdaki beyitte şair; Kur’an-ı Kerim anlamına gelen “Mushaf” a yer verir.

Heft âyettir yazılmış mushâf-ı ruhsârîyña

Ger kitâbından haberdar olduñsa cânümâ (7/5)

Mushaf-ı Hak: Aşağıdaki beyitte şair; Allah (cc)’ın cemâlinin Kur’an olduğunu dile getirir.

Kaşıñla kipriğın seb‘a’l-meşâni

Cemâliñ mushaf-ı hak câvidânı (141/1)

Kur’an: “Biz onu, akıl etmeniz için Arapça okunuşla indirdik.” (Yusuf 2)
“**Kur’ân** okuyacağında kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığın.”(Nahl 98)
“Kur’ân okunduğunda/okununca onu işitin de durup düşünün ki merhamet olunasınız.” (A'râf 204)

“Şüphesiz, bu Kur’ân, en doğru yola iletir ve salih amellerde bulunan mü'minlere, onlar için gerçekten büyük bir ecir olduğunu müjdelemektedir.”(İsra 9)
“**Kur’ân**'dan indirir olduklarımız, inananlara şifâ ve rahmettir.” (İsrâ 82)

Aşağıdaki beyitte şair; ârif olanın Kur’an-ı Kerim’i seslendirip anlayan olduğunu dile getirmektedir.

Vech-i haktır cümle ‘âlem savt-ı nutkî zâtidir

‘Ârif ol kim ma‘z-ı Kur’ân etti savtile edâ (7-2)

Kelâmu’llâh: Aşağıdaki beyitte şair;kutsal kitapta geçen sözler, Allah (cc)’ın sözleridir anlamında ‘Kelâmu’llâh’ı zikreder.

Gel rızâ ver bu sözüme cân-ı dilden ey pûser

Mü’miniñ mir’âti mü’mindir dedi hayrû’l-beşer

Çün ‘Ali verdi kelâmullahi nâtıktan haber

Dem-be-dem eşyâ okurlar kanda kim kılsam nazar

Lâ fetâ illâ ‘Ali lâ seyfe illâ zülfikâr (47-3)

4. Ayet ve hadisler

1. Ayetler: Arapça'da burhan, alamet, nişan eser demektir. Kur'an-ı Kerim'in her bir cümlesi. Tasavvufta ise, birbirinden farklı gibi görünen şeylerin hakikat gözüyle bir ve bütün olarak görünmesidir. Çünkü bir anlamda, ayetler Allah'ın sıfatları olmakla beraber, zatının aynıdırlar. (Cebecioğlu ,2004: 47)

Fâtiha: Fatiha suresi Mekke döneminde inmiştir. Yedi âyettir. Kur'an-ı Kerim'in ilk sûresi olduğu için "başlangıç" anlamına "Fâtiha" adını almıştır. Sûrenin ayrıca, "Ümmü'l-Kitab" (*Kitab'ın özü*) "es-Seb'ul-Mesânî" (*Tekrarlanan yedi âyet*) , "el-Esâs", "el-Vâfiye", "el-Kâfiye", "el-Kenz", "eş-Şifâ", "eş-Şükr" ve "es-Salât" gibi başka adları da vardır. Kur'an'ın içerdiği esaslar öz olarak Fâtiha'da vardır. Zira övgü ve yüceltmeye lâyık bir tek Allah'ın varlığı, onun hâkimiyeti, tek mabut oluşu, kulluğun ancak O'na yapıp O'ndan yardım isteneceği, bu sûrede özlü bir şekilde ifade edilir. Fâtiha sûresi, aynı zamanda baştan başa eşsiz güzellikte bir dua, bir yakarıştır. Mushafta birinci, nüzûl sıralamasında 5. sûredir. Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ilk yıllarında Mekke'de nâzil olduğu hususunda ittifak vardır. konusu "Hamd Allah'a mahsustur" cümlesi Allah Teâlâ'nın kendisini hamde (övgü, yüceltme) lâyık kılan bütün yetkinlik sıfatlarını; "âlemlerin rabbi" ifadesi diğer yaratma ve fiil sıfatlarını; "rahmân ve rahîm" isimleri Allah'ın insanlara rahmet ve merhametinden kaynaklanan din kurallarını; "ceza ve hesap gününün sahibi" nitelemesi kıyamet hallerini ve âhiret âlemini; "Yalnız sana kulluk ederiz" kısmı iman, ibadet ve sosyal düzeni; "Yalnız senden yardım dileriz" cümlesi amellerde ihlâsı (ibadetlerin yalnızca Allah rızası için yapılmasını) ve tevhide (O'ndan başkasına kul olarak boyun eğilmemesini, Tanrı'ya mahsus sıfat ve etkilerin O'ndan başkasına tanınmamasını) ifade etmektedir. "Bizi doğru yola ilet" cümlesi ibadet, nizam, düşünce ve ahlâk çerçevesini, "nimete erdirdiklerinin yoluna..." kısmı gelip geçmiş örnek nesilleri, millet ve toplulukları; "gazaba uğramışların ve sapmışların yoluna değil" bölümü ise kötü örnek teşkil eden ve hallerinden ibret alınması gereken geçmiş toplulukları içine almaktadır. (Kur'an Yolu Tefsiri Cilt:1 s70)

Fatiha'nın mealı:

- 1- Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın ismiyle.
- 2- Hamd o âlemlerin Rabbi,
- 3- O Rahmân ve Rahim,
- 4- O, din gününün maliki Allah'ın.
- 5- Ancak sana ederiz kulluğu, ibadeti ve ancak senden dileriz yardımı, inayeti. (Ya Rab!).
- 6- Hidayet eyle bizi doğru yola,
- 7- O kendilerine nimet verdiğin mutlu kimselerin yoluna; o gazaba uğramışların ve o sapmışların yoluna değil. (Yazır .2007:9)

Aşağıdaki beyitte şair; Allah (cc) kitapların anası Kur'an-ı Kerim'in, yüzüne yazılan süresinin Fatiha olduğunu dile getirir.

Vechine yazmış Hudâ ki fâtiha ümmü'l-kitâb

Okuyan Hatt-ı zâtından gayrî sevdâ bilmemiş (72-3)

Bi-smi'llâh:

“Eûzü” veya “istiâze” diye bilinen bu cümle, bu şekliyle bir âyet olmadığı için mushafa yazılmamıştır. “Kur’an okuyacağın vakit o kovulmuş şeytandan Allah’a sığın” (Nahl 16/98) şeklinde buyurulduğu için Kur’an okumaya başlayanlar, besmeleden önce “eûzü...” ifadesini okumak suretiyle bu emri yerine getirmektedirler. Asıl adı İblîs olan şeytan, Allah’ın “Âdem’e secde et!” emrine uymadığı, kendisinin daha üstün olduğunu ileri sürerek emre karşı geldiği için meleklerin vatanından (melekût âlemi) kovulup sürgün edilmiş; o da imtihan dünyasında Allah’ın kullarını, O’nun yolundan ve rızâsından ayırmak için uğraşmayı kendine vazife edinmiştir. (Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 1 Sayfa: 58-59)

Aşağıdaki beyitte şair; bir işe başlarken söylenen ve acıyıcı ve esirgeyici olan Allah (cc)’ın adıyla anlamına gelen Arapça bismillahirrahmanirrahim’in kısaltılmışı olan bismillah sözünü kullanmaktadır.

Fehm edersen bâ-yi bismillâh rumûzın ibtidâ
Bil ‘Aliniñ âlini hem olagör sen muktedâ (1/1)

el-hamdu li'llâh, "Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, bana nankörlük etmeyin!" (Bakara,152. ayet)

"Hani rabbiniz, ‘Eğer şükredermeniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!’ diye bildirmişti." (İbrahim,7.ayet)

Allahü teâlâya hamd olsun, ben her hâlimde O'ndan memnûnum demektir.(Özön,2002:s204)

Aşağıdaki beyitte şair; Fatıha süresinde geçen Elhamdülillâh’ı anar.

Okudum *Elhamdülillâh* hem de *rabbi’l- ‘âlemin*

Çünkü *rahmâni’r-rahîmiñ* sırrını dedim saña(1/7)

er-Rahîm: : “O Allah ki, O’ndan başka ilâh yoktur. Gaybı da, müşahade edileni de bilendir. Rahmân, Rahîm olan O’dur.” (Haşr 59/22)

Çok merhametli, merhamet olunan; "rahmet, merhâmet ve ruhm" masterından ism-i fail ve ism-i mef'ûl anlamlı bir sıfat. Kök anlamı, acımak, merhamet etmek ve bağışlamak demektir. Rahîm'in çoğulu "ruhamâ"dır. Merhamet, iyilik ve nimet anlamına da gelir. Aynı kökten "rahman" sözcüğü de merhameti bol olan demektir. (Döndüren ,2015:s35)

Aşağıdaki beyitte şair ‘‘Çok merhamet edici anlamına gelen er-rahim ile’’Fatiha süresine işaret eder.

Görki er-rahîm sıfâtın dâ’ima hak remzeder
Bu sıfâtdan ahsen-i takvim kılmışdır devâ (1/5)

İyyâke Na’budu: Aşağıdaki beyitte şair;’’Ancak sana kulluk ederiz.’’(Fatiha 5) manasına gelen ayet-i kerimeye yer verir.

Ol ki yevmi’d-dîn mâliki soñra pişmân olma kim
Ğayri yok iyyâkena‘büd illâ lâyıkdır Hüdâ (1/8)

İyyâke Nesta’in: Aşağıdaki beyitte şair’’Ancak senden yardım dileriz.’’(Fatiha 6) anlamını ihtiva eden Fatiha suresindeki ayet-i kerimeden bahseder.

Her umûruñ yarım seniñ *ve iyyâkenesta’in*
Râh-ı *ihtinâ’s-sirate’l-mustakim*dir Mustafâ(1/9)

İhdine’s-sırâta’l-mustakîm: Aşağıdaki beyitte şair’’Bizi doğru isteyen yoluna hidayet eyle’’(Fatiha7)manasındaki Fatiha süresinde geçen ifadeyi kullanarak Hz Peygamber’in yolunun doğru yol olduğunu dile getirir.

Her umûruñ yarım seniñ *ve iyyâkenesta’in*
Râh-ı *ihtinâ’s-sirate’l-mustakim*dir Mustafâ (1/9)

Sırata’llezîne en’amte ‘aleyhim: Aşağıdaki beyitte şair ‘‘Kendilerine nimet verdiği mutlu kimselerin yoluna’’ (Fatiha 7) anlamına gelen Fatiha süresindeki ayetten söz eder.

Şol sırâtallezîne en’amte ‘aleyhim ey çalab
Ol risâlet râhına kullara en’amıñ revâ (1/10)

Gayri'l-magzûbi aleyhim, Aşağıdaki beyitte şair;’’Gazaba uğramışların ve o sapmışların yoluna değil.’’ (Fatiha 7) Fatiha suresinde geçen ayetten iktibas yapar.

gayri ’l-magzûbi ’aleyhim hem velezzâllinden

Çün dalâletden esirge bizleri sen Rabbenâ (1/11)

Heft âyet, Aşağıdaki beyitte şair; heft ayettir diyerek Fatiha’yı kasteder.

Heft âyettir yazılmış mushâf-ı ruhsârîyña

Ger kitâbindan haberdar olduñsa cânümâ (7-5)

Ahsen-i Takvîm : Muhakkak biz insanı ahsen-i takvîmde yarattık.”(Tin, 95/4)

Aşağıdaki beyitte şair: en güzel suret anlamına gelen ‘’Ahsen-i Takvîm’’i zikreder.

Görki *er-rahîm* sıfâtın dâ’ima hak remzeder

Bu sıfâtdan ahsen-i takvim kılmışdır devâ (1/5)

Allâhu Nûrun: Yüce Allah, mücerret/soyut gerçekleri akla yakınlaştırmak için, onları müşahhas/somut halde yansıtan temsil metodunu kullanarak aktarmıştır.“Allah, göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, tıpkı içinde lamba bulunan bir kandile benzer. O lamba bir cam fanus/cam sırça içindedir. Cam fanus ise, sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır. Bu lamba ne doğuya ne de batıya mensup olmayan mübarek bir zeytin ağacından tutuşturulur. Bu öyle bir ağaç ki, neredeyse ateş değmeden de yağ ışık verir. Nur üstüne nurdur/pırıl pırıldır. Allah, dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah -gerçeği anlamaları için- insanlara misâller verir. Allah her şeyi bilir.” (Nur, 24/35) (Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 4 Sayfa: 79-83)

Aşağıdaki beyitte şair;’’ Allah göklerin ve yerin nurudur’’ (Nur 24) ayetini zikreder.

Gül yüzün tefsîr eder Allâh nûrîñ âyetin

Bulmuşuz ilhâm-ı hakkile bu rahmân suretin (119/1)

Alleme'l-Esmâ: Sure-i Bakara (31. Ayet)’daki meal “Allah (cc) Hz. Adem’e bütün esmâyı talim etti”şeklindedir. İsimlerin Hz. Adem’e öğretilmesi, Kur’ân-ı Hakimde, Hz. Adem’in hilafetinin bahis mevzuu edildiği yerde ele alınır. (Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 1 Sayfa: 104-105)

Aşağıdaki beyitte şair;’’İsimleri öğretti’’ anlamına gelen Bakara Suresi 31.ayette geçen ifadeye yer verir.

Her bir esmâ ‘ilmini zâtımda takrîr eyledim

‘Alleme’l-esmâ rumûzi mahrem-i esrâr-ı men (118/7)

Alleme’l-Kur’ân: “Rahman Kur’ân’ı öğretti. İnsanı yarattı, ona konuşmayı öğretti.” (Rahman, 55/1-4)

Sonsuz rahmet sahibi Allah, şefkatle yaratıp kemale erdirdiği insana olan rahmetini tamamlamak için Kur’ân’ı göndermiş, onu cehalet ve dalâlet karanlıklarından kurtarmıştır hitabı olan Kur’ân’ı anlaması için, yarattığı bu insana düşünüp ifade etme kabiliyeti vermiştir.(Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 5 Sayfa: 197)

Aşağıdaki beyitte şair;’’Kur’an ı O öğretti’’ manasındaki Rahman süreside geçen ayetten bahseder.

Feth olunmuşdur bize âyât-ı men yuhyil ‘izâm

Dersimiz ümmü’l-kitâbdır ‘alleme’l-Kur’anıyız (64/6)

Araznâ : "Biz, emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik. Onlar onu yüklenmeye yanaşmadılar, ondan korktular da onu insan yüklendi. O cidden çok zalim, çok cahil ’’(Ahzab, 72)

Emanetin lügat manası: eminlik, birisine koruması için bırakılan şey. Eminliğin zıddı, hıyanet.Yani, emaneti korumamak, onu emanet edenin değil de kendi nefsinin arzu ettiği gibi harcamak...İstılahta, emanet için birçok manalar verilmiştir. Bunlar içerisinde en meşhur olanları şunlar:“Dini tekliflerin tamamı”, “farzlar”, “İslam’ın emirleri”, “insana ihsan edilen her nimet”, “akıl”, “yer yüzüne halife olma kabiliyeti. ”Kur’an da :“Allah hiçbir nefse vüs’atini aşan (güç yetiremeyeceği) bir vazifeyi teklif etmez. (Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 4 S 405-407)

Aşağıdaki beyitte şair;’’Biz emaneti sunduk’’anlamına gelen Azhap suresi 33-72 ayetten iktibas yapmaktadır.

Göñül esrârını cânâ harîs-i dünyâdan sorma

‘Areznâ remzine ermiş hamline âgâh olandan sor (42/7)

Beyyinât : Deliller, şahitler, tanıklar anlamındadır. Kur’anda bir çok yerde geçmektedir. (Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 5 Sayfa: 663)

Aşağıdaki beyitte şair; Kur’an’da geçen ‘‘Beyyinât’’ ifadesine yer vermektedir.

Üstüvâñı fehmede gör sen saña gel ey gönül
Sûret-i Âdemde yazmış hak-te‘âla beyyinât(16/5)

Elem Neşrah : İnşirâh, kelime anlamıyla açılmak, genişlemek, sevinmek manalarını taşır. Kur’ân-ı Kerîm’in doksan dördüncü sûresidir. Duhâ sûresinden sonra Mekke’de inmiştir ve 8 âyettir. Bu sûrede Peygamberimizin, çocukluğunda risalete hazırlamak üzere kalbinin açılıp arıtılmasından söz edilir. Ayrıca, onun getirdiği dindeki kolaylıklara dikkat çekilerek Allah'a şükretmeye teşvik edilir. İnşirâh suresinin, Mekke döneminde Duhâ sûresinden sonra nâzil olduğu bildirilmektedir. Nüzûl sırasına göre on ikinci sûre olduğu kabul edilir. Sekiz âyetten oluşur. Adını "elem neşrah leke" ifadesinden alır. Elem neşrah, Elem neşrah leke ve Şerh sûresi olarak da anılır. Duhâ gibi İnşirâh sûresi de Hz. Peygamber'in tebliğin ilk dönemlerinde mâruz kaldığı sıkıntılar karşısında kendisini teselli etmek amacıyla indirildi. Sûrenin nüzûl sebebi olarak fakirliklerinden dolayı putperestler tarafından aşağılanan Müslümanların teselli edilmesi de gösterilir. (Kur'an Yolu Tefsiri Cilt:5 Sayfa: 642-643)

Aşağıdaki beyitte şair ‘‘Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi?’’ manasındaki İnşirah sûresinden alıntı yapmaktadır.

Elem neşrahleke sadrek buyurdu hak saña çünkim
Yüzüñdür ve 'd-duhâ şâhım bu sırdan siz oluñ âgâh (126/2)

Elest : Farsça ve Arapça iki kelimedden oluşmuş "Elest Meclisi" anlamında bir tabir. A'raf suresi'nin 172 nolu âyetinde Allah ruhlara "Elestü bi-Rabbiküm" (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) sorusunu yöneltince ruhlar "Belâ" (Evet) dediler, işte bu toplantı, ruhlar bedene girmeden yapılmış, Allah ile ruhlar arasında "misak"(sözleşme) vuku bulmuştu. Orada verilen sözün doğruluğunun sınanması için, Allah, ruhları bu imtihan dünyasına gönderdi. Şu anda bu sınavdayız. Allah ile ruhlar arasındaki sözleşmenin meydana geldiği toplantıya "Bezm-i Elest" yani "Elest Meclisi" denir.(Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 2 Sayfa: 623-652)

Aşağıdaki beyitte şair; Araf süresinde geçen ve ruhlar aleminde kulun Rabbi ile misakı anlamına gelen ‘‘elest’’e yer verir.

Olagör yârîñ yolunda tâ elestden cân-ı mest

Bir kadeh nûş eyle gör ki Hamdî destinden şarâb (12-9)

er-Rahmân : Rahmet ve merhamet; acıma, bağışlama, kalp yufkalığı, şefkat ve ihsân anlamlarına gelir. “**Rahmân**” ve “**Rahîm**” isimleri, “**çok şefkat ve merhamet eden**” anlamındadır. Kur’ân’da “Rahmân” ismi elli yedi, “Rahîm” ismi yüz on beş defa Allah’a nisbet edilmektedir. (Kur'an Yolu C. 5: 197)

Aşağıdaki beyitte şair;bütün yaratılmışlar hakkında hayır ve rahmet buyuran (Fatiha süresi) anlamında er-Rahmân ismi şerifini dile getirir.

Elif Allâh lâm ile lâmi dilerseñ hâya bak

Çünkü Errahmân olubdur hâ ile hep âşinâ(1/4)

Eyne mâ : “Her birinin bir yöneti vardır, o ona yönelir, Haydin hep hayırlara koşun, yarışın; Her nerede olsanız Allah sizi toplar, bir araya getirir, şüphesiz ki Allah her şeye kadirdir.”(Kur'an Yolu S.194)

Aşağıdaki beyitte şair;’’Doğu ve batı, her yer Allah’ındır. Hangi tarafa yönelirseniz orası Allah’a ibadet yönüdür’’(Bakara(2 /115) anlamına gelen ayeti zikreder.

Erişdi eynemâ sırrı tevellû şümme veçhullâh

Yeter fânide bu ‘izzet yeter Hamdîye bu devlet (15/7)

Fe’dhulûhâ Hâlidîn :’’ Rabb'lerine karşı takva sahibi olanlar grup grup Cennet'e sevk edilirler. Oraya vardıklarında, onun kapıları açılır. Onun görevlileri, onlara: Selam sizlere, siz aklandınız! Sürekli kalmak üzere ona girin."derler.(Zümer 73)

Aşağıdaki beyitte şair;’’Haydi ebedi kalmak üzere buraya girin.‘’ Zümer 73. ayetten iktibas yapmaktadır.

Ay yanağın sahn-ı cennet fedHûluhâ Hâlidîn

Hamdülillâh ma‘rifet-i behiştidir mihmânımız(61/4)

Fe'rtekib : "Öyleyse sen gözleyip bekle; elbette onlar da gözleyip bekliyorlar."
(Duhan,59)

Aşağıdaki beyitte şair; Duhan süresinde 59. ayete yer vermektedir.

Mü'miniñ âyinesi Taha ve Yâsîn suretiñ
Fârtékib şânına münzel ya Muhammed Mustafâ(6/2)

Fethun Karîb: "Hoşunuza gidecek bir şey daha var: Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi müminleri müjdele."(saf 13)
Aşağıdaki beyitte şair"Yakın bir fetih" anlamında Fetih suresinde geçen bu ibareyi kullanmaktadır.

Tâlib-i dert ehli olmak hakdan almağa nasîb
Ehl-i hakdır derdiñe ancak seniñ hâzık tabîb
Kenz-i sırrıñ künhini bulmağadır âl-i habîb
Men 'arefe remzine sa'y et oku hem feth-i rakîb
Künt-i kenziñ sırrını fehmmedim oldun rakîb
Kendiñi câhil koduñ sen *innehu şey'in 'acîb (14/1)*

Hâzâ sırâtun mustakîm: Aşağıdaki beyitte şair"Bizi doğru isteyen yoluna hidayet eyle"Fatıha suresinde geçen " sırâtun mustakîm"e yer verir.

Kim ki gördü üstüvâ sırrını hem 'ayne'l-yakîn
Hattıñ üzre okudu hezâ *sırâte müstakim (105/3)*

Hel Etâ: "İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti."(Dehr 1)

Aşağıdaki beyitte şair "Geçmedi mi "anlamına gelen. Dehr suresinde geçen "Hel Etâ" ibaresinin Hz Ali ile ilgili olduğunu ifade etmektedir.

'Âlemiñ cism ü cânı şehir-i 'ilmiñ bâbıdır
Mahzenisiñ heletânıñ ya 'Aliyyü'l-Mürtezâ (6/5)

İndehu ümmü'l-kitâb: “Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfuz) O’nun yanındadır”(Rad 39) manasına gelen ayetten alıntıdır.

Aşağıdaki beyitte şair”Ana kitap O’nun nezdindedir”manasına gelen Rad suresi 39. Ayetten iktibas etmiştir.

Meskeniñdir Hamdiyâ çünkim behişt-i ma’rifet

Hem seniñ şânında münzel ‘indehû ümmü’l- kitâb (10/9)

İnnâ araznâ: Aşağıdaki beyitte şair; “Biz o emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik, onlar, onu yüklenmeye yanasmadılar, ondan korktular da onu insan yüklendi. O gerçekten çok zalim ve çok cahildir.” ayetindeki “Biz emaneti sunduk”kısımının zikredildiği Azhap süresi 33/37 den istifade eder.

Fehmedüp innâ ‘areznâ remzini biz ey rahîm

Hâmil-i sırr-ı emânet çünki insân cânümâ(2/5)

İnnâ ileyhi râci’ûn: “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz” derler.” (Bakara 156)

Ümmü Seleme (r.a)’dan rivayet edildiğine göre şöyle dedi:Resûlullah (s.a.v) şöyle buyururken dinledim: “Herhangi bir kul sıkıntıya düşer de “Biz Allah’dan geldik, Allah’a döneceğiz. Allahım, başıma gelen musibetin ecrini ver ve bana bundan daha hayırlısını lutfet” diye dua ederse, Allah Teâlâ onu uğradığı sıkıntıdan dolayı mükâfatlandırır ve ona kaybettiğinden daha hayırlısını verir.”Ümmü Seleme dedi ki, Ebû Seleme öldüğünde ben, Resûlullah (s.a.v) öğrettiği gibi dua ettim. Allah da bana Ebû Seleme’den daha hayırlısını, Resûlullah(s.a.v) verdi. (Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 1 Sayfa: 241-242)

Aşağıdaki beyitte şair”Biz şüphesiz Allah’ tan geldik ve dönüşümüz O’nadır.’mealindeki Bakara suresi 156. ayeti anar.

Bâde-i bezm-i muhabbetden çün oldu kâf u nun

Hâne-i nakşı ezel oldu hicâbından kun

Bu ne hikmetdir bilinmez hikmet-i mâ yesturûn

Dost düşmân gâlib eylemiştir Allâh bir sûtûn

Âh Hüseyin-i teşne-dil oldu esîr-i gark-ı Hûn

Vah Hasan ibn-i ‘Ali innâ ileyhi râci’ûn (113/1)

İnnehu şey’ün ‘acîb:“Vay başıma gelene! Ben bir koca karı, kocam da bir ihtiyar olduğumuz halde, doğuracak mıyım? Doğrusu bu çok hayret edilecek bir şey!” dedi. (Hud suresi 72.)

Aşağıdaki beyitte şair’’O gerçekten şaşılacak bir şeydir.’’Hud suresi (11/72) ayetten alıntı yapmaktadır.

Tâlib-i dert ehli olmak hakdan almağa nasîb
Ehl-i hakdır derdiñe ancak seniñ hâzık tabîb
Kenz-i sırrıñ künhini bulmağadır âl-i habîb
Men ‘arefe remzine sa’y et oku hem feth-i rakîb
Künt-i kenziñ sırrını fehmetmediñ oldun rakîb
Kendiñi câhil koduñ sen *innehu şey’in ‘acîb (14/1)*

İnnî ene’llâh: ‘‘ Mûsâ, ateşin yanına gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslenildi: ‘‘Ey Mûsâ! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah’ım.’’ (Kasas 28/30)
Aşağıdaki beyitte şair’’Gerçekten ben alemlerin Rabbi olan Allahım’’ Kasas (28/30) ayeti zikretmektedir.

Silerse kişi gönülden pâsını
Görür her nere baksa rabbisini
İşitir *inni ene’llâh* na’resini
Süleymân mişli tahtında selâmet (19/6)

İstecib: Üd’ûnî estecib lekum:’’Bana dua edin size icabet edeyim." (Mü'min, 40/60)
Aşağıdaki beyitte şair’’İcabed edeyim’’ manasına gelen.Mümin süresi 60. ayetin bir bölümünü zikreder.

Kâziye’l-hâcât imiş çün âşık-ı lâ’l-i lebiñ
Hamdî çok kıldı temenni istecib geldi cevâb(11/9)

Kâbe kavseyni ev ednâ:’’(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu.’’ (Necm 9)

Aşağıdaki beyitte şair;iki yay aralığı kadar Hz Muhammed’in göğşe ağmasından sonra Allah(c.c)’a iki yay boyu yaklaşması anlamında ’’**kâbe kavseyn**’’ ifadesini kullanmaktadır.

Kâbe-kavseyn sâyesinde şâh-ı nebi etdi karâr

Hak zebân-ı mürtezâdan söylediğim her ne vâr
Sûret-i Haydardan izhâr oldu ol dem kirdigâr
Hem re'eyte Rabbi dedi çünkim anda şâhsüvâr
Lâ fetâ illâ 'Âli lâ seyfe illâ zülfikâr (47/1)

Kul innemâ: De ki: “Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Fakat bana ilâhınızın yalnızca bir tek ilâh olduğu vahyediliyor. Artık O'na yönelin ve O'ndan bağışlanma dileyin. Allah'a ortak koşanların vay hâline!” (Fussilet 6)

Hiz. Peygamber'in söylediklerine karşı akıllarının örtülü, kulaklarının tıkalı olduğunu söyleyen inkârcılara, “Bana vahiy gelmesi dışında ben de sizden biriyim; sizden farklı bir türden gelmiyorum (dolayısıyla farklı bir dil konuşmuyorum) ki söylediklerime karşı akıllarınız örtülü, kulaklarınız tıkalı olsun, aramızda beni anlamınızı engelleyen perdeler bulunsun. Sizi akla sığmayan şeylere çağırmıyorum, sadece tevhide davet ediyorum. şeklinde bir cevap anlamı taşımaktadır.(Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 4 Sayfa: 688-690)

Aşağıdaki beyitte şair ‘‘De ki :Ben sadece sizin gibi bir insanım.(Fussilet 6) .ayette geçen ifadedeyi zikreder.

Muhibb-i sâhib'il-mi'râç kâşif-i *kul innemâyım* ben
Muhibb-i şâhid-i levlâk ile Hayrû'l-verâyım ben(122/2)

Kul kefâ : ‘‘İnkâr edenler, “Sen peygamber değilsin” diyorlar. De ki: “Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve bir de yanında kitap (Kur'an) bilgisi bulunanlar yeter.”(Ra'd 43)

Aşağıdaki beyitte şair Ra'd suesi 43. ayete yer verir.

’’Muhibb-i *kul kefâ* birle cemâl-i âşinâyım ben
Muhibb-i Hamdiyem hamdim resûle iktidâyım ben(122/7)

Külle yevmin şey': ‘Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'ndan ister (O'na muhtaçtır). O her an yaratma halindedir.’’(Rahman 29)

Evrendeki bütün varlıkların Allah'a muhtaç bulunduğuna, O'nun da hem azametini hem de lutuf ve keremini her an yaydığına yani hiçbir varlık veya oluşun O'nun bilgi, irade ve gücü dışında olamayacağına dikkat çekilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de değişik vesilelerle Cenâb-ı Allah'ın yaratıcılık sıfatına ve iradesinin nüfuz etmediği hiçbir olay düşünülemeyeceğine değinilir. Fakat “ O her an yaratma halindedir” diye çevrilen 29. âyet bu konuda özel bir vurgu taşımakta ve özellikle şu iki noktanın aydınlatılmasında ayrı bir önemi haiz bulunmaktadır: a) Yaratılmışlar açısından anlatım kolaylığı sağlaması itibariyle kutsal metinlerde Allah Teâlâ'ya nisbetle zaman kavramının kullanıldığı olmuşsa da bu asla O'nun mutlak iradesini kayıtlayacak veya gücüne sınır koyacak biçimde yorumlanamaz. Bu sebeple İsrâiloğulları'nın sınanması için

konan bir dinî hüküm olan cumartesi yasağının, Allah'ın –hâşâ– o gün istirahata çekildiği tarzında bir gerekçeyle açıklanması tenzih ilkesiyle bağdaşmaz. Âyetin yahudilerdeki bu yanlış telakkiyi reddetmek üzere indiğine dair bir rivayet de bulunmaktadır. Bu mânada âyet, “Tanrı yarattıktan sonra vahyetmek, ihtiyaçları karşılamak gibi şeylerle ilgilenmemiştir” diyen deist felsefeyi de reddetmektedir. b) Bu âyet, tabiat olaylarından Tanrı iradesini dışlayan pozitivist ve materyalist akımları mahkûm etmekte ve bilimin ulaştığı parlak sonuçların da son tahlilde Allah Teâlâ'nın yasalarını keşfetmekten öteye geçemeyeceğini ve bütün bulguların gerçekte O'nun yaratma sıfatının her an var olan tecellilerinden başka bir şey olmadığını ortaya koymaktadır. Bazı tefsirlerde kıyamete kadar olacak her şeyin Allah'ın ezeli ilminde sabit olduğuna ve insanın ancak kendi çabasının karşılığını göreceğine dair delillerle bu âyet arasında bir çelişki bulunup bulunmadığı üzerinde durulur. Fakat bunların kader ve irâde-i cüz'iyeye konularıyla ilgili olduğu açıktır; bunların da kendi bağlamlarında izahı yapılmıştır.(Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 5 Sayfa: 206-207)

Aşağıdaki beyitte şair ‘Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O’ndan ister (O’na muhtaçtır) O’ her an yaratma halindedir.’’Rahman suresi 29.ayetten alıntı yapar.

Sırrımız fehm etmede ‘âciz kalubdır hâsîdûn

Kimse bilmez sırrımız kim *küllü yevmün şânıyız* (64/7)

Küllü şey’in hâlikun: Peygamberlik görevi kişinin istemesine ve bu yolda gayret göstermesine bağlı olmayıp Allah'ın seçmesi, lutuf ve ihsanıyla verilen yüce bir görevdir. Nitekim âyette Hz. Peygamber'in de böyle bir ümit taşımadığı, böyle bir görev düşünmediği ifade edilmektedir. Allah, kullarına merhamet ettiği, onların yeryüzünde şaşkın ve sapkın bir şekilde yaşamaları neticesinde hem dünyada hem de âhirette sıkıntıya düşmelerini istemediği için aralarından kendilerine doğru yolu gösterecek peygamberler göndermiş ve bunlara rehberlik edecek kitaplar vahyetmiştir. “Sakın inkârcılara destek verme!” meâlindeki cümle ile bunu takip eden son iki âyette Hz. Peygamber'in şahsında müminlere hitap edilip Allah'ın gönderdiği Kur'an sayesinde doğru ile eğri açıkça belli olduğu için müminlerin, yanlış yolda giden inkârcılara destek olmamaları, Allah'ın birliğine imanda sebat etmeleri; şirk içinde yaşayıp ölenleri ümitlendirerek yollarının doğru ve kurtarıcı olduğu kanaatini verecek söz ve davranışlardan sakınmaları istenmektedir. (Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 4 Sayfa: 249)

Aşağıdaki beyitte şair:’’Allah ile birlikte başka bir tanrıya yalvarma! O’ndan başka tanrı yoktur. O’nun kendinden başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O’nundur ve siz ancak O’na döndürüleceksiniz.’’anlamında Kasas 88. ayetten alıntı yapmaktadır.

Hatt-ı Hâlınden okuruz *küllü şeyin hâlik*

Heft hurûfı okuyup Kur'âna gelmişlerdeniz (62/6)

Kün fe-kân: “Bir şeyi istediğinde, O’nun buyruğu "ol!" demekten ibarettir; hemen oluverir. “(Yasin 82)

Dedi ki: "Rabbim! Bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur?" Allah buyurdu: "İşte öyle, Allah dilediğini yaratır, bir işin olmasını istedi mi ona sadece ‘ol!’ der, o da oluverir." (Ali imran 47)

O, göklerin ve yerin eşsiz-örneksiz yaratıcısıdır; bir şeyin olmasını dilediğinde ona "ol!" der, hemen oluverir.(Bakara 117)ayetinde geçmektedir. Hz. Meryem’in “...benim nasıl çocuğum olur?” şeklindeki sorusunu bir taraftan vicdanen kendisinden emin olduğunu gösteren bir hayret ifadesi, diğer taraftan böyle bir doğum sebebiyle mâruz kalacağı ithamlara işaretle söylenmiş bir çaresizlik ve Allah’tan yardım dileme ifadesi olarak düşünmek mümkündür. Burada asıl önemli olan husus, Kur’ân-ı Kerîm’in Hz. Meryem’in iffetine ve yüce Allah’ın Hz. Îsâ’yı olağan üstü bir yolla yaratma iradesine kuşkuyla bakma sonucunu doğuran her türlü bilgi ve yorumun yanlışlığını kesin bir biçimde ortaya koymuş olmasıdır.. Âyetin lafzî anlamı “Bana bir beşer dokunmadığı halde nasıl çocuğum olur?” şeklindedir. Fakat bu ifadenin insan eli değmediğini belirtme değil, bir erkekle cinsel ilişki ihtimalini tamamen bertaraf etme amacını taşıdığı açıktır Bu sebeple meâlinde, bu anlam Türkçedeki bir deyimden yararlanılarak “Bana bir erkek eli değmediği halde...”şeklinde yansıtılmaya çalışılmıştır: (Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 1 Sayfa: 576-577)

Aşağıdaki beyitte şair;Yasin 82, Ali imran 47, Bakara 117. Ayetlerde geçen “Kün fe-kân” ifadesini alıntılar.

Kün fekânı ğark edübdür şem‘-i ruhsârîñ seniñ
Hem dahi senden alur nûr-ı mâh-ı şems-i hâveri (137/6)

Lâ-havfun ‘aleyhim: Aşağıdaki beyitte şair; “’Alla’ a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için hiçbir korku yoktur “(Yunus 62-64) ayetinden alıntı yapmaktadır.

Ki lâ Havfun ‘aleyhimle öter ol bülbül-i cân kim
Konup bir gül-i ra’nâya Muhammedle ‘Alidirler (51/8)

Len terânî: “(Musa) şöyle dedi:”-Rabbim Cemalini bana göster sana bakayım.” Allah:”Beni hiçbir zaman göremezsın dedi.”(Araf 7/143)

Hz. Mûsâ, Tûr’daki bu olağan üstü buluşma sırasında, üç vahiy şeklinden biri olan vasıtasız vahiy ile yüce Allah’ın kelâmını alırken, aynı zamanda, kendisiyle konuşma lutfunda bulunan Allah’ı müşahade etmeyi, O’nu beden gözüyle görmeyi de diledi. Allah Teâlâ’nın,

kullarına âhirette yüce zâtını göstereceği sahih hadislerle sabit olmakla birlikte.Hz. Mûsâ bunun dünyada da mümkün olduğunu zannederek böyle bir dilekte bulundu. Fakat Allah, “Beni asla göremezsın” buyurarak bunun (dünyada) imkânsız olduğuna işaret buyurdu. Allah’ın dağa tecelli etmesiyle ilgili olarak tefsirlerde farklı açıklamalar yapılmıştır.Sözlükte tecellî “perdenin veya örtünün açılması üzerine bir şeyin bütün gerçekliğiyle ortaya çıkması” demektir. İbn Âşûr’a göre âyetteki bu kısım mecazi bir ifade olup muhtemelen bununla, dünya varlıkları ile aşkın güçler arasına Allah tarafından konulmuş bulunan perdelerin kaldırılması kastedilmiştir. Bu perdeler veya engeller kalkınca rabbânî güç ile dağ arasında bir ilişki doğmuş ve dağ paramparça olmuş; Allah’ın bir şekilde kendisini göstermesi veya kendisinden bir görüntüyü dağa yansıtması şeklinde cereyan eden bu olağanüstü olayı gören Hz. Mûsâ dehşete kapılarak kendinden geçip yere yığılmıştır. Ayılınca anlamıştır ki böyle bir tecelli kendisini bu kadar sarstığına göre, bu dünyanın şartları içinde, bu bedenî, hissî ve psikolojik yapısıyla Allah’ı görmeye asla tahammül edemeyecekti. Ayrıca, dağın bir bakıma denek olarak kullanıldığı bu tecrübe kendisi üzerinde gerçekleşseydi mahvolacaktı. Sonuç olarak Allah’tan, genel anlamda mümkün, fakat bu dünyada imkânsız olan bir şeyi istediği için tövbe etti ve kendi halkı veya o dönemdeki insanlar içinde ilk mümin kişinin kendisi olduğunu belirterek bir kez daha imanını Allah’a arzetti. (Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 2 Sayfa: 586-588)

Aşağıdaki beyitte şair ;’’(Musa) şöyle dedi:’’-Rabbim Cemalini bana göster sana bakayım.’’ Allah:’’Beni hiçbir zaman göremezsın dedi.’’(Araf 7/143) ayetinde geçen ‘’Len terâni’’ ifadesine yer verir.

Açılıp âşikâr oldu hitâb-ı *len terâni* den

Görünce zâ’îl oldum ben erişdi cânım çün fîrkat (15/3)

Mâ yesturûn: ‘’(Ey Muhammed) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki, sen Rabbinin nimeti sayesinde, bir deli değilsin.’’(Nûn.(1-2)

Aşağıdaki beyitte şair;Nûn (1-2)süresinden iktibas yapar.

Bâde-i bezm-i muhabbetden çün oldu kâf u nun
Hâne-i nakşı ezel oldu hicâbından kevn
Bu ne hikmetdir bilinmez hikmet-i mâ yesturûn
Dost düşmân gâlib eylemiştir Allâh bir sûtûn
Âh Hüseyin-i teşne-dil oldu esîr-i gark-ı Hûn
Vah Hasan ibn-i ‘Ali innâ ileyhi râci’ûn (113/1)

Mâ zâga’l-basar; ‘’Göz şaşmadı ve haddi aşmadı’’(Necm 53/17)

Aşağıdaki beyitte şair; Necm süresi (53/17) ayetinden alıntı yapar.

Dediler şeyhi'l-kurâdır hep gurûh-ı evliyâ
Kuhl-ı mâzağē'l-basar dâmân-ı 'Abdülkâdiriñ (95/2)

Nahnu akreb: Aşağıdaki beyitte şair''Biz O'na şah damarından daha yakınız.''Kaf suresi (50-16) ayetine yer verir.

Gerekdir Âdeme nefsi bilmiş
Göñül levhin okumuş hakkı bulmuş
Pîrinden *nahnü akreb* dersin almış
Görünmez aña râhında nedâmet (19/7)

Nefahtu fihi min-rûhiAşağıdaki beyitte şair''Ona ruh verdiğim zaman''Hicr (15/29) ayetinden iktibas yapar.

Seniñ cânıñdadır sırr-ı nefaht
Göñül levhindeki îmânı hıfz et (18/8)

Rahmeten li'l-âlemîn:“Ve mâ erselnâke illâ rahmeten lil âlemîn.”
"Biz seni, ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." (Enbiyâ, 21/107)"
Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdecî, bir uyarıcı, Allah'ın izniyle Allah'a çağırان ve nur saçan bir kandil olarak gönderdik." (Ahzap, 33/45 ve 46)
“Ve sen elbette yüksek bir ahlâka sahipsin.” (Kalem, 68/4)
Aşağıdaki beyitte şair''Alemlere rahmet olarak (gönderdik)''anlamında Enbiya süresindeki ayete yer verir.

Râhmeteli'l âleminiñ bir güzide mazharı
Kâşif-i kul *innemâ* âhir zamân peygamberi (137/1)

Seb'a'l-mesânî: Aşağıdaki beyitte şair; Hicr suresi 87. Ayette “Habibim andolsun biz sana (namazın her rekatında)tekrarlanan yedi ayeti ve bu büyük Kur ‘an’ı verdik.” ayetinden alıntı yapmaktadır.

Fâtiha seb'al mesânî sûretiniñ nakşıdır
Vahy-i esmâ-i zâtına hep nakş olan canâna bak(90/2)

Sekahum rabbuhum: Aşağıdaki beyitte şair;’’Üstlerinde zarif ve yeşil, kalın ipekten bir elbise vardır. Gümüş bileziklerle süslenmişlerdir. Rableri onlara temiz bir içecek içirmiştir.’’İnsan süresi 21.ayetinden iktibas yapmaktadır.

Şol *sekâhüm rabbühüm* Hamrin lebinden içdiler

Haşre dek huşyârı yok mestânidir bektâşiler (44/7)

Semme vechu’llâh: Bakara (2/115) yetten alıntıdır.‘‘Doğu da Allah’ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın zâtı oradadır. Şüphesiz Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, çok bilgilidir’’ ‘‘Doğu’’ ve ‘‘batı’’ kelimelerinden maksat, yeryüzünün tamamı, hatta yeryüzüyle birlikte orada bulunan bütün varlıklardır .Dolayısıyla yeryüzü Allah’ın eseri ve mülkü olduğundan şu veya bu yönün diğerine göre herhangi bir üstünlüğü yoktur; yeryüzü bütünüyle bir mâbed gibi olup aslanan ibadetin Allah için yapılmasıdır. İbadet esnasında zorunlu olarak bir tarafa yönelmekse ancak sembolik bir anlam taşır. Nitekim müslümanlar, başlangıçta kutsal bir mekân olarak Kudüs’teki Beytülmakdis’e yönelerek ibadet etmişler, daha sonra bu sûrenin kibleyi belirleyen 144. âyetinin inmesi üzerine Kâbe’ye yönelmeye başlamışlardır. Her ne kadar 115. âyetin 144. âyetle neshedildiğini savunanlar olmuşsa da bu iki âyet arasında nesihle izahı gerektiren bir uyumsuzluk söz konusu değildir. 115. âyet, her yerde ve her yöne yönelerek Allah’a ibadet ve dua edilebileceğine, yani konunun özüne işaret etmekte, 144. âyet ise namazla ilgili özel uygulamayı belirlemektedir.Bu âyetin, kıblenin hangi tarafta olduğunun bilinmemesi veya bilinse bile hastalık, yolculuk, savaş gibi özel durumlar sebebiyle o yöne dönmenin güç, tehlikeli ya da imkânsız olması gibi hallere ilişkin özel bir hüküm belirlediği ifade edilmiştir. Buna göre normal durumlarda namazı kibleye yönelerek kılmak farzdır; 144. âyet bu hükmü koymuştur. Ancak yukarıda değinilen mazeretlerin baş göstermesi durumunda mümkün ve elverişli olan her yöne doğru yönelerek namaz kılınabilir; konumuz olan 115. âyet de işte bu ruhsatı vermektedir.Yaratılmışların tamamı mutlaka birçok yönden sınırlıdır. Allah Teâlâ ise hem zâtı hem de sıfatları itibariyle eşsiz, benzersiz ve sınırsızdır. Âyette geçen ‘‘vâsi’’ işte bu sınırsızlığı ifade eder(Kur’an Yolu Tefsiri Cilt: 1 Sayfa: 194-195)
Aşağıdaki beyitte şair;’’(Nereye dönerseniz) Allah’ın yüzü (zâtı) oradadır.’’Bakara suresi (2-115) ayetini zikreder.

Erişdi *eynemâ* sırrı *tevellû şümme veçhullâh*

Yeter fânide bu ‘izzet yeter Hamdîye bu devlet (15/7)

Senûrihim: Aşağıdaki beyitte şair ‘‘Varlığımızın delillerini ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz.’’Fussilet suresi 53. ayeti anar.

Senûrihim âyetinden fehmedersen zâhidâ

Hem kelâmullahıdır işte bizim bürhânımız (61/5)

Şakka'l-kamer:..Aşağıdaki beyitte şair; Hazreti Muhammed'in parmak işaretiyle Ay' ı ikiye bölmesi şeklinde gösterdiği mucize olan kamer süresi 1. Ayette geçen ifadeye yer verir.

Muhibb-i zâhirâ şakku'l-kamer Hatt-ı üstüvâyım ben

Muhibb-i râh-ı hakda enbiyâya rehnümâyım ben (122/4)

Tâ-Hâ: Mekke döneminde inmiştir. 135 âyettir. Sûre, adını birinci âyette yer alan harflerden almıştır. Sûrede, Allah'ın peygamberler aracılığıyla insanlara gösterdiği doğru yolun temel gerçeklerine işaret edilmekte, Hz.Peygamber teselli edilerek peygamberlik görevini mutlaka en güzel şekilde başaracağı müjdelenip kendisine karşı çıkanların uğrayacağı sonuçlar izah edilmektedir. Hz. Ömer'in İslâmiyet'i kabul edişiyile ilgili meşhur rivayette Ömer'in, kız kardeşi ve eniştesinin evine baskın yaptığında işittiği ve çok etkilendiği âyetlerin Tâhâ sûresinin âyetleri olduğu ve bu olayın peygamberliğin beşinci yılında cereyan ettiği dikkate alınarak, genellikle Mekke döneminin ortalarına doğru indiği kabul edilir.(Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 3 Sayfa: 624)

Aşağıdaki beyitte şair; Kur'ani Kerim'in 20.suresi olan Taha süresine yer vermektedir.

Mü'miniñ âyinesi *Taha ve Yâsîn* suretin

Fârtékib şânına münzel ya Muhammed Mustafâ (6/2)

Tilke âyâtü'l-kitâb: Aşağıdaki beyitte şair "İşte bunlar Kitab'ın ayetleridir." (Rad süresi 1. ayetten yer verir.

Ay cemâliñ bize çünkim tilke âyetü'l-kitâb

Duymadı bu sırrı ancak zâhid oldu serseri (136/2)

Ve'd-Duhâ: Aşağıdaki beyitte şair''And olsun güneşe ve onun aydınlığına '' anlamına gelen Şems süresi (91-1) ayetten iktibas eder.

Elem neşrahleke sadrek buyurdu hak saña çünkim

Yüzüñdür *ve'd-duhâ* şâhım bu sırdan siz oluñ âgâh (126/2)

ve's-Şems : Aşağıdaki beyitte şair''And olsun güneşe ve onun aydınlığına '' anlamına gelen Şems süresi 91-1. ayete yer verir.

Çün duhâ ve’şems âniñ suretiniñ ‘aksidir
Pertevin saldı cihâna âniñçün mâh-ı tâb (13-4)

Yâ-Sîn: Mekke döneminde inmiştir. 83 âyettir. Sûre, adını ilk âyeti oluşturan “Yâ-Sîn” harflerinden almıştır. Sûrede başlıca insanın ahlâkî sorumlulukları, vahiy, Hz. Peygamber’i yalanlayan Kureyş kabilesi, Antakya halkına gönderilen peygamberler, Allah’ın birliğini ve kudretini gösteren deliller, öldükten sonra dirilme, hesap ve ceza konu edilmektedir. Tâhâ sûresinin ilk âyetinde olduğu gibi buradaki iki harfin mahiyeti ve anlamı hususunda da müfessirler arasında iki eğilim bulunmaktadır. Bir anlayışa göre bunlar, bazı sûrelerin başında yer alan ve ayrı ayrı okunduğu için “hurûf-ı mukattaa” diye adlandırılan harflerdendir. (Kur’an Yolu Tefsiri Cilt: 3 :563)

Aşağıdaki beyitte şair; Kur'an surelerinden biri olan 83 ayetten oluşan 36. Sure olan Yasin suresinden söz etmektedir.

Muhibb-i şâhidim *tâhâ ve yâsin* lâ fetâyım ben
Muhibb-i mahrem-i Zehrâ olan şîr-i Hüdâyım ben
Muhibb-i Hamdiyem çünkim bunuñla pür safâyım ben (6-2)

Yevmi’d-dîn: Aşağıdaki beyitte şair;’’Din günü’’ anlamına gelen Fatiha suresi 4. ayetten iktibas eder.

Ol ki yevmi’d-dîn mâliki soñra pişmân olma kim
Ğayri yok iyyâkena’büd illâ lâyıkdır Hüdâ (1/8)

5. Hadisler

Hadis: Hazreti Muhammet’(sav)in, Müslümanlarca büyük değer verilen, genel kural niteliğindeki sözleri ve davranışlarıdır. Bu sözleri ve davranışları konu alan bilimdir.(Özön,202:s.266)

el-Veledü sırru ebîhi: Aşağıdaki beyitte şair;’’Çocuk babasının sırrıdır ‘ anlamına gelen (Acluni, 2012 s.2/87) hadis-i şerife yer verir.

Olursañ iktidâ bir dem gönülden ‘âl-i Zehrâya
Niçün kim el-veledi sırr-ı ebi fermânıdır laydar (48/4)

Fakru fahrî: “Allah’a karşı kendi ihtiyacımı, fakirliğimi, âcizliğimi anlamak benim için bir övünç kaynağıdır” anlamına gelen bir hadistir. (Acluni,2012 :2/87)

” Gerçekten her an Allah’a muhtaç olduğumuz bir gerçektir. İnsan her cihetçe kendini müstağni / ihtiyaçsız hissettiği zaman azgınlaşır.” (Alak, 96/6)

Aşağıdaki beyitte şair; kulun aciziyetini hissetmesi, muhtaç olduğunu bilmesi ve Allah (cc)’ın gücünü idrak etmesi anlamına gelen hadis-i şerife yer vermektedir.

Muhibb-i fakr-i fahriyle temâmen ağniyâyım ben
Muhibb-i ‘âleme râhmet olan şems’il-dühâyım ben (122-6)

Hayru’l-beşer: En hayırlı insan mânâsında Arapça bir terkiptir. Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) hakkında kullanılan bir tâbirdir. (Cebecioğlu,2004:s.107)

Bundadır bakî nişân-ı mu’ciz-i hayrû'l-beşer
Tâk-ı Kısra nüsha-i milk-i mülûk-i gamkâr.
Fuzûlî

Aşağıdaki beyitte şair;Hz Peygamber hakkında kullanılan bir tabir olan hayırlı insan (hayrul beşer)’i zikreder.

Gel rızâ ver bu sözüme cân-ı dilden ey pûser
Mü’miniñ mir’âti mü’mindir dedi hayrû’l-beşer
Çün ‘Ali verdi kelâmullahi nâtıktan haber
Dem-be-dem eşyâ okurlar kanda kim kılsam nazar
Lâ fetâ illâ ‘Ali lâ seyfe illâ zülfikâr (47-3)

Kurretü’l-ayn Gözlerin nuru demektir.(Özön,202:s.442)Aşağıdaki beyitte şair: Peygamber Efendimizin (s.a.v) Hasan ile Hüseyin için söylediği “gözlerimin nurudur” ifadesine yer vermektedir.

Bak şübâb-ı ehl-i cennetdir Hüseyin ile Hasan
Kurreti’l-‘ayni buyurdu sâkini arş-ı hicâz (58/3)

Lahmüke lahmî: Aşağıdaki beyitte şair: Hz Muhammet(sav) Hz Ali için söylediği rivayet edilen (sahih kaynaklarda yoktur)’’etin etimdir’’(yakar,2012 s.186) ifadesini zikreder.

Lahmike lahmi değil mi ol ‘Aliyyü’l-Mürtezâ

İlm-i şehriñ kapûsudur Haydarîlerdeniz (63-2)

Levlâke levlâk: ;''Sen olmasaydın ya Muhammed felekleri yaratmazdım''(Acluni 2012:s.615)
Aşağıdaki beyitte şair;''Sen olmasaydın ya Muhammed felekleri yaratmazdım'' anlamına gelen hadis i kudsi ye yer vermektedir.

Muhibb-i sâhib'il-mi'râç kâşif-i *kul innemâyım* ben
Muhibb-i şâhid-i levlâk ile hayrû'l-verâyım ben (122/2)

Livâü'l-hamd:Hz Muhammed (s.a.v) ümmetinin mahşer günü altında toplanacakları sancaktır. (Özön,202:s.439)

Aşağıdaki beyitte şair: Hz Peygamber (s.a.v)'in sancağı 'Livâü'l-hamd'a işaret eder.
Gûşuma girmez benim lâf u güzâfı vâiziñ
Çekti 'aşk-ı lâhûta doğru nûr-ı ahzerden livâ (4-2)

Men 'aref: "Bütün tasavvuf 'men arefe nefsehu fekad arefe Rabbehu' düsturuyla nefsin meratibi ve makamâtı ve ahvali üzerinde dolaşır, ez cümle nefsi şu meratib üzere tasnif ederler: Nefsi emmare, nefsi levvame, nefsi mutmeinne, nefsi radiye, nefsi mardiye, nefsi mülheme, nefsi zekiye" der. (Yazır, 1979: 5817).

Nefsini aşağılık yapandan başka, kim İbrahim'in dininden yüz çevirir?" (Bakara, 2/130)

Aşağıdaki şiirde şair; "Kendini bilen Rabbini bilir" sahih kaynaklarda yer almayan hadisin kısaltılmış şeklini şiirde kullanmıştır.

Tâlib-i dert ehli olmak hakdan almağa nasîb
Ehl-i hakdır derdiñe ancak seniñ hâzık tabîb
Kenz-i sırrıñ künhini bulmağadır âl-i habîb
Men 'arefe remzine sa'y et oku hem feth-i rakîb
Künt-i kenziñ sırrını fehmetmediñ oldun rakîb
Kendiñi câhil koduñ sen innehû şey'in 'acîb (14/1)

Men re'ânî: Aşağıdaki beyitte şair;’’Beni gören Hakkı gördü’’(Darul Kutubi, Buharı 2012: tabir 10) hadisi şerifinden iktibas eder.

Nidâ-yı *Men reâniden* haberdâr oldu sem‘i cân

Ânıñçündür fenâ olub bekaya buldum istihkâk (91-4)

Mûtû kable en temûtu: Ölmeden önce ölünüz’’ anlamına gelen hadis, senedli vesikalı olmamakla birlikte manası doğrudur.(Acluni 2012 :2,29)

Aşağıdaki beyitte şair;’’(Ölmeden önce ölünüz’’ anlamına gelen sahih hadis Kaynaklarında yer almayan ifadeye yer verir.

‘Âşık-ı sâdık iseñ sen cân-ı diliñ ola hay

Mûtû kable entemû sırrını sen bunda duy (146/1)

Müminin mir’âtı mümin: “Mümin müminin aynasıdır.”Müminler birbirlerine baktıkça kendilerini görürler. (Arnavut,2009:s.49)

Aşağıdaki beyitte şair ‘’ Mümin müminin aynasıdır ‘’ anlamına gelen hadis-i şeriften söz etmektedir.

Gel rızâ ver bu sözüme cân-ı dilden ey pûser

Mü’miniñ mir’âti mü’mindir dedi hayrû’l-beşer

Çün ‘Ali verdi kelâmullahi nâtıktan Haber

Dem-be-dem eşyâ okurlar kanda kim kılsam na0ar

Lâ fetâ illâ ‘Ali lâ seyfe illâ zülfikâr(47/3)

Ulûmun şehri:"Ben ilim şehriyim; Ali ise kapısıdır." (el cami’us sağir 2012 :1/415)
Aşağıdaki beyitte şair’’Ben ilmin şehriyim Ali’de o şehrin kapısıdır.’’ anlamına gelen hadis-i şerifi anmaktadır.

Ben ‘ulûmuñ şehriyim ol ‘Alidir bâb-ı hâ

Sen bu remzi bildiñ ki ‘aşka edesin heves (67/4)

6. Peygamberler

Enbiya: Nebî kelimesinin çoğulu. Nebî, peygamber demektir. Haber getiren, tebliğ eden” anlamına gelir.(Özön,2002:s329)

Aşağıdaki beyitte şair; peygamber, nebi anlamına gelen “enbiya”yı zikreder.

*Sin sa‘âdet sırrını her dem açup îmâ eder
Mim Muhammeddir ânîñçün enbiyâya rehnümâ (1/3)*

Nübüvvet: Hak Teala’dan haber vermek ve hükümlerini insanlara ulaştırmaktır. Sufiler Allah (cc) dostlarının ve kutupların peygamberlerin takipçileri ve naipleri olduğunu söylemektedirler (Seccadi 2017 s 364)

Aşağıdaki beyitte şair; haber getiren anlamına gelen “nübüvvet”e yer verir.

*Çünkü hatm oldu nübüvvet açtı şehrin bâbını
Vâriş-i ‘ilmi nübüvvet Haydar-ı merdân-i zar (78/5)*

a. Hz. Muhammed: “Muhammed, sadece resuldür, elçidir. Nitekim ondan önce de nice resuller gelip geçmiştir.” Âl-i İmran (3/44)

Çok övülmüş, övmeye, takdire layık manalarına gelmektedir. Peygamberimizin annesi Âmine’ye rüyasında doğacak çocuğa Muhammed ismini vermesi telkin edilmiştir. Peygamberimizin (sav) en çok kullanılan adı Muhammed’dir. (Çerçi,2015:s1)

Pek çok tekrar tekrar övülmüş, medhedilmiş mealinde bir isim olup ilk olarak Peygamberimize (s.a.v) verilmiştir. (Allahımızın bütün insanlara son peygamberi olan Hz. Muhammed ((s.a.v) Efendimiz, Arabistan’da Mekke-i Mükerreme şehrinde miladi 571 tarihinde dünyaya teşrif etmişlerdir. Fahr-i Alem Efendimiz, Kureyş kabilesinden ve Haşim ailesindendir. Muhterem pederinin adı Abdullah, dedesinin adı Abdülmuttalib, validesinin adı ise Amine’dir.(Cebecioğlu,2004s.365)

Aşağıdaki beyitte şair; Enbiyaların yol göstericisi nitelemesi ile Hz Muhammed (sav)den bahsetmektedir.

*Sin sa‘âdet sırrını her dem açup îmâ eder
Mim Muhammeddir ânîñçün enbiyâya rehnümâ (1/3)*

Ahmed, “Herkesten daha çok öven ve herkesten daha çok övülen” anlamlarına gelir.(Özön,2002:s14)

"Ben size Allah'ın elçisiyim. Benden önceki Tevrat'ı tasdik etmek, benden sonra gelip ismi "Ahmed" olacak bir resulü müjdelemek üzere gönderildim. Ne zaman ki o peygamber, açık açık delillerle kendilerine geldi: "Bu, kesin bir büyüden ibarettir" dediler." (Saff, 61/6)

Aşağıdaki beyitte şair; Hz Peygamber (sav)'in Kur'an'da geçen 'Ahmet' ismine yer verir.

Şer'-i Ahmed râhına cân-ı gönülden ol süvâr
Pîşuvâ-i nâcidir hem evveli hem intihâ (1-2)

Mahmûd, Çok övülmüş, övmeye, takdire layık manalarına gelir. "Hz. Peygamber'in birçok ismi vardır, bunlardan birisi de "Mahmûd"dur. Peygamberimizin (sav) kıyamet gününde, Allah (cc)'a yakınlık ve âhiretteki en büyük şefaât makamı olan "Makâm-ı mahmûda" erdirileceği rivayet edilmektedir." (Çerçi, 2015:s2)

Aşağıdaki beyitte şair; Çok övülmüş, övgüye değer anlamına gelen ve ayrıca Hz Muhammed(sav) şefaât makamı olan "Mahmut'a yer verir.

Muhibb-i Ahmedü Mahmûd Muhammed Mustafâyım ben
Muhibb-i zânn-ı mahbûb-i resûl-i kibriyâyım ben (122-1)

Mustafâ, Sözlükte seçilmiş, seçkin, manalarına gelir. (Çerçi, 2015:s3)

"Üstelik onlar Bizim yanımızda seçkin ve hayırlı zatlardı." (Sad 38/47)

Aşağıdaki beyitte şair; Hz Peygamber(sav)'in "Mustafa" ismi şerifine yer vermektedir.

Enbiyâlar serveridir fahr-i 'âlem hakkı çün
Dilerim ol şefî'im ol Muhammed Mustafâ (1-8)

Rasûl-i Kibriyâ, Aşağıdaki beyitte şair; Azamet. Cenab-ı Allah'ın azameti ve kudreti, her cihetle büyüklüğü anlamında Resûl-i Kibriya ifadesini zikreder.

Ahsen-i takvîm sensiñ zât-ı mahbûb-ı Hüdâ
Künt-i kenziñ mazharısıñ yâ resûl-i kibriyâ (122-1)

Hak Rasûlû, Aşağıdaki beyitte şair; Allah (cc) peygamberi Hz Muhammet (sav) için kullanılan bir ifadeye yer verir.

Çalış hem zikr-i tevhîde bile gör kendi nefsiñi

Buyurdu hak resûli *men ‘arefe nefse ey zâhid* 31-3

Rasûl, Sözlükte, Peygamber, elçilik, gönderilen, manalarına gelir. Kur’ân-ı Kerîm’de peygamber karşılığında nebî, resul ve mürsel kelimeleri kullanılır. Resul ve mürsel kelimeleri de “gönderilmiş kişi” manasındadır. (Çerçi,2015:s4)

Ey Resulüm! Seni bütün insanlara elçi gönderdik. Allah’ın buna şahit olması yeter de artar!” (Nisa 4 /79)

Aşağıdaki beyitte şair; peygamber, haberci. elçi anlamına gelen ‘‘Resül’’ü anar.

Şânına geldi resule âyet âyet *hel etâ*

Şaşı bakma ey Hoca şîr-i Hüdâîlerdeniz (6-1)

Rasûlu’llâh, Aşağıdaki beyitte şair; Allah((cc)’ın elçisi anlamına gelen Resulullah ifadesini zikreder.

Çün *künt-i kenz-i mahfiniñ* Hafiyâtı resûlullâh

Giyübdür nûr-ı ezherden nübüvvet tâcını ol şâh (126-1)

Peygamber, İnsanlara Allah’ın buyruklarını bildiren, onları Allah (cc) yoluna, dine çağırان kimse,elçi, resul, nebi. Allah tarafından kullarına haber götürmekle görevlendirilmiş seçkin insan anlamına gelir.

Aşağıdaki beyitte şair; peygamberin yolu ifadesine yer verir.

‘Askeri ol Mehdîniñ hem gir râhına peygamberiñ

Muhubb-î Handân olan Muhammetle ‘Alidirler (38-8)

Fahr-ıÂlem,fahr;övünme, övünme vesilesi olan şey demektir. (Cebecioğlu,2004s.354) Hz Muhammed (sav) için kullanılan tabirdir.(Özön 2002 s.213)

Aşağıdaki beyitte şair; Hz.Peygamber için kullanılan övünç verici anlamına gelen ‘‘Fahr-i alem’’ tamlamasına yer verir.

Muhibb-i nûr-ı vâhidle münevver pür cilâyım ben
Muhibb-i fahr-i ‘âlem mahrem-i fakr-i fenâyım ben (121-2)

Sâhibü’l-Mirac, Peygamberimize isim olan sâhib kelimesi, bir vasfı olan, koruyan, arkadaş, dost, taraftar manasına gelir. Miraç yükselmek anlamındadır. (Çerçi,2015:s6)

“Arkadaşınız (Muhammed) yanılmadı, sapmadı, aldanmadı”. “Şunu da bilin ki, içinizden biri olan bu arkadaşınız deli değildir.”(Tekvir 81/22)

Aşağıdaki beyitte şair; Hz peygamber’i Sâhibü’l- Mirac,’ile zikreder.

Muhibb-i sâhib’ül-mi‘râç kâşif-i *kul innemâyım* ben
Muhibb-i şâhid-i levlâk ile hayrû’l-verâyım ben (122-2)

Âdem: Ve Adem'e isimlerin hepsini öğretti. Sonra onları meleklerle yöneltip: "Eğer doğru sözlüyseniz, bunları Bana isimleriyle haber verin" dedi. (Bakara 31)

Ve meleklerle: "Adem'e secde edin" dedik. İblis hariç (hepsi) secde ettiler. O ise, directti ve kibirlendi, (böylece) kafirlerden oldu. (Bakara 34)

Ve dedik ki: "Ey Adem, sen ve eşin cennette yerleş. İkiniz de ondan, neresinden dilerseniz, bol bol yiyin; ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz." (Bakara , 35)

“Adem, Rabbinden (birtakım) kelimeler aldı. Bunun üzerine (Allah da) tevbesini kabul etti. Şüphesiz O, tevbeleri kabul edendir, esirgeyendir.” (Bakara 37)

“Gerçek şu ki, Allah, Adem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmran ailesini alemler üzerine seçti.”(Al-i İmran 33)

Aşağıdaki beyitte şair; Hz Adem’i zikreder.

Hâ ile üç mim gözünden hep cihân ırmakları
Halk idüb Allâh sıfât Ademi vermiş bana (1-6)

Safiyyu’llâh: Ebül beşer, insanlığın ilk atası olan Hz Adem için kullanılan ifadedir. (Seccadi 2017:s38)

Aşağıdaki beyitte şair; temiz yürekli anlamına gelen Hz Adem için söylenen ‘‘Safiyullah’’tan söz etmektedir.

Tercümân etti beni Âdem safiyullâh hem

Âdemim ki sırr-ı nutkum cümleden dâna benim (109-3)

Davud : ‘‘Sonunda Allah’ın izniyle onları yendiler, Dâvûd da Câlût’u öldürdü ve Allah ona hükümrânlık ve hikmet verdi, ona dilediği şeyleri öğretti. Eğer Allah’ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı yeryüzünde düzen bozulurdu. Fakat Allah’ın âlemler için büyük lutufları vardır.’’ (Bakara 251)

Aşağıdaki beyitte şair; peygamberlik makamına erişmiş kimselerden bahseder ve Davut ,Halil Musa peygamberleri zikreder.

Geçti çün bir bir nübüvvet hep makâmât ehline

Eyledi Dâvûd Halîl Mûsâyı ‘ümrân-ı Haz (78-7)

Eyyûb: ‘‘Eyyûb’u da an! Hani rabbine, "Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün" diye niyaz etmişti. (Enbiyâ 83)

‘‘Bunun üzerine biz, tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için anılacak bir örnek olmak üzere onun duasını kabul ettik; kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik; ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha verdik.’’ (Enbiyâ 84)

Aşağıdaki beyitte şair; halini kimselerin anlamadığını ve vücudunun parçalandığını söyler, Eyyûb (as)ve yaşadığı imtihandan bahseder.

Benim derd-i derûnumdan olamaz kimseler âgâh

Vücûdum oldu sad pâre sanarsın olmuşum Eyyûb (9-6)

Yûsuf : ‘‘Andolsun ki Yûsuf ve kardeşlerinde, almak isteyenler için ibretler vardır.’’ (Yusuf 7)

Aşağıdaki beyitte şair; Kur’an’da bir sürenin adı olan Yakup Peygamberin oğlu Yusuf (a.s) dan söz etmektedir.

Sultân- Mısır olmağa lâıyk değil her cins

Yûsuf gibi bir teb‘ası pâk Hân iletürler (40-2)

Yahya: ‘‘O mihrapta namaz kılariken, melekler ona seslendi: "Allah, sana Yahya'yı müjdeler. O, Allah'tan olan bir kelimeyi (İsa'yı) doğrulayan, efendi, iffetli ve salihlerden bir peygamberdir."(Ali İmran 39)

Zekeriya'yı, Yahya'yı, İsa'yı ve İlyas'ı da (hidayete eriştirdik.) Onların hepsi salihlerdendir. (En'am 85)

Aşağıdaki beyitte şair; Kur'an–i Kerimde adı geçen Yahya (as)'dan söz açar.
Ben bu nutkı hak direm hem hak budur
Nutm–ı pâkim hak değıldir yâ nedir
Sanma kim mehdî benim mehdî budur
Adı Yahyâdır âniñ yañılmazam (111-5)

Yakub :’’ Bunu İbrahim, oğullarına vasiyet etti, Yakup da: "Oğullarım, şüphesiz Allah sizlere bu dini seçti, siz de ancak Müslüman olarak can verin" (diye benzer bir vasiyette bulundu.) (Bakara 132)

Yoksa siz, Yakub'un ölüm anında, orada şahidler miydiniz? O, oğullarına: "Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?" dediğinde, onlar: "Senin İlahına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın İlahı olan tek bir İlahı ibadet edeceğiz; bizler O'na teslim olduk" demişlerdi. (Bakara 133)

Aşağıdaki beyitte şair; Hz.Yusuf'un babası, Yakup (a.s)'dan söz etmektedir.
Yâkûbdur gönümün nûr-i ilâhı
Çerâğ–ı mescid mihrâb u minber (39-8)

İsa, Meryem:‘‘Andolsun, Biz Musa'ya kitabı verdik ve ardından peş peçe elçiler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da apaçık belgeler verdik ve onu Ruhul-Kudüs'le teyid ettik. Demek, size ne zaman bir elçi nefsinizin hoşlanmayacağı bir şeyle gelse, büyüklük taslayarak bir kısmınız onu yalanlayacak, bir kısmınız da onu öldürecek misiniz?’’(Bakara 87)

Aşağıdaki beyitte şair; Hz İsa ‘nın annesi Hz Meryem‘i zikreder.

Ânı bildim gayrı ândan ne bilem
Lafz–ı harfile âniñla ben dolam
Meryem içre ben doğurdum bir gulâm
Ben bu günde bir gülüm ki solmazam 111-3

Lokman: ‘‘Andolsun ki vaktiyle Lokmân’a şu hikmeti vermiştik: "Allah’a şükret, O’na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden de bilmelidir ki Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır."(Lokman 12)

Aşağıdaki beyitte şair; Kur’an-ı Kerim’de süre adı olan ve kendisine ilim ve hikmet verildiği belirtilen Lokman Hekim diye bilinen Hz Lokman (as) ‘a yer verir.

Gel gönül derdine dermân bulmağa tâlib iseñ
Bul tabîb-i dert içinde Hazret-i Lokmâna kaç 22-8

Hızır Arapça, yeşil demektir. Hz. Musa (s) zamanında yaşamış, veli mi, peygamber mi olduğu konusunda anlaşmazlık bulunan bir mübarek zâttır. (Cebecioğlu2004s.55)

Kur’an’daki ayetlerden anlaşıldığına göre Hızır’ın Allah’ın emirlerini uygulayan bir melek olduğu veya insanlar için belirlenen sınırlarla bağımlı olmayan başka bir varlık olduğu sonucuna varılır. (Kur’an Yolu:c3 s.573)

Aşağıdaki beyitte şair; Hızır (as)’ı anar.

İçirdi dest-i kudretle hayât-ı câvidâniden
Çü Hızır-ı ma’nevi urdu cihânı câm ol hazret (15-4)

7. Ehl-i Beyt :Arapça, evin ferdleri anlamınadır. Hz. Peygamberin neslinden ve yakınlarından olanlara denir. Bunlar, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'dirler.

"Evlerinizde oturun, eski cahiliye âdetinde olduğu gibi açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor." (Ahzab, 33/33)

Aşağıdaki beyitte şair; Peygamberimizim (sav) ailesi anlamına gelen ‘‘ehl-i beyt’’ifadesine yer verir.

Çün muhibb-i Hânedân-ı ehl-i beyti Haydarım
Etmezen ben âl-i süfyân mezheb-i bütân-ı haz (78-3)

Ehl-i Beyt, Âl

a. Hatice: Aşağıdaki beyitte şair; Hz Peygamberin eşi Hz Hatice’nin hayırlı kadın, Fatıma’nın annesi olduğunu dile getirmektedir.

Fâtıma ma’sûm olupdur hem Hatice mahremiñ
Bahr-i zâtıñ gevheridir ma’deni Hayru’n-nisâ (6-4)

b. Fâtıma Aşağıdaki beyitte şair; Hz.Hatice'nin kızı olan hayırlı kadın diye nitelenen Hz Peygamberin kızı Hz Fatıma'dan söz eder.

Fâtıma ma'sûm olupdur hem Hatice mahremiñ
Bahr-i zâtıñ gevheridir ma'deni Hayru'n-nisâ (6-4)

Zehrâ, Aşağıdaki beyitte şair; yüzü pek beyaz ve parlak anlamı olan Hz. Muhammed (sav)'in kızı Hz. Fatıma'nın lakabı "Zehra"yı zikreder.

Muhibb-i şâhidim *tâhâ ve yâsin* lâ fetâyım ben
Muhibb-i mahrem-i Zehrâ olan şîr-i Hüdâyım ben
Muhibb-i Hamdiyem çünkü bunuñla pür safâyım ben (121-6)

Binti Rasûl: Aşağıdaki beyitte şair; Peygamberimiz (sav)'in kızı Hz Fatıma'yı anmaktadır.

Fatıma bint-i resûluñ mahremidir ey fakih
Feth-i Hayber ibn-i 'ammi Mustafâilerdeniz (63-5)

c. Hasan Aşağıdaki beyitte şair; Hz Fatıma Zehra'nın oğlu olan Hasan'ın temiz beğenilmiş bir soyu olduğunu dile getirir.

Cân-ı dilden çâkeriyim ben Muhammed âliniñ
Âl-i Zehrâ ol Hasandır nesl-i pâk-i Mürtezâ (2-10)

ç. Hüseyin: Aşağıdaki beyitte şair; Hz Peygamberin torunu "Kerbala şehidi" Hz Hüseyin'e yer verir.

Hem şebîr ü şebberîdir ol Hüseyin ile Hasan
'Aşk elinden oldular hep ya'ni emmâc-ı belâ (6-6)

8. Çehâr-yâr ve Ashâb

Hilâfet: _Arapça, halifelik, imamet, emirlik gibi anlamları bulunan bir kelime, islâm devletlerinin yöneticilerine halife denirdi.Hz. Peygamber (sav)'den halef olarak, din ve dünya işlerindeki genel başkanlığa denir. Tarikatların hemen hemen hepsinde, şeyhlik makamına hilâfet denilir. İnsan-ı Kâmil'e, Allah'ın esma ve sıfatlarını ortaya çıkardığı için, halife denilir. Allah'ın ruhundan bir soluk olduğu için, her insan bilkuvve halifedir. İnsanın bir kul olarak, bunu bilfiil ortaya çıkarması gerekir. Emanet sadece insanda olduğu için, Allah'ın 99 ismini ortaya çıkarabilme kabiliyeti, varlıklar âleminde sadece insana verilmiştir. (Cebecioğlu,2004s.55)

Aşağıdaki beyitte şair; halifelik, imamet, emirlik anlamına gelen hilafet ifadesini kullanmaktadır.

Bu mahbûb-ı resûluñ çâr-ı ebrâr
Muvâfık Ahmede bu dinde her bâr
Hilâfet menba'ı reddetme zinhâr
Salâtı eyleyen bu dinde izhâr (43-2)

a. Ebû Bekir İslam ın ilk halifesidir. 571 Yılında Mekke'de doğdu, Babası Kureyş'in Teym boyundan Ebu Kuhafe Osman, Annesi Sahrin kızı Ümmül Hayr Selma'dır. Asıl adı Abdül Kabe idi müslüman olduktan sonra Hz Muhammed (sav) ona Abdullah adını verdi, ayrıca Atık, Sıddık Yarı- gar sanlarıyla da anılır. Müslüman olan ilk erkektir.(Bursalı,1990:s8)

Aşağıdaki beyitte şair;İslamın ilk halifesi EbuBekir Sıddık tan bahsetmektedir.

Şerî'at bağınıñ bunlar gülidür
Tarîkat dalınıñ hep sümbülidür
Resûlüñ ümmetiniñ ekmelidir
Bu çârı reddeden münkir delidir 43-1

Ebûbekir 'Ömer 'Osmân 'Alidir
Muhıbb-i çâr-yârı mü'min velidir

b. Ömer Resül-i Ekrem'in (s.a.v) ikinci halifesi, Aşere-i Mübeşşere'den ve sahabenin en büyüklerindendir. Çok adil, abid, zahid ve merhametli idi. Fakirce yaşadı. Adaleti, şecaat ve cesareti, İla-yı Kelimetullah için fedakarlığı meşhurdur. Çok Hadis-i Şeriflerle medhedildi. Zamanında çok fütühat ve ilerleme kaydedildi. Hilafeti esnasında bütün Alem-i İslam, Peygamber (sav)'ın devrindeki gibi huzur ve rahat içinde yaşadı. On buçuk sene yedi gün, dünyada hiç kimseye nasip olmayan bir adalet içinde halifelik yaptı, 63 yaşında iken şehid edildi. .(Bursalı,1990:s8)

Aşağıdaki beyitte şair;İslam'ın ikinci halifesi Hz Ömer'e diğer halifeler ile birlikte övgüde bulunmaktadır.

Gerekdir mü'miniñ kalbinde tastîk
Hilâfet yer yerin bunlara tahkîk
Münâfıktır eden bu çârı tefrîk
Bunları sevmeyenler cümlesi zındîk

Ebûbekir 'Ömer 'Osmân 'Alidir

Muhibb-i çâr-yârı mü'min velidir 43-1

c. Osman Hz. Muhammet'in damadı üçüncü halifesidir Hz. Muhammed (s.a.v)'in damadı ve Hz. Ömer'den sonra devlet başkanı olan 3. Halifedir. .(Bursalı,1990:s9)

Aşağıdaki beyitte şair; İslamın üçüncü halifesi Hz Osman 'ı diğer halifeler ile birlikte över.

Şerî'at bağının bunlar gülüdür
Tarikat dalının hep sümbülüdür
Resûlün ümmetinin ekmelidir
Bu çârı reddeden münkir delidir

Ebûbekir 'Ömer 'Osmân 'Alidir
Muhibb-i çâr-yârı mü'min velidir

Bu mahbûb-ı resûlün çâr-ı ebrâr
Muvâfık Ahmede bu dinde her bâr
Hilâfet menba'ı reddetme zinhâr
Salâtı eyleyen bu dinde izhâr

Ebûbekir 'Ömer 'Osmân 'Alidir
Muhibb-i çâr-yârı mü'min velidir (43/1-2)

ç. **Ali**, Hz. Ali, İslam Devleti'nin 656-661 yılları arasında halifeliğini yaptı. İslam peygamberi Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hem damadı hem de amcası Ebu Talib'in oğlu olan Hz. Ali, Peygamber Efendimiz'in İslam'a davetini kabul eden ilk erkektir.Hz. Ali, Hicret'ten yaklaşık 22 sene önce milâdî 600 yılında Mekke-i Mükەرreme'de doğmuştur. Ka'be'nin içinde doğduğu nakledilmiştir. .(Bursalı,1990:s10)

Aşağıdaki beyitte şair; Hz Ali'nin Peygamber (sav) düşkünlüğünü dile getirmektedir

Hakkın nûru ve mahbûb-ı peygamber
Vasi-i 'Alidir bir ismi Haydar (38/3)

Seyfu'llâh Aşağıdaki beyitte şair; Allah'ın kılıcı; askeri, Ali (r.a.)'nin ve Hz. Halid b. Velid'in lakabı(Bursalı,1990:s8)olan Seyfu'llâh'ı anar.

Rengi bi renk eyledi hem sıfâtullâh cânıma
Bülbülüm gülşendeyim ki yâvi kıldım Hâr-ı men (118-2)

Esed: Aşağıdaki beyitte şair; Allah'ın aslanı anlamına gelen Hz Ali için söylenen Esedullah'ı .(Bursalı,1990:s9) zikreder.

Ey yezîd-i dîn-i Har sen niçün eylediñ hased

Çün hitâbullah gelübdür kim esedullahı esed
Mürtezâsız hiç bir eşyâ bulmamış çün cesed
Cümle eşyâya muhîtdir söylenirse bî-‘adet
Lâ fetâ illâ ‘Ali lâ seyfe illâ zülfikâr (47-4)

Sahâbe-yi Kirâm: Sahabe, sahabî kelimesinin çoğuludur ve dostlar, arkadaşlar, beraber bulunanlar manalarına gelir. Aynı manada kullanılan ashab kelimesi ise, “sâhib” (dost, arkadaş) kelimesinin çoğuludur. Sahabe, terim olarak Hazreti Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem’i, peygamberliği sırasında gören, Onunla konuşup görüşen, O’na iman eden ve müslüman olarak ölen kimselere verilen isimdir. .(Bursalı,1990:s12)

9. Ahiretle ilgili mefhumlar

Ukbâ: Aşağıdaki beyitte şair; ahiret baki olan alem anlamında dar-ı ukba ifadesini kullanır.(Özen 2002 s805)

Dâr-ı dünyâ dâr-ı ‘ukbâdan geçen hep bizleriz
Şer‘-i bâki Mustafânî izini biz izleriz
Vermişiz biz cân-baş âni için şâzileriz
Hem dürr-i dildâre baş eğdik cür‘asını gözleriz
Her ne var âfâkda ey cân ben âni nakkâşımı
‘Ahdine sâbit-i kadem ol ser veren bektâşımı (110-3)

Havz-ı Kevser : Mahşer günü Allah Teala’nın Peygamberimize ihsan buyurduğu gayet büyük bir havuzdur.(Tdv iman ve ibadetler s128)

Aşağıdaki beyitte şair; mürşidin süzgün bakışını “Havz-ı Kevser” e benzetmektedir.

Gel nazar kıl vech-i yâre gör neler var Hamdiyâ
Ġamze-i hûnhâr-ı yârin havz-ı kevşerden leziz (37-5)

10. Kıyametle ilgili mefhumlar

Mehdi: Doğru yolda olan, hidayete ermiş olan. Doğru yolu bulan; hidayete eren. Kendisine rehberlik edilen. Allah tarafından hidayet verilmiş olan. doğru yolu tutan. Hidayete eren veya hidayete vesile olan. Sahib-üz-zaman. "Hususi ve şahsi bir tarzda Allah'ın

hidayetine mazhar olan, kendisine Cenab-ı Hak tarafından yol gösterilen" manasınadır. Bu kelime ihtida etmiş olanlar için de kullanılmıştır. Mehdi-yi Resul, Mehdi-yi muntazır da denir. Ahir zamanda gelip bütün müslümanları Hakaik-ı imaniye ve Kur'aniyeyi cami' eserleri ile uyandıracak, dinlerini takviye ve imanlarını tecdit edecek olan ve Peygamberimizin (sav.) Al'inden bir Zattır.(Cebecioğlu,2004:s 154)

Aşağıdaki beyitte şair;doğru yolda olan kurtuluşa erdiren ahir zamanda müminleri hakiki imana davet edecek olan zat ‘mehdi’’den bahseder.

‘Askerîdir cümleye şâh-ı kevneyn-i menba‘â
Seyre çeken başını Mehdî-i sâhib- livâ (3-6)

11. Dînî mefhumlar

Din: İslâm âlimlerinin dini tarifleri. Seyyid Şerif Cürcânî şöyle tarif eder: “Din, akıl sahiplerini Peygamberin bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağıran ilâhî bir kanundur. “Din, akıl sahibi insanları kendi tercihleriyle bizzât hayırlı olan şeylere götüren ilâhî bir kanundur. Tehânevî şöyle tarif eder: “Din, akıl sahiplerini kendi irâdeleriyle dünyada salâha (iyiliğe), âhirette felâha sevk eden, Allah tarafından konulmuş bir kanundur. Tasavvufî anlamı; tefrika (ayrılık) makamında ortaya çıkan inanç, aşk, sevgi şeklindedir. .(Cebecioğlu,2004:s 56)

Seni sevmek dîn ü imanım

İlâhî din ü imandan ayırma

Eşrefoğlu Rumî

Bu mahbûb-ı resûluñ çâr-ı ebrâr
Muvâfık Ahmede bu dinde her bâr
Hilâfet menba‘ı reddetme zinhâr
Salâtı eyleyen bu dinde izhâr 43-2

arş: Arapça bir kelime olan "arş" m kelime anlamı, taht, çardak tavan ve kubbe demektir, islamî olarak; terim, Allah (c.c)'ın kudret ve azametinin tecellisinden kinaye olarak, dokuzuncu kat semada bulunduğu tasavvur olunan taht'dır. Bu bakımdan asıl anlamını ancak Allah'ın bildiği bir şeydir. Kainattaki bütün varlığı kuşatan bir cisim olup, yüksekliğinden dolayı bu ismi almıştır. Müfessirlerin izahına göre, Allah (c.c) önce Arş'ı yaratmıştır. Kur'an-ı Kerim'de bir çok ayette Allah (c.c) Arş'ı istila etti yani Arş'a hükmetti şeklinde geçmektedir. Tasavvufta ise Arş, gönül demektir.(Cebecioğlu,2004:s 21)

Aşağıdaki beyitte şair;Allah tarafından konulan kanun anlamına gelen ‘din’’ mefhumuna yer verir.

Aşağıdaki beyitte şair; tasavvufta gönül anlamına gelen ‘‘arş’’ mefhumunu Rahman ‘a bağlılığını anlatmak için kullanır.

Biz Harâbât ehliyiz her cânlara cân olmuşuz
Murğ-ı ‘ankâyız ‘ademden her câne pinhân olmuşuz
Nokta-i kalbe erince ‘ayn-ı insân olmuşuz
Rûh-ı kudsîniñ demiyle ‘arş-ı rahmân olmuşuz
Vâsıl olduk aslımıza oldu hakkâni vücûd
Dâhil olmaz kalbimize hiç bizim ta’n-ı hasûd (35-2)

Cehennem: Dinsel inanışa göre, bu dünyada günah işleyenlerin, Allah’ın emirlerine uymayanların, öldükten sonra gidecekleri ve ceza çekecekleri yer. .(tdv iman ve ibadetler s130)

Aşağıdaki beyitte şair; zulmetin karşılığının cehennem olacağı kesindir, izahını yapar.

Melâmet zulmetin ta‘yin beyt-i Mustafâ ettiñ
Zâlim olmuş Havf yokdur cehennemiñ cezasından (116-6)

cennet, Bu dünyada günah işlememiş ya da yaptığı iyi eylemlerle, Allah(cc) tarafından bağışlanmış kimselerin öldükten sonra gidecekleri ve sonsuz huzur içinde yaşayacakları, her türlü güzelliklerle dolu yer.(tdv iman ve ibadetler s131)

Aşağıdaki beyitte şair; Allah ‘a ibadet edenlere sonsuz güzelliklerle dolu cennetin vadedildiğini anlatır.

Biz selâmet köşesinde Hırkayı çektik başa
Eyle tâ‘ati hemân ki cenneti verdik saña (8/2)

firdevs: Cennette altıncı kat. Bahçe demektir. (Özen 2002 s232)

Aşağıdaki beyitte şair; ‘‘Firdevs cenneti’’ne yer vermektedir

Serseri gezme cihânda merd-i hakka tâlib ol
Kalb-i mü‘mindir dilâ firdevs-i a‘lâdan garâz (74-3)

fetvâ İslam hukukuyla ilgili bir konunun, bir sorunun dinsel hukuk kurallarına göre çözümünü açıklayan, şeyhülislamca ya da müftüce verilen hüküm, yanıt. Bir işle ilgili yargıda bulunmak, bir işin yapılmasına olur vermek. (Özen 2002: s226)

Aşağıdaki beyitte şair; Hz Muhammet (sav) ile Hz Ali(ra)’nin nurani kıyafetler giyip lütüfta bulunduğu hükmü ile ilgili yargıda bulunur ve fetvaya erdi ifadesine yer verir.

Giyüp nûrâni Hil‘atler mübeddel eyler eltâfi
Özünden erdi fetvâya Muhammedle ‘Alidirlər (51-7)

günah, Allah ın buyruklarına karşı olan, dince suç sayılan, öteki dünyada cezayı gerektiren iş ya da davranıştır. (Özen 2002: s 258)

Aşağıdaki beyitte şair;dinde suç sayılan “günah” mefhumuna yer verir.

Cürm-i lâyuhsa ile basdık kadem hem râhîña
‘Afvı kıl cümle günâhım evveli hem intihâ (2-3)

haram : Din kurallarına aykırı olduğu için yasaklanmış olan, yenilmesi, içilmesi, yapılması, söylenmesi uygun olmayan, dince yasak olan demektir.(tdv iman ve ibadetler s175)
Aşağıdaki beyitte şair;”Allah aşkına erişmeyenin şerbet içmesi bile haramdır” ifadesinde yasak anlamına gelen “haram” mefhumunu kullanmıştır.

‘Aşk-ı hakkı bulmayınca cümle a‘mâlin hebâ
‘Aşk-ı hakkı bulmayınca ekl ü şûrubin hep harâm (103-5)

ibadet : Allah(cc)’ın emirlerine boyun eğmek, kulluk etmek ve itaat etmek anlamındadır.
(Özen 2002: s 353)

Aşağıdaki beyitte şair; “ibadet” mefhumunu zikreder.

Güzelce ‘aşkı ‘âdet et
Kibr ü ‘âdetleriñ terk et
Hakka hâlis ‘ibâdet et
Bulursuñ şâh-ı merdânı (149- 5)

amel :Bir kimsenin dinin emirleri uyarınca yerine getirdiği, yaptığı işler demektir. (Özen 2002: s 30)

Aşağıdaki beyitte şair; fiil anlamında dinin vecibelerini yerine getirmek için kullanılan “amel” mefhumuna yer verir.

Zâhidâ vurma melâmet taşını netdim saña
Koy beni öz hâlîme kim her ‘ameliñ sen saña (8-1)

iman, inanmak anlamındadır. Kalp ile tasdik, dil ile ikrara îman denir. Yeis (ümitsizlik halinde, yani ölürken) halinde inanmak merdud, taklîdî durumdaki îman ise makbuldür. Tasavvufî açıdan îman, bir kaç çeşit olarak değerlendirilir.

1. İlmî istidlal (ilmî deliller getirerek) ile meydana gelen iman ki buna "iman-ı istidlâlî" denir.
2. İnanan kişide yakîn (güçlü inanç) bulunursa buna "iman-ı yakînî" denir.
3. Kalb zevkiyle şuhuda erilirse bu îmana, "iman-ı şuhûdî" adı verilir.
4. Sonuncusu Hakk ile mütehakkık olursa (Hakk vasıtasıyla Hakk'a ulaşır, onu gerçekleştirirse), buna "iman-ı huzûrî" denir. (Cebecioğlu,2004:s 65)

Aşağıdaki beyitte şair; ‘‘iman’’ mefhumundan söz eder.

Ger basiretle nazar kılsañ eğer vechine
Gül yanağı çevresinde nûr-ı îmân bî-hesâb (13-5)

tahkikî iman : İmân hakikatlerini delil ve isbâtlarıyla birlikte ilmen öğrenip kalben tasdik etmekle elde edilen ve her delil ile daha da kuvvetlenen sağlam bir îmandır. Her yerde ve her şeyde tevhîde dâir delilleri göre göre bütün kâinâtı bir Kur’ân gibi okur, Allah’ı görür gibi îmân eder hâle gelir. (Tdv iman ve ibadetler s 68)

Aşağıdaki beyitte şair; dilile ikrar, kalp ile tastik edildiği sağlam imanı ifade eden ‘‘tahkikî iman’’i zikreder.

Açıldı gülleri bağın niçün kim nevbahar oldu
Mu‘attar eyler âfâkı erüb tahkîk-ı îmânı (144-3)

Kâfir: İslam dininin temel prensiplerine inanmayan dinin esaslarının birini ya da tamamını inkar eden kimselere denir.(Tdv iman ve ibadetler s 77)

Aşağıdaki beyitte şair; tasavvufta evliyanın rehberliğine ve ona duyulan aşka inanmayan kimse için söylenen kafir (küfreden kimse) ifadesine yer ver verir.

Enbiyâ u evliyânın rehberi
Kâfir olur eyleyen inkâr-ı ‘aşk (88-5)

Münkir: İnkâr eden, kabul etmeyen. Allah (cc)’nın varlığına inanmayan, Allah(cc)’ın varlığını inkâr eden kimsedir.(Özen 2002: s 564)

Aşağıdaki beyitte şair; inkar edici anlamına gelen ‘‘münkir’’ mefhumunu kullanır.

Münkiriñ ta‘nından asla kalbiñe verme elem
Sen hemân yolunda yâriñ cân verip canâna geç (25-6)

kiblegâh : Aşağıdaki beyitte şair;yön rehber taraf kiblenin bulunduğu yer (Özen 2002: s 413) anlamına gelen ‘‘kiblegâh’’ı zikreder.

Kiblegâh oldu bize ebrû-yı şâh-ı enbiyâ

Çün imâmım Mürtezâdır meskenim beytü'l-harâm (102-6)

mümin, müminât, : İnanan, inançlı, imanlı, mutekit. MüslümanTanımış, iman etmiş. İslam dinine inanmış, Müslüman.inanan, iman edeniman etmiş, islam dinine inanmış, Müslüman.Müminat kadın Müslüman.Allah'a ve emirlerine, kanunlarına iman eden. İnanan. Allah'a, ahirete, kitablarına, meleklerine, peygamberlerine ve kadere iman edip itaat eden kimse. .(Tdv iman ve ibadetler s 85)

Aşağıdaki beyitte şair; Allah(cc)'a iman eden erkek anlamına gelen 'mümin'e ;iman eden kadın anlamına gelen 'müminat'a yer verir.

Gel imâmü'l-mü'minindir şâh-ı Zeyne'l-Âbidîn

Vâriş-i 'ilm-i ledünüñ Bâkır-ı Hayrû'l-verâ (6-2)

Ruhlarıñ çünkim bize âyetleri tefsîr eder
Mü'minîn mü'minâtlar aña îmân etmede (130-5)

ruh :Ruh, nefis, Cebrail gibi anlamları olan bir kelimedir. Kaşanî, bunu mücerred (soyut) insan latifesi olarak tanımlar, el-Bennacî ise ruhu, "histen daha latif bir cisim olup ona dokunulmaz, insanların büyük çoğunluğu onu anlamaz" diye tarif eder. Ibn Ata, Allah'ın, ruhu cesedlerden önce yarattığı kanaatindedir. Başka bir grup da, ruhu, yoğun bir alandan ortaya çıkmış bir latife olarak değerlendirir. elKahtabî ruh, Kün zilleti altına girmemiştir, zira diridir, diyerek, onun halk değil de emr âlemine ait olduğuna işaret etmek ister. Ruh genelde üç noktada ele alınmıştır:

1- Hareketin temeli (ma bihi'l-hareke) : Maddenin mukabili, yani kuvvet. Madde veya kuvvet, madde veya ruh denildiği zaman bu anlaşılır. Bu, ruhun en genel manasıdır. Bu bakımdan ele alınırsa, elektrik başta olmak, üzere, harekete geçirici her kuvvet, bir tür ruh olarak değerlendirilebilir.

2- Hayatın temeli (Ma bihi'l-hayat) : Hayat gücü, geniş manasıyla bu hayat, bitkisel hayatı içine alır. Bu bakımdan, bütün bitkiler için, ruh tabiri kullanılması vakidir.

3- İdrak'ın temeli (Ma bihi'l-idrak) : Bu da, insanî hayatla sonuçlanan hayvanî hayattır. Bu ruh, bitkisel ruhtan da özeldir. Ruh bu tavrıyla en yüksek zirvesine ulaşmıştır. Bu ruha, ruh-ı insanî denmiştir, ilim irade, kelam, ta'akkul (akletmek), marifet, basit vicdan vs. gibi bütün şuur olayları, işte bu, ruh-ı insanîde ortaya çıkar.

Ruh hakkında çok şeyler söylenmiş olmakla birlikte, o, az bir grub hâriç, küçük veya büyük kıyamete kadar bir varoluş sırrı şeklinde hayatîyetini sürdürecektir. Allah'tan üfürülen ruh, ölümle maddî bedenden ayrılır. Mevlânâ'nın dediği gibi, ruh, maddî bedene bir ipe, boyun ve enseden bağlanmıştır. Azrail bu ipi kesince bedenin hayatîyeti sona erecek, ruh kendi aslına (Rabba), beden de kendi aslına (toprağa) dönecektir.(Cebecioğlu,2004:s 89)

Aşağıdaki beyitte şair;Allah'ın insan bedenine koyduğu ve ölümden sonra bedenden ayrılacak olan bir letaif anlamına gelen ‘’ruh’’ a yer verir.

‘Âlem içre rûh-i kudsîdir tecelli eyleyen
Âl-i Ahmed râhîña kılmak gerek cismiñ tûrâb (10/5)

Secde Arapça, secde etmek, Allah'(cc)'ı tazim için, yüzü yere koymak anlamını ifade eden bir kelime. Mukaddes zatın sürekli zuhuru ile, beşerî özelliklerin silinip yok olmasıdır. İki türlü secdeden söz edilir:

- 1) Küllî secde: Kul, âlemin tamamı olması bakımından secde ederse buna küllî secde denir.
- 2) ihtisas secdesi-kalb secdesi: Kul, kendisini Hak'a bağlayan özel bir yönden secde ederse, buna da ihtisas veya kalb secdesi denir, ilkinde. Allah kuluna her dil ile seslenirken, ikincisinde, özel bir dille seslenir. .(Cebecioğlu,2004:s 101)

Aşağıdaki beyitte şair; Allah'ı tazim anlamına gelen ‘’secde’’ye yer verir.

Vech-i haktır cümle ‘âlem savt-ı nutkî zâtîdir
‘Ârif ol kim ma‘z-ı Kur‘ân etti savtile edâ (33-3)

Sevâb: Hayırlı ve iyi davranış. Allah'tan mağfiret ve rahmete, Hz. Peygamber (sav)'den şefaate hak kazandıran davranış. .(Özen 2002: s 674)

Aşağıdaki beyitte şair; Allah'ın mükafatı anlamına gelen ‘’sevab’’ mefhumunu zikreder.

Şehr-i yâre yol bulam derseñ eğer sen cân-ı men
Bâb-ı Haydardan bulursuñ anca sen râh-ı sevâb (10-8)

Şehit: Aşağıdaki beyitte şair; Allah yolunda canını feda eden müslüman, islam uğruna ölen müslüman, şehadet mertebesine erişen kimsedir.(Özen 2002: s 726) anlamına gelen ‘’şehid’’ifadesini anar.

Cânlar fedâ râhına ol ‘Ali Zeyne’l-‘abâ
Bakıra cânın veren oldu şehîd mutlakâ 3-3

şeriat, Aşağıdaki beyitte şair; Arapça, yol, su kanalı demek olan dinin zahirî (dış şekil) yönüne ait kaideleri veya dinin hukuk kuralları anlamına gelen, tasavvufta , batinî hukuk veya batinî fıkıh anlamı ifade eden.(Cebecioğlu,2004:s104)‘‘şeriat’’mefhumuna yer verir.

Râh-ı hakka doğruca ‘azm eyleyen yoldaşıyım
Hem tarîkat hem şeri‘at ehliniñ sırdâşıyım
Ehl-i beyt-i Mustafâ râhınıñ ferrâşıyım
Râh-ı hakka ser veren merdâneler kardâşıyım
Her ne var âfâkda ey cân ben âniñ nakkâşıyım
‘Ahdine sâbit-i kadem ol ser veren bektâşıyım (110-1)

hak yolu, Aşağıdaki beyitte şair;Allah(cc)’ın yolu emir ve yasaklarına uyulan yol anlamına gelen (Hak yolu) ifadesini kullanır.

Kimse ‘aşka eremez hak yola etmezse heves

Hakkı cânda bulamaz ol ‘aşka etmezse heves (67-1)

râh-ı ahmed : Aşağıdaki beyitte şair;Ahmed’in yolu anlamına gelen ‘‘râh-ı ahmed’’ tamlamasını dile getirir.

Girenler râh-ı Ahmede sivâyı neylesün Hamdî

Giyenler ma‘rifet tâcın şâl u zîbâdan el çekti (134-5)

şeytan: Aşağıdaki beyitte şair; kötü düşünceli, kötü niyetli kimse çok kurnaz, uyanık kimse demektir. Hz. Âdem'e secde etmediği için cennetten kovulan, insanları Allah'ın emirlerine karşı kışkırtan, kötülüğe yönelten cin (Tdv iman ve ibadetler s 98) anlamında ‘‘şeytan’’ ifadesini kullanır.

Bulan insânı çün etti melek-veş Âdeme secde

Dönüp a‘râz eden cânlar olur ma‘nide şeytânî (144-6)

Şirk Aşağıdaki beyitte şair Allah 'ın(cc) birden çok olduğuna inanma, Allah'(cc)a ortak tanıma, eş koşma anlamına gelen (Özen 2002: s 725) ‘‘şirk’’ ifadesinden söz eder.

Lâyesa ‘niden Haberdâr olduñ ise şirki ko

Gel ki tâhir olmaz ise gönlüne gelmez hitâb (12-5)

tavaf: Hacı olmak için Kabe'nin etrafında dolanma anlamında kullanılır. (Özen 2002: s 727) Kişinin kendi mahiyetini, sınırını, menşeyini ve bulunduğu yeri anlamasından ibarettir. Kişinin ilminin, gücünün, hayatının, iradesinin, konuşmasının, görmesinin ve duymasının (ki hepsi şer'î tavaftaki gibi yedi özelliştir) Allah (cc)'a râci olduğunu anlaması, bu bilince ulaşmasına tavaf denir. (Cebecioğlu,2004:s190)

Aşağıdaki beyitte şair; Kabe etrafında dönmeyi ifade eden, tasavvufta İlâhî feyzin devam etmesini istemek ve manevi yükseliş anlamına gelen ‘‘tavaf’’a yer verir.

‘İlm-i ledün zemzemini nûş edüp
Hem tavâf-ı beyt-i dile seb‘a tâm (107-5)

tefsir: : Aşağıdaki beyitte şair; Kur'an'ın sûrelerini açıklayarak görüşler ileri sürme ve bunları yazma, yorumlama anlamına gelen (Özen 2002: s 763) ‘‘tefsir’’den söz eder.

Ehl-i vahdet Hocasından nefs-i tefsîr eyledik
Enfûs-i âfâkı bir bir küll-i takrîr eyledik
‘Allemü’l- esmâ rumûzın cümle tethîr eyledik
Ânîñçün her cihetle hakkı ta‘mîr eyledik
Vâsıl olduk aslımıza oldu hakkân-i vücûd
Dâhil olmaz kalbimize hiç bizim ta‘n-ı hasûd (35-3)

ümmet: Peygamberin hak dine çağırdığı insan topluluğu anlamına gelir. (Özen 2002: s 808)

Aşağıdaki beyitte şair Hz. Muhammed'e inanarak, onun yaptıklarını ve söylediklerini uygulayarak çevresinde toplanan Müslümanların tümü anlamına gelen ümmet ifadesine yer verir.

Şerî‘at bağının bunlar gülidür
Tarîkat dalının hep sümbülidür
Resûlün ümmetiniñ ekmelidir
Bu çârı reddeden münkir delidir (43-1)

vahy: İlham etmek demektir. Cenab-ı Hakk'ın hitabetmesidir. Peygamberler Allah'tan aldıkları hüküm ve hakikatları vahiy yoluyla alırlar. Peygamberlerin hepsi de Allah'ın vahyine muhatap olmuşlardır. Vahyin de pek çok çeşitleri ve mertebeleri vardır: Vahyin en yaygın şekli, vahiy meleği olan Cebrâil (as) vasıtasıyla peygamberlere İlâhî hükümlerin bildirilmesi, tebliğ edilmesidir. Kur'an'ın indirilişi böyle olmuştur. Cebrâil'in (as) vahyi getirmesinin de çeşitleri vardır. Melek, aslî hüviyeti ile peygambere görüneceği gibi, insan suretine girerek de gelir ve

vahiy getirir. Bâzan da hiç görünmeden çan sesi veya arı vızıltısı gibi bir sesle gelir ve vahiy peygamberin kalbine bırakır. Bâzan da Allah Teâlâ emir ve hükümlerini vasıtasız, doğrudan doğruya peygamberine söyler ve işittirir. Tûr dağında Mûsâ'nın (as) ve Mi'rac'da Peygamberimizin vahyi doğrudan doğruya Allah'tan almaları gibi.

Aşağı beyitte şair Allah tarafından geldiğine dair kat'î bir bilgi ve itmi'nan ile beraber, vasıtalı veya vasıtasız olarak peygamberlerin ruhunda (kalbinde) bulunduğu bir bilgi ve marifet anlamında vahy kelimesini kullanır. (Cebecioğlu,2004:s201)

Vahy-i münzeldir seniñ şânında ey cân pâresi
Va'budû iyyâhe vescüd vakterüb bize Hitâb (11-4)

12. Dînî ifadeler

emr-i Hak: Hakk'ın emri demektir. Ölüm anlamında kullanılır. . (Cebecioğlu,2004:s98)

Aşağıdaki beyitte şair; ölüm anlamına gelen emr-i hak ifadesini yer verir.

Emr-i hakla eyledim ihyâ nice mevtâları
Sûret-i ihyâda gör kim hem dem-i 'Îsâ benim (109-6)

Levh-i Mahfûz: Korunmuş levha demektir. Ulvî âlemde, olmuş ve olacak her şeyi içeren İlâhî levhanın adıdır. Levh'in dört kısmından ikincisi olan Kitab-ı Mübîn ve Küllî Nefse de bu isim verilir. Buna levh-i kader de denir. (Cebecioğlu,2004:s208)

Aşağıdaki beyitte şair: Kerbala şehidi Hz Hüseyin 'in cennet ehli olduğunun Levh-i Mahfûzda yazılı olduğuna değinir.

Gûşvâr-ı levh-i mahfûzdur bunlar sen fehm kıl
Hem şîbâb-ı ehl-i cennetdir şehîd-i Kerbelâ (2-11)

Rûz-ı Mahşer: Aşağıdaki beyitte şair; mahşer günü, kıyamet günü dirilenlerin toplanacaklarına inanılan yer anlamına gelen (Özen 2002: s 808) 'Rûz-ı Mahşer' ifadesini kullanır.

Muhibb-i bâtın u zâhir evveli hem intihâyım ben
Muhibb-i rûz-i mâhşerde şefi'-i şâh-ı gedâyım ben (122-5)

13. Mezhebler ve İmamları

a. Mezhebler: Aşağıdaki beyitte şair; gidilen yol tutulan yol anlamına gelen (Özen 2002: s 506) mezheb kelimesini tasavvufi ifade ile temiz yol anlamında ve kurtuluş yolu anlamında kullanır.

Kadrini bil âl-i Haydar bu gürûhuñ şâhıdır
Sırrını fehmeyley iseñ nâci mezheb râhıdır
‘Aşkına cân vermeyenler cümleten gümrâhıdır
Bunlarıñ dâmanı ancak mü’miniñ penâhıdır
Künt-i kenziñ sırrını fehmetmediñ oldun rakîb
Kendiñi câhil koduñ sen innehû şey’in ‘acîb (14-2)

Gel Takî ol cân-ı dilden sırr-ı Haydar gör nedir

Mezhlep-i pâki Nakîdir meşreb-i sâf evliyâ (2-14)

a.a. Eh-i Sünnet: Ehl-i Sünnet ve’l-cemaat, Peygamber (Sallallahu aleyhi ve Sellem)’in sünnetine, ashabının ve onların yollarını izleyenlerin sünnetine; itikad, söz ve amel hususlarında sınıksız sarılanlar ile bu şekilde dosdoğru tabi olup, bid’atlerden uzak duran kimselerdir. (Cebecioğlu,2004:s86)

Aşağıdaki beyitte şair; ehl-isünnete bağlılığını dile getirir.

Fi’ilimiz şer’i Muhammet mesleğim râh-ı ‘Ali
Ehl-i sünnet milletinde mezhebim Ebû Hanîf (87-4)

a.b. Caferiyye Aşağıdaki beyitte şair; Şiiliğin bir kolu ve bu koldan olan kimse anlamına gelen (Özen 2002: s 124) ‘‘Caferi’’yi zikreder.

Hem ‘Ali Zeyne’l-‘abâ hem de Muhammed Bakıra
Ca‘ferîyiz Kâzımîyiz hem de Rızâîlerdeniz (63-7)

b. İmamlar İmamlık demektir. Aşağıdaki beyitte şair;bir topluluğun önde gelen insanların gerçek halifesi anlamında Ali Musa Rıza için imamet ifadesini kullanır.

Rükn-i erkân-ı imâmetdir ‘Ali Mûsâ Rızâ
Şâh-ı Takî ol bâ Nakîdir müttakâîlerdeniz (59-5)

b.a. Ebû Hanife: İmam Âzam lâkabıyla bilinen, Numân b. Sâbit b. Zevta (Zûta) mutlak müctehid ve fıkhîta Hanefî mezhebinin imamıdır. (Özen 2002: s 124)

Aşağıdaki beyitte şair; ehli sünnet itikadında olduğunu Ebu Hanif mezhebinden olduğunu dile getirir.

Fi’ilimiz şer’i Muhammet mesleğim râh-ı ‘Ali
Ehl-i sünnet milletinde mezhebim Ebû Hanîf (87-4)

b.a. On iki İmam: Hamdî Baba divanında on iki imama yer verir.
Mûsâ-i Kâzım ‘Ali-Mûsâ Rızâ sırrın bilen

Hem Takî bâ-Nakîdir Muhammetle ‘Alidirler (38/7)

b.a.a. Cafer-i Sadık (Fahr-ı Ümmet): Caferi mezhebinin kurucusudur. (Özen 2002:s

113 Aşağıdaki beyitte şair; Cafer-ül Sadık’tan övülmüş ümmet diye bahsetmektedir.

‘İlmini fehmet Muhammed Bâkırın sen ey gulâm
Câbir ile cedd-i pâkiñden erüp aña selâm
Fahr-i ümmed Ca’fer-ül Sâdıkdır ol eşref-i imâm
Seyf-i kudret Mûsâ-i Kâzım ‘Ali Rızâ tamâm (90/3)

b.a.b. Musa Kazım: Aşağıdaki beyitte şair; Musa Kazım dan övgü ile bahseder.

Mûsâ-i Kâzım ‘Ali-Mûsâ Rızâ sırrın bilen
Hem Takî bâ-Nakîdir Muhammetle ‘Alidirler (38/7)

b.a.c. Zeyne’l-âbidin

Aşağıdaki beyitte şair; İbadet edenlerin süsü, On iki İmam’ın dördüncüsü Zeynel Abidin’dan söz açar.

Gel imâmü’l-mü’minindir şâh-ı Zeyne’l-‘Âbidîn
Vâriş-i ‘ilm-i ledünün Bâkır-ı Hayrû’l-verâ (2-12)

b.a.ç. Ali Musa Rıza : Aşağıdaki beyitte şair;ehl-i beyt imamlarından sekizincisi Ali Musa Rıza ‘dan söz eder.

Gel rızâ ver mü’min isen mezhep-i hak Ca’feri
Bendes ol Kâzımın da hem ‘Ali Mûsâ Rızâ (3/6)

14. Dînî Mekanlar ve Yerler

Ka’be, Yeryüzünde Allah’a ibâdet edilmek üzere inşâ olunan ilk mâ’bed. Vuslat makamı. Kalbin Hakk’a, sevgiliye, bembeyaz ihram giyerek, yani güzel huylarla süslenmiş olarak yönelmesi. Tasavvuf erbabına göre, iki türlü Ka’be söz konusudur: Birisi Hz. İbrahim’in taştan topraktan yaptığı, çok defalar yıkıldığı halde, tekrar tekrar tamir edilen ve yeniden yapılan maddî Ka’be. İkincisi de, Allah tarafından bina edilen insan gönlü, kalbidir. (Cebecioğlu,2004:s108)

Aşağıdaki beyitte şair; ilk mabed olan “Kabe”ye yer verir.

İhrâm-ı haccı giyüben eğnime
Biz Ka’beniñ mihmânıyız ve’s-selâm (107-7)

beytü'l-haram, Haram evi demektir. Tasavvufta Allah'tan başkasına yasaklanmış kâmil insanın kalbi anlamına gelir. (Özen 2002: s 414)

Aşağıdaki beyitte şair; "beytü'l-haram" a bağlılığını dile getirir.

Biz hakikat ka'besine yüz sürüp ettik sücûd
Dâhiliz beytü'l-harâme eyleyüp anda ku'ûd
Biz kubâb altında mahfûz olmuşuz dârü'l-Halûd
Zât-ı hakkı her sıfâtdan etmişiz çünkü kim şuhûd
Vâsıl olduk aslımıza oldu hakkâni vucûd
Dâhil olmaz kalbimize hiç bizim ta'n-ı hasûd (35-1)

beyt-i rahman Aşağıdaki beyitte şair; Allah ın evi anlamına gelen (Cebecioğlu,2004:s56) "Beyt-i Rahman" ifadesini zikreder.

Kâni' olma nefs-i şeytâna sakın âzade ol
Beyt-i rahmân ka'be-i merve safâsın ey gönül (101-2)

Merve Mekke ve Medine arasında kutsal bir tepe ismidir. Müslümanlar umre veya hacca gittiklerinde, Safâ ve Merve tepeleri arasında yedi kere gidip gelerek vâcip olan sa'y ibâdetlerini yerine getirdikleri yerin adıdır. (Cebecioğlu,2004:s79)

Aşağıdaki beyitte şair; Mekke ve Medine arasında bulunan kutsal bir tepeden söz etmektedir.

Ka'be-i câna yetişüp Merve de
Sa'y-i safâ eylemişüz ey gulâm (107-4)

Zemzem Kâbe yakınında bulunan bir kuyunun adıdır. Müslümanlarca kutsal sayılan su anlamındadır. (Özen 2002: s 841)

Aşağıdaki beyitte şair Ka'be'nin yanında bulunan kuyu ve bu kuyunun mukaddes suyunun adı olan "zemzem" e yer verir.

'İlm-i ledün zemzemini nûş edüp
Hem tavâf-ı beyt-i dile seb'a tâm (107-5)

Tûr: "Turun sağ yanından ona seslenmiştik". (Meryem/80)

Dağ demektir. Hz. Musa (a)'nın Allah'la konuştuğu dağ. Hak, Hz. Musa ile nefis yönünden konuşmuştur. Dağ konuşmada sarsılıp un ufak olduğu gibi, onun Allah ile konuşmasında da ilâhî tecelli sebebiyle nefsi toz olmuş, yani helak olmuştu. (Cebecioğlu,2004:s67)

Aşağıdaki beyitte şair; Meryem süresinde geçen Tur Dağından söz etmektedir.

Mahv-i didâr olmuşum ki her mekânım Tur gibi
Her ne var eyler tecelli-i ma'nâ-yı Mûsâ benim (109/5)

Câmî Cemedan, derleyen, toplayan, içine alan, içinde bulunduran demektir.
Müslümanların bir arada namaz kıldıkları ve dua okudukları yerdir. (Özen 2002: s 103)

Aşağıdaki beyitte şair; ibadethane anlamına gelen ‘‘cami ‘‘den söz eder.

Cihânîñ nakşını kendinde bulmuş
Dü cihân kendine hep cami’ olmuş
Özün harf eylemiş de hakkı bulmuş
Erer Hamdî gibi tevhîde gâyet (19-8)

mescid Secde edilen yer. Namazgah. Cami yerine kullanılan namaz yeridir. (Özen 2002: s 473)

Aşağıdaki beyitte şair; ibadet yapılan yer anlamında ve meyhanenin karşısı anlamında mescid kelimesini kullanır.

Zâhid nice dek ta’n edesiñ mescide gelmez
Taksîm edelim mescidi saña meyhâne banadır (45-4)

Minber: Aşağıdaki beyitte şair; camilerde hatibin çıkıp hutbe okuduğu merdivenli, yüksekçe yer, vaiz kürsüsü anlamına gelen (Özen 2002: s 460) ‘‘minber’’e yer verir.

Yâkûbdur göñlümün nûr-i ilâhı
Çerâğ-ı mescid mihrâb u minber (39-8)

15. Kutsal aylar

Muharrem: Ay takviminin birinci ayı, aşure ayıdır. Tahrim olunmuş, haram kılınmış. Kamer takviminin birinci ayı aşura ayı. müslümanlıktan önce bu ayda savaşmak yasak olduğu için bu ad verilmiştir. Bu ayın ilk 10 gününde kerbela vakasının yıldönümünde matem yapılır. (Özen 2002: s 554)

Aşağıdaki beyitte şair; İslam dininde haram aylardan kabul edilen ‘‘muharrem’’i zikreder.

Hamdiyâ budur nasihat her muharrem âhı kıl
Hûn-ı eşkiñ döküben sen Hüseyne evyâhı kıl
La‘net oku hem diliñde ol Yezide gümrâhı kıl
‘Âşık-ı sâle ne hâcet matem her mâhı kıl
Âh Hüseyin-i teşne-dil oldu esîr-i ğark-ı Hûn
Vâh Hasan ibn-i ‘Ali innâ ileyhi râci‘ün (17/4)

III. TASAVVUF

1. Tasavvufî Tabirler

ahsen-i takvim: Muhakkak biz insanı ahsen-i takvîmde yarattık.”(Tin, 95/4)

Aşağıdaki beyitte şair ‘‘Biz gerçekten insani en güzel biçimde yarattık’’. (Tin 95/4) ayetinden iktibas eder.

Görki errahîm sıfâtın dâ’ima hak remzeder
Bu sıfâtdan ahsen-i takvim kılmışdır devâ (1/5)

avn-i hudâ: Aşağıdaki beyitte şair; Allah (cc)’ın yardımı anlamında avn-ı hüda ifadesini ne yer verir.

İlhâm-ı Hüdâ sözleri hep ‘âşıka lâyık
Hâl ehlinedir çünkü ânîñ ‘avn-i Hüdâdır (49-4)

âyât-ı kadîm: Aşağıdaki beyitte şair; suretin görünen kısmına ezeli ayetlerin yazıldığını dile getirir ve Bismillah ve Rahmanirrahim der.

Sûretiñ levhinde yazmış çünkü âyât-ı kadîm
Yazdı bismillâh sıfâtıñ hem de râhmânirrâhîm (105-1)

ayne’l-yakîn: Yakini görmeyi ifade eder. Gözle görmek yoluyla ulaşılan ilimdir. (Cebecioğlu,2004:s21)

Aşağıdaki beyitte şair; ayne’l-yakîn ifadesine yer vermektedir.

Kim ki gördü üstüvâ sırrını hem ‘ayne’l-yakîn
Hattıñ üzre okudu hezâ *sırâte müstakim* (105-3)

bekâ bi’llâh: Kötü huy ve sıfatlardan arınan salikin iyi huy ve sıfatlar edinmesi, kendisinden fanî olup Hak ile beraber olması anlamına gelen bir tasavvuf terimidir. (Cebecioğlu,2004:s32)

Aşağıdaki beyitte şair; arınma, iyi sıfatlar edinmeyi Hak ile olmayı tasavvufi kavram olan’’ bekâ bi’llâh’’ ile anlatır.

Hamdiyâ gel fânî-i fillâha yüz duttuñ bugün
Hem bekâbillâha girdiñ bundadır makâmımız (65-7)

cezbe- yi rahman: Zikir veya sohbet sırasında, ansızın yerinden sıçrayarak "Hayy" diye bağırın için kullanılan tâbirdir. (Cebecioğlu,2004:s 43)

Aşağıdaki beyitte şair; dervişin aşk ile kendinden geçme hali olan cezbe kavramına yer verir.

Cezbe-i rahmân ile oldum müşerref yâr-ı men
Terk-i tecrid olmuşum ol demde hem ağyâr-ı men (118-1)

Dört kitap, dört kapı, kırk makam: Tevrat, Zebur, İncil ,Kur an .Hz Musa ,Hz Davud,Hız İsa ve Hz Muhammede Allah tarafından gönderilen kutsal kitaplar.Dört kapı: 1. Şeriat, 2. Tarikat, 3. Hakikat, 4. Marifet. Şeriat, baba mesabesinde olup dinin inanç, ibadet ve muamelat esaslarının tümünü oluşturur. Birinci kapıyı gerçekleştirmek, şeriatı yaşamaktır. Tarikat anadır. Şeriat bilgilerini oluş bazında tahakkuk ettirmek. Marifet oğuldur. Bilgi-amel tevhidî bütünlüğünün sonucudur Hakikat ise torun olarak varılacak zirve noktasıdır. Her kapının on makamı vardır. (Şeriatın namaz, oruç, hac, zekat vs. gibi; tarikatın tövbe, inâbe, mücahede, hırka giyme gibi). Dört kapının ayrı ayrı on makamı, toplam kırk makam eder. Bu dört kapının bir başka ifade ediliş tarzı vardır: Şeriat farz, tarikat vâcib, marifet sünnet, hakikat nafi'dir. (Cebecioğlu,2004:s32)

Aşağıdaki beyitte şair; dört kitap ile Tevrat ,Zebur ,İncil ve Kur'anı Kerim' den söz etmektedir.

Sendedir âyet-i Kur'ân dört kitâbın cem'isin
Sendedir cennet ü düzah sendendir arz u semâ (7-4)

ene'l-hak: Allah adamları için kullanılır. Cürcânî, Ehl-i Hakk'ı şöyle tarif eder: Kendilerini Rablerinin katındaki Hakk'a verenler ki, bunu da hüccetler, burhanlarla yaparlar. Bunlar, Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat 'tir. (Cebecioğlu,2004:s39)

Aşağıdaki beyitte şair; kendini Allah 'a veren anlamına gelen 'ene'l-hak 'ı zikreder.

Tâlib-i dert ehli olmak hakdan almağa nasîb
Ehl-i hakdır derdiñe ancak seniñ hâzık tabîb
Kenz-i sırrıñ künhini bulmağadır âl-i habîb
Men 'arefe remzine sa'y et oku hem feth-i rakîb
Künt-i kenziñ sırrını fehmetmediñ oldun rakîb
Kendiñi câhil koduñ sen *innehu şey'in 'acîb* (14-1)

fahr-ı fenâ Aşağıdaki beyitte şair; gönüllü olarak yokluk yoluna girmek anlamında fahri fena ifadesini anmaktadır.

Varışi ‘ilm-i Muhammed nûr-ı vâhiddir ‘Ali
Hem gülîstân-ı vilâyet bağınıñ gönca gülü
Gülşen-i bağ-ı hakikatda budur cân bûlbülü
Hubb-i Haydarla olur hem kalb-i mü’min müncele

Erdi hep fahr-ı fenâyâ râhına din beli
Lâfetâ şânına verdi zû’l-fiğârı düldülü

Kûşvâr-ı levh-i mahfûzdur Hasan ile Hüseyin
Bu iki şâhzâde ile bağ-ı cennet oldu zeyn
Ehl-i beyt-i Mustafâdan çünki rıf’at buldu din
MefHar-i âl-i ‘abâ hem oldu Zeyne’l-Âbidin

Erdi hep fahr-ı fenâyâ râhına din beli
Lâfetâ şânına verdi zûlfiğâr-ı düldülü (145-1,2,3)

fenâ fi’llâh Allah ın varlığında yok olmuş kimsedir. Fani, Arapça, geçici, ölümlü, bitici, sonlu, tükenen gibi mânâlara gelir. Tasavvufta ise, Hak ile bakî olmaktan dolayı, bir şeyi kalmayan kişidir. Fenaya eren kişi, Hâk'tan başkası ile müşahede etmediği için, farklılıklar onda bir araya gelip toplanmıştır. Ancak fânî olan, baygın veya deli değildir. Beşerî sıfatlar ondan kaybolmamıştır ki, melek veya ruhani bir varlık olsun. Ancak, bu durumda olan kişi, nefsinin hazlarını görmek ve onlar üzerinde kafa yormaktan uzaklaşmıştır. (Cebecioğlu,2004:s 49)

Aşağıdaki beyitte şair;Allah’ın sevgisi ile nefsin heva ve hazlarından arınmak anlamına gelen fenâ fi’llâh kavramına yer verir.

Hamdiyâ gel fânî-i fillâh olup bul ‘izzeti
Biz elestden baş eğüp divâne gelmişlerdeniz (62-7)

hakikat: Gerçek manasına gelen Arapça bir kelimedir. Sûfiler şariat, tarikat, hakikat ve ma'rifet şeklinde, Allah'a ulaşma yolunda dört mertebe kabul ederler. Görüldüğü gibi bunlardan üçüncüsü, "hakikat" olmaktadır. Sufiyye bunlardan ilkinin avam (genel olarak halk), ikincisinin havass (seçkinler), üçüncüsünün havassu'l-havâss ve dördüncüsünün de ehass-ı havassü'l-havass'a ait olduğunu söylerler. (Cebecioğlu,2004:s46)

Aşağıdaki beyitte şair;tasavvufta Allah’a ulaşmanın yollarından biri olarak görülen ‘hakikat’’ten söz etmektedir.

Hakikat hokkkasın bir bir Haber verdikde ‘uşşâka
Alır feyz-i ilâhiden eder âşıklara i’tâ (5-2)

hüsn-i ahlâk :Güzellik demektir. Zâttaki kemaldır ki, sadece Hakk'da bulunur. Âlemdeki bütün güzellikler, O'nun güzelliğindendir. Hüsn, ilâhî güzelliştir. (Cebecioğlu,2004:s48)

Aşağıdaki beyitte şair; tasavvufta ilahi güzellik anlamına gelen hüsn kelimesini kullanmaktadır.

Hüsn-i ahlâk kesb-i rûh et sen seni bil dâ'ima
Çün *TaHâllekû bâ-i Halâk Men 'arafe* elde berât (17/4))

ilm-i nebî : "Onlara biz öğretiriz" (Tevbe/101).

"Onu ancak âlimler anlarlar" (Ankebut/43).

"Allah Âdem'e isimleri öğretti" (Bakara/31).

"Bana Rabbim öğretti" (Yusuf/37).

"Onların bilmediği şey, size öğretildi" (En'am/91).

Bilmek manasına gelen Arapça bir kelimedir. Peygamberimizden rivayet olunduğuna göre, kendisine üç çeşit ilim vahyedilmiştir: 1. İlm-i ahkâm : Açıklamak zorunda olduğu ilim. 2. ilm-i sırr-ı kader : Bazı havassından başkasına açıklaması yas aklanmış olan ilim. 3. İlm-i esrar : Açıklamakta muhayyer kaldığı ilim. Sufilere göre ilim, ikidir: Birincisi; kazanmakla elde edilen ilim. Buna kesbî ilim denir. Bu tahsil etmekle ve telkin ile elde edilir, ikincisi de, vehbî ilimdir. Allah bunu kulunun kalbine atar. Buna marifet denir. Kesbî ilim, akıl yolu ile Şeriat-ı Garrâ'yı bilmeyi hedef alan bir usûlün mahsûlüdür. Bununla helal, haram, iyiliği emir, kötülüğü nehy gibi hususların arasını ayırmak esas alınır. Vehbî ilme, ledünnî ilim de denir. Vahy olursa nebilere mahsus olur, şayet ilham olursa hem enbiya, hem de evliyaya mahsus olur. (Cebecioğlu,2004:s48)

Aşağıdaki beyitte şair; peygamberlere öğretilen ilim olan "ilm-i nebî" kavramına yer verir.

‘Âlemiñ cism ü cânı şehr-i ‘ilmiñ bâbıdır
Mahzenisiñ *heletânıñ* ya ‘Aliyyü’l-Mürtezâ (6-5)

Varışi ‘ilm-i Muhammed nûr-ı vâhiddir ‘Ali
Hem gülîstân-ı vilâyet bağınınñ gönca gülü
Gülşen-i bağ-ı hakikatda budur cân bûlbülü
Hubb-i Haydarla olur hem kalb-i mü'min münceci (145-1)

Muhibb-i vâriş-i ‘ilm-i nebîye sırr-ı bâyı ben
Muhibb-i mebd-e’-i sırr-ı vilâyet-i mültecâyım ben (121-3)

ilm-i nübüvvet: Aşağıdaki beyitte şair; nebilik peygamberlik ilmi anlamında ilm-i nübüvvet ifadesine yer verir.

Çünkü Hatm oldu nübüvvet açtı şehrin bâbıñı
Vârîş-i ‘ilmi nübüvvet Haydar-ı merdân-i haz (78-5)

ilm-i rabbânî Aşağıdaki beyitte şair; Allah (cc) ile ilgili O’na bağlı, Allah (cc)’tan gelen ilim anlamına gelen ‘‘İlm-i Rabbani’’ ifadesini kullanmaktadır.

Fârîğ olda ‘ilm-i Rabbâniye ver gel gönülünü
Remzini fehmeyley iseñ içesiñ âb-ı hayât 17-2

kenz-i hak: Aşağıdaki beyitte şair; virane gibi görünen kalbin Hakk’ın sevgisi içinde, hazinede olduğunu anlatır.

Zâhirâ divâneyiz kim sâkin-i meyhâneyim
Kenz-i hakdır kalbimiz ki sûretâ viraneyim
Câm-ı vahdet cür‘asından nûş eden mestâneyim
Ben harîm-i kuds-i lâhûtten gelüp pinhâneyim
Vâsıl olduk aslımıza oldu hakkân-i vücûd
Dâhil olmaz kalbimize çün bizim ta’n-ı hasûd (35-4)

kenz-i hafî: Aşağıdaki beyitte şair; gizli hazine anlamında (Özen 2002: s 483) kenz-i hafî’ yi zikreder.

Biz ezel-i kenz-i hafîde yâr ile mektûm iken
Mevç urup deryâ-yı vahdet-i zindâna gelmişlerdeniz (62-2)

kenz-i mahfî: Aşağıdaki beyitte şair; güzelin yüzünden gizli hazine açılınca seher vakti bûlbûlün ağlaması gibi olduğunu söyler ve tasavvufta ilahi aşkın izlerini gösterir.

Açıncak kenz-i mahfiden nikâbın dilber-i ra’nâ
Sehergâh-ı figân eyler sanarsın bûlbûl-i şeydâ (5-1)

lâ-fetâ Aşağıdaki beyitte şair: ‘‘Ali gibi yiğit yoktur’’ anlamına gelen ifadeye yer verir.
Değil mi lâ fetâ illâ ‘Aliyyü’l- Mürtezâ Haydar

Bulanlar lâ fetâ sırrın Muhammetle ‘Alidirler (38-3)

muvaḥḥid, Allah'ın birliğine inanan demektir. Allah'tan başka hiçbir ilah ve kanun koyucu tanımayan, yalnız allah'tan gelen emirleri kabul edendir. Tevhid edendir. (Özen 2002: s 542)

Aşağıdaki beyitte şair: ‘‘muvaḥḥid’’ kavramını anar.

Biz muvaḥḥid ‘askeriyüz kurb-ı vahdet bekleriz
Darb-ı devrân fotasında zer-i Hâs eyler semâ‘ (82-4)

ehl-i tevḥîd Tevhîd ehli, sadece Allah’a teslim olan kişidir. Cenab-ı Hakk'ın birliğini bilip inanan ve sadece bir Allah'a bağlanıp ibadet eden kimsedir. (Özen 2002: s 190)
Aşağıdaki beyitte şair; Allah’a teslim olan kimse anlamında ehl-i tevhit tamlamasını kullanır.

Ehl-i tevḥîdiñ rûmuñuñ bilen inkâr eylemez
Tâlib-i merd-i Hüdâ ikrâr-ı zikrullâh olur (50-4)

sırât-ı müstakîm En doğru yol, İslamiyet yolu. Hak yolu. Allah'ın razı olduğu en doğru yol. Peygamberlerin, evliya ve salihlerin, siddikinlerin gittikleri yoldur. Sırat-ı müstakim, şecaat, iffet, hikmetin mezcinden ve hûlasasından hasıl olan adl ve adalete işarettir. Şöyle ki: Tegayyür, inkılab ve felaketlere ma'ruz ve muhtaç şu insan bedeninde iskan edilen ruhun yaşayabilmesi için üç kuvvet ihdas edilmiştir. Bu kuvvetlerin birincisi: Menfaatleri cezb ve celb için kuvve-i şehviye-i behimiye. İkincisi: Zararlı şeyleri def için kuvve-i sebuiyye-i gadabiyye. Üçüncü--uşu--: Nef ve zararı, iyi ve kötüyü birbirinden temyiz için kuvve-i akliye-i melekiyedir. Lakin insandaki bu kuvvetlere şeriatça bir had ve bir nihayet tayin edilmiş ise de, fitraten tayin edilmemiş olduğundan bu kuvvetlerin her birisi, tefrit, vasat, ifrat namiyle üç mertebeye ayrılırlar. Mesela: Kuvve-i şehviyenin tefrit mertebesi, humuddur ki, ne helale ve ne de harama şehveti, iştihası yoktur. İfrat mertebesi, fücurdur ki; namusları ve ırzları payimal etmek iştihasında olur. Vasat mertebesi ise iffettir ki, helaline şehveti var, harama yoktur. İhtar: Kuvve-i şehviyenin; yemek, içmek, uyumak ve konuşmak gibi fûruatında da bu üç mertebe mevcuttur. Ve keza kuvve-i gadabiyyenin tefrit mertebesi, cebanettir ki, korkulmayan şeylerden bile korkar. İfrat mertebesi, tehevürdür ki, ne maddi ve ne manevi hiç bir şeyden korkmaz. Bütün istibdatlar, tahakkümler, zulümler bu mertebenin mahsulüdür. Vasat mertebesi ise şecaattir ki, hukuk-u diniye ve dünyeviyesi için canını feda eder, meşru olmayan şeylere karışmaz. Ve keza kuvve-i akliyenin tefrit mertebesi, gabavettir ki, hiç bir şeyden haberi olmaz. İfrat mertebesi, cerbezendir ki, hakkı batıl, batılı hak suretinde gösterecek kadar aldatıcı bir zekaya malik olur. Vasat mertebesi ise; hikmettir ki, hakkı hak bilir, imtisal eder; batılı batıl bilir, ictinab eder. (Cebecioğlu,2004:s74)

Aşağıdaki beyitte şair;Allah’ın razı olduğu peygamber ve evliyaların yolu anlamında ‘‘sırât-ı müstakîm ‘‘den söz etmektedir.

Geldi seniñ şâniña hazâ sırât-ı müstakim

Gizlidir zâtıñ çü şâhım fehmedemez deyü pîri (136-6)

tayy-ı mekân Tayy, Arapça dürülmek anlamını ifade eder. Allah'ın, dostlarına bahşettiği kerametlerden biri de, Miraç gecesinde Hz. Peygamber (sav)'in yaşadığı türden olmak üzere, onlara bir anda, uzun mesafeler kat' ettirmesidir. Zaman ve mekanla kayıtlı insan bedeninde, zaman ve mekan sınırlamasından kurtulmuş "ruh" denen varlığımıza (veya özümüz) dayandırılmak ile anlatılması basitleşen bu olay, evliya biyografilerinde sık sık rastlanır. (Cebecioğlu,2004:s246)

Aşağıdaki beyitte şair; tasavvufi anlamda uzak mekânların yakın olması anlamına gelen evliyaların Yüce Mevla'nın takdiriyle çok kısa zamanda uzak yerlere gidebilmesi anlamı taşıyan tayy-ı mekan ifadesine yer verir.

Her ne deñlü vasf edersen vasfıña kâbil mi var

Bir mekânıñ yok seniñ tay-i mekânsıñ ey gönül (101-7)

zıkr-i kur'an " Beni zikretmek üzere namaz kıl) (Taha/14)

"Beni zikrediniz ki, Ben de sizi zikredeyim." (Bakara/152).

"Allah'ı zikretmek çok büyüktür" (Ankebut/45)

Anma, söyleme, sözünü etme.Bir tarikata bağlı olanların Allh(c.c) 'nın adını art arda söylemesi.Allah'ı anmak, hatırlamak.Kur'a nı anmak. Zikir: Arapça, unutmanın zıddı olan hatırlamayı ifade eden bir kelime. Korku (havf) veya sevginin çokluğu sebebiyle, gaflet meydanından müşahade alanına çıkış. Zikir, ariflerin yaygısı, mu-hiblerin sağlamca bastığı yer, âşıkların şarâbıdır. Zikrin hakikati, zikredilen (Allah) den başkasını unutmaktır. Kısımları a) Lisanın zikri: Bu, kalpten yardım görür, muhib sürekli tekrarla bundan tad alır, onun adını işitmekten hoşlanır, b) Kalbin zikri: Havassın zikridir. Sevilenin hakikatinin kalpte tasavvuru ve bu tasavvurda yoğunlaşmaktır, diye tanımlanır. .(Cebecioğlu,2004:s249)

Aşağıdaki beyitte şair ; Allah(cc)'ı anmak, hatırlamak; Kur'a nı anmak anlamına gelen "zıkr-i kur'an "a yer verir.

'Aşk-ı haktır bize nâfi' cümle a'mâldan ezel

Âteş-i 'aşk ile gerek zıkr-i Kur'ân subh u şâm (103-2)

zikru'llâh Aşağıdaki beyitte şair; Allah(cc)'ın anılması,Allah(cc)'ın zikredilmesi anlamına gelen "zikru'llâh" i dile getirir.

Tâlib-i râh-ı Hüdânıñ kâr-ı zikrullâh olur

Varını mahv eyleyenin vâ-ı zikrullâh olur (50-1)

2. Tasavvufi kavramlar

âb, Farsça su demektir. Tasavvuf ıstılahı olarak çeşitli manaları ihtiva eder: Marifet, İlâhî feyz, zât, varlık, kâmil nefis, ruh-i âzam, tümel akıl demektir. .(Cebecioğlu,2004:s11)
Aşağıdaki beyitte şair kevserden hakikat eliyle hoş su içmeyi öğütlerken tasavvufta feyz anlamı olan ‘‘ab’’ kavramına yer verir.

Yedinde Haydar-âsâ havz-ı kevser
Hakikat dest-i kudretten Hoş âb iç (24-4)

âb-ı hayât Farsça, hayat suyu manasınadır. Bu suyu içenin ölümsüz olacağına inanılır. Aynı manaya gelen başka terimler de vardır : Ab-ı zindegî, ab-ı cavidani, dirilik suyu, bengisu, hayat kaynağı, aynü'l-hayat, nehrül-hayat, ab-ı Hızır, ab-ı iskender. Kur'an'da ab-ı hayata işaret Hızır (as) ve Hz. Musa (as) hikayesindedir. Bu hikaye şu şekilde cereyan etmiştir: İsrailoğullarının peygamberi, Hz. Musa (as) bir gün genç arkadaşıyla birlikte yolculuğa çıkar. Hedef, yolda Hızır (as) ile buluşmaktır. Buluşma yeri de "iki denizin birleştiği" mevkidir. Hz Musa bu yeri tanıyabilmek için, yanına balık alır, bu balığın canlanıp denize atılması, buluşma yerini belirleyen bir işaret olacaktır. Ancak Hz. Musa (as)'nın genç arkadaşı deniz sahilinde uğradıkları kayanın yanında, balığın canlanarak denize atıldığını ona haber vermeyi unuttur. Yolda yemek için konakladıklarında, durumu kendisine anlatır. Bunun üzerine Hz. Musa (as) tekrar o yere döner ve gerçekten aradığı kişinin, orada bulunduğunu görür. Kendisine Allah tarafından "rahmet" ve "gizli ilim" verilen bu kulun Hızır adını taşıdığı, başta Buhari, Müslim olmak üzere Ebu Davud Tirmizi ve el-Müstedrek'te yer alan bazı hadislerde bildirilmiştir. Kur'an-ı Kerim ve Buhari dışındaki hadis kaynaklarında, Hz. Musa (as) ile arkadaşının yanlarına azık olarak aldıkları tuzlu balığın nasıl dirildiğine dair, herhangi bir açıklama yoktur. Sadece Buhari'de mevcut değişik bir rivayette, bu sebebin açıklandığı görülmektedir. Bu hadise göre, "Hızırla buluşacakları kayanın dibinde bir ayn (kaynak) vardı ki, buna hayat kaynağı (aynü'l-hayat, ab-ı hayat) deniyordu. O suyun temas edip de diritmediği hiç bir şey yoktu. Tuzlu balığa işte bu sudan sıçramıştı. Ab-ı hayat, Zülkarneyn kıssasında da geçer. Nuh (as)'un torunu Yunan'ın soyundan gelen İskender-i Zülkarneyn, ebedi hayat veren ve insanüstü güçler kazandıran ab-ı hayattan bahsedildiğini duyar ve bunu aramaya karar verir. Rivayete göre, Allah, bunu Şam'ın soyundan birine nasip edecektir. Zülkarneyn, halasının oğlu olup Hızır diye anılan Elyesa ile, askerlerinin refakatinde yolculuğa başlar. Ab-ı hayat, "karanlıklar ülkesi"ndedir. Yolda bir fırtına yüzünden Zülkarneyn ve Hızır askerlerden ayrı düşerler. Bir müddet sonra karanlıklar ülkesine gelirler. Zülkarneyn sağa. Hızır sola giderek yollarını tayine çalışırlar. Günlerce yol aldıktan sonra Hızır ilahi bir ses duyar ve bir nur görür. Bunların kendisini çektiği yere gidince de orada ab-ı hayatı bulur. Bu sudan içer ve yıkanır. Böylece hem

ebedi hayata kavuşur, hem de insanüstü güçler ve kabiliyetler kazanır. Sonra Zülkarneyn ile karşılaşırlar. Zülkarneyn durumu öğrenir ve ab-ı hayatı ararsa da bulamaz, kaderine razı olur. Bir müddet sonra ölür. .(Cebecioğlu,2004:s12)

Aşağıdaki beyitte şair; Allah(cc)' ın ilmine gönlünü verenin hayat suyu, ölümsüzlük suyu anlamına gelen ab -ı hayat suyundan içeceğini dile getirir.

Teşneyim âb-ı hayâtı lebleriñden isterim
Ey dehânîñ havz-ı kevşer 'âşıkâ ihsân mıdır (52-2)

Abdal: Arapça, bedel, bidl ve bedii kelimelerinin çoğulu olup, bûdela da bu meyanda zikredilir. Karşılık, halef, şerefli, cömert, ivaz gibi lûgat manaları bulunmaktadır. Tasavvufta ise veliler arasında, insanların işlerinde tasarruf için mânevi müsaade verilmiş kişilerdir. .(Cebecioğlu,2004:s12)

Şair burada; aşkının sırrını tasavvufta veli diye tanımlanan “’abdâl” olanın anlayabileceğinden söz etmektedir.

Câhil ü nâdân ne bilsün ehl-i 'aşkın sırrını
Dehr-i dûnı terk edüp abdâl olan añlar bizi (142-2)

âbid Allah ‘a ibadet eden kimsedir. Uhrevi sevaba ulaşmak için sürekli olarak farzları nafileleri yerine getiren kimsedir.(Özön, 2002:s.4)

Aşağıdaki beyitte şair; ibadet eden anlamına gelen “ ’âbid” kavramını anar.

Hatt-ı Hâliñ suretiñe sâcid-i 'âbid olmuşuz
Kim ki bu resm olmadı dîv-i lâ‘yin şeytânımız (61-7)

Adem: Arapça, Vücut'un zıddı olup yokluk manasına gelir. Tasavvufta Hak'tan gayrisi. Vahdet-i vücud düşüncesinde yokluğa (adem) bir tür varlık affolunur. (Cebecioğlu,2004:s16)
Şair burada; yokluk anlamına gelen “ ’adem” e yer verir.

Hâ ile üç mim gözünden hep cihân ırmakları
Halk idüb Allâh sıfât-ı Âdemi vermiş bana (1-6)

Âfitâb: Tasavvuf ve batın ehlinin bazen hayat anlamında kullanılır. Tasavvuf edebiyatında bu terkiplerin başlıcaları: Varlık ışıĒı, tecelli ışıĒı, marifet ışıĒı. (CebecioĒlu,2004:s17)

Aşağıdaki beyitte şair; bulagör dileĒini güneş ışıĒı anlamına gelen ‘‘ âfitâb’’ ile derinleştirir.

Âdeme rehber gerekdir sen eriş bir mürşide
Zulmet-i cehl içre kalma bulagör sen âfitâb (10/7)

ârif Arapça, irfan sahibi anlamındadır. Allah'ı gerçek yönüyle bilen kişi. Âlim gibi bilen manasına gelirse de ondan farklıdır. Âlim, ilmi bir tahsil ve çalışma sonucu elde eder. Arif ise, irfana, ilham ve hal ile ulaşır. Cenab-ı Hakk'ı keşf ve müşahade yoluyla bilen kişi. Bu bakımdan ümmi bir insana da arif denilir, ancak âlim denemez. Arifler için, ehl-i yakın, ehl-i din, veli, kutb ve genel olarak "arif-i billah" tabiri kullanılır. (CebecioĒlu,2004:s17)

Aşağıdaki beyitte şair; ilim ve irfan sahibi anlamına gelen ‘‘ârif’’e yer verir.

Vech-i haktır cümle ‘âlem savt-ı nutkı zâtidir
‘Ârif ol kim ma‘z-ı Kur‘ân etti savtile edâ (7-2)

âşık, Seven demektir. Çok fazla seveni ifade eder.(Önöz,2002:s.45)

Aşağıdaki beyitte şair; aşkı, tasavvufi derinlikle anlatır.

Bu hâliñ sırrını hıfz et intihâsından haber vermek
Ne hâcet sadık ey cân budur ‘âşıklara hâlet (15-6)

Muhib: Arapça, seven demektir. Tasavvuf yolunu ve o yolda gidenleri seveni ifade eder. Tasavvuf yolunu seven, fakat o yola girmemiş kişiye muhib derler. Bektaşilik'te Muhiblik ilk derecedir. Bundan sonra dervişlik, babalık ve halifelik gelir. Mevlevî muhibleri için tekkede ayrı yerler olurdu. . (CebecioĒlu,2004:s145)

Aşağıdaki beyitte şair; tasavvuf ehline muhabbet besleyen kimse anlamında ‘‘muhib’’ kavramını kullanır.

Muhibb-i hândan sırrın bilir mi her tehâretsiz
Muhabbet etmek istersen âni âl-i ‘abâya aç (27-2)

Dîvâne: Manevî sarhoş olmuş âşık. Divanelik, mecnun gibi anlamları olan bir kelime. Tasavvufta âşığın aşkınayenilip kendine hâkim olamaması, âşık gibi anlamlara gelir.(Seccani2017s.55)

Aşağıdaki beyitte şair; âşığın kendine hakim olamaması anlamına gelen ‘‘divane’’ kavramına yer verir.

Zâhirâ divâneyiz kim sâkin-i meyhâneyim
Kenz-i hakdır kalbimiz ki sûretâ virâneyim
Câm-ı vahdet cür'asından nûş eden mestâneyim
Ben harîm-i kuds-i lâhûtden gelüp pinhâneyim
Vâsıl olduk aslımıza oldu hakkân-i vücûd
Dâhil olmaz kalbimize çün bizim ta'n-ı hasûd (35-4)

ehl-i aşk: Aşık olan kimse demektir. .(Seccani2017s.37) Aşağıdaki beyitte şair; ehl-i aşk ile ilahi aşkı kastetmektedir.

Sırr-ı sultân-ı vilâyet oldu Zeyne'l-'Abidîn
Pîşuvâdır ehl-i 'aşık Bâkır bedrû'd-ducâ (6-7)

aşk Arapça, aşırı derecedeki sevgi. Hakiki aşk, Allah aşkıdır. Cenab-ı Hak bir kudsi hadiste, "Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi arzu ettim, âlemi yarattım" buyurmaktadır ki ilâhî aşkın kaynağı budur. Çünkü Allah'ı bilmek, tanımak ancak aşk ile olur. Allah'ı gerçekten seven kişi O'nun yarattıklarını da aynı şekilde sever. Yaratandan ötürü yaratılanı sever. Bu aşk güzele değil, güzelliğedir. Herkesi, her şeyi sevmektir. Varlıklarda tezahür eden Allah'ın sanatını, kudretini, rahmetini, lutfunu ibretle temaşa etmektir. (Cebecioğlu, 2004: s145)

Aşağıdaki beyitte şair; tasavvufi anlayışla aşktan söz eder.

Mübtelâ-yı derd-i 'aşkım edemez Lokman devâ
Şerbet-i feyz-i ilâhi gönlüme verdi ziyâ (4-1)

Bâ: Varlıkta, ikinci mertebeyi teşkil eder. Bâ ile yaratılmışların hepsine işaret olunur. (Cebecioğlu, 2004: s23).

Aşağıdaki beyitte şair; Allah(cc)'ın yarattığı her şeyi kavramak anlamına gelen yaratılmışların işareti anlamını ifade eden 'ba'yı zikreder.

Fehmederseñ bâ-yi *bismillâh* rumuzun sen eğer
Nokta-i bâyim demişdir bu cihetten Mürtezâ (1-1)

bâb-ı rızâ Hoşnutluk, memnunluk, razı olma kapısı mânâsını ifâde eder. .(Cebecioğlu, 2004: s26)

Aşağıdaki beyitte şair; Allah'ın razı olduğu yer ve durum anlamına gelen "Rıza Kapısı" anlamı ifade eden "bab-ı rıza"dan söz eder.

Buldukda şeref Hamdî dahi bâb-ı rızâda
Yüz sürdü gelüp dergâhına ol 'alemeyniñ (97-5)

bahr, Arapça. Deniz demektir. Bu terimden türemiş "Bahriyyun bilâ Şâti", kıyısı olmayan umman, yahut çok büyük okyanusa mensub kişi manasını ifade eder. Tasavvufta ise, Allah'ın tecellîlerinin, Rabbanî açılımların, ilâhî hakikatların bütün insanlara ma'rifetler şeklinde, sel gibi devamlı aktığını belirtmek üzere kullanılır. (Cebecioğlu,2004:s28)

Doğrusu Allah güçlüdür, hakîmdir" (Lokman/27).

"Sizin yanınızda olan biter, Allah'ın katındaki bitmez, sürekli" (Nahl/96)

"Doğrusu bu verdiğimiz rızıklar tükenecek değildir" (Sâd/54)

Aşağıdaki beyitte şair; aşkın büyüklüğünü dile getirmek için ‘bahr’den istifade eder.

Bu ‘aşkın bahr-i ummândır buña hadd-i nihâyet yok
Bu bahrin gavvâsıyım ben budur devrânıma bâ’is (20-2)

bende, , bende-yi mevla: Farsça, köle demektir. Allah'a kul olmak anlamındadır. Mürid anlamına gelmektedir.(Özön,2002s.84)

Aşağıdaki beyitte şair; teslim olmak, mürid olmak anlamına gelen ‘bende ‘yi zikreder.

İster iseñ keşf ola ‘âlemde saña müşkîlât
Bende-i ‘âl-i ‘abâ olmağdır ancak necât (2-13)

Bende-i Mevlâ biziz ki râh-ı Ahmed çâkeri
Pîşuvâmızdır ‘Ali ehl-i ‘aşkıñ serveri (138-1)

bende-yi ferman Aşağıdaki beyitte şair; Abdülkadir’in emir ve buyruğuna itaati’’bende-i ferman’’ifadesi ile anlatır.

Hep gurûh-ı evliyânıñ boynuna bastı o şâh
Cümle ‘âlem bende-i fermân-ı ‘Abdülkâdiriñ (95-4)

Benlik: kişinin kendini değerli görmesi, malını,mülkünü, makam ve mevki'ini ön plâna çıkarmasıdır.(Özön,2002s.85)

Aşağıdaki beyitte şair; benlik duygusunun terk edilmesini Hakikat’a talip olmada bir şart görmektedir.

Benliği çıkar aradan gel hakikat-ı tâlibâ
Sed olur ilhâm-ı hakdan göñlüne gelmez hitâb (10-2)

bey’at: "Seninle bey'atleşenler, gerçekte Allah'la bey'atleşmiştir. (Feth/10)

Rıdvan ağacı altında Sahabe-i Kiram'ın Peygamber Efendimiz (s)'e, ölene kadar uyup düşmanla savaşıp savaşacaklarına dair söz vermeleridir. Bey'at kelimesi, tasavvufa ıstılah olarak geçerek, Mürşidden el almak anlamında kullanılmıştır. (Cebecioğlu,2004:s29)

Aşağıdaki beyitte şair; intisab etme el alma anlamına gelen bey'at'ı zikreder.

Ehl-i vahdet âl-i Zehrâdan ederler bî'atı
Hem muhibb-i âl-i Haydardan kırlar sür'atı
Her nefesde kendi zâtından alırlar lezzeti
Ânıñçün şeş cihetden hep görürler hażreti
Künt-i kenziñ sırrını fehmetmediñ olduñ rakîb
Kendiñi câhil koduñ sen innehû şey'in 'acîb (14-4)

beyt-i dil Arapça, ev anlamına gelir. Bu kalptir. Beytül'- Ma'mûr: Allah'ın yerden göğe yükseltip kendi nefesine tahsis ettiği mahaldir. Yere göğe sığmayan Allah, mümin kulunun kalbine sığar "mü'minin kalbi, Allah'ın evidir". Nur/36 ayetine göre mescidler de "ev" dir. Aşağıdaki beyitte şair; gönül evi anlamında beyt-i dil ifadesini kullanır. (Cebecioğlu,2004:s29)

'İlm-i ledün zemzemini nûş edüp
Hem tavâf-ı beyt-i dile seb'a tâm (107-5)

bezm-i muhabbet :Aşk meclisidir. (Özön,2002s.43)

Aşağıdaki beyitte şair; aşkıta kullukta yükselmenin mürşidin yanında olma ile mümkün olabileceğini anlatır ve bezm-i muhabbet ifadesine yer verir.

Padişâh-ı 'aşka kullukda bulup rif'at hemân
Olmuşuz bezm-i muhabbetde o şâhıñ kişveri (138-5)

Burhan Arapça, kesin delil demektir. Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber (s) ile tartışan inançsızların, ondan iddiasını ispat etmek üzere, şüpheleri ortadan kaldıracak açıklıkta ve itirazlara mahal vermeyecekkesinlikte burhan (delil) istediklerinden bahseder. Ayrıca sadakaya da, verenin imanına delil olduğu için (burhan) denmiştir. (Cebecioğlu,2004:s30)

Aşağıdaki beyitte şair; şeyhin kesin delili anlamına gelen burhan-ı şeyh tamlamasını zikreder.

Zora düşmekden kamû 'uşşakı tahlîs etmeğe
Nusha-i suğrâyı açmış gösterir burhân-ı şeyh (30-4)

bülbül, Mutasavvıflar, tasavvufa meyyal şairler göre bülbül ilâhî aşkla yanan can ve ruhun timsalidir. O bu dünyada veya ten kafesinin içinde uzak kaldığı ezeli gül bahçesinin hasretiyle feryat eden bir Hak âşığdır. .(Cebecioğlu,2004:s30)

Aşağıdaki beyitte şair; ilahi aşkı bülbül benzetmesi ile anlatır.

Vahdetiñ bağında mihmân bülbül-i şeydâ gibi
Rûz u şeb feryâdı hem zâr-ı zikrullâh olu (5-1)

canan Farsça sevgili demektir. Rab, Allah, Allah'ın Kayyumiyet sıfatı anlamındadır. (Özön,2002s.119)

Aşağıdaki beyitte şair; sevilen, sevgili anlamında canan ifadesine yer verir.

Münkiriñ ta'nından asla kalbiñe verme elem
Sen hemân yolunda yâriñ cân verip canâna geç (25-6)

Cem: Arapça. Bir araya gelmek, toplamak, biriktirmek gibi manaları vardır. Tasavvufi bir terim olarak şöyle açıklanır: Öncesiz (kadîm) ile sonradan olan (hadis) arasındaki ayrılığın ortadan kalkmasıdır. Zira, cem' halindeyken, ruh basireti, Allah'ın zât cemâlini müşahedeye doğru çekilir. Eşyaları ayırdedici akıl, kadim olan zât nurunun kendisine galip gelmesiyle örtülü kalır. Hak geldiğinde bâtil kaybolduğu için, hudûs ile kıdem arasını ayırdetmekten uzaklaşır. Bu hale cem' adı verilir. Sonra, izzet perdesi zâtın vechi üzerine örtülünce, ruh madde âlemine dönüş yapar. Bu hale de, tefrika hali denir. Cem'e, makam olarak yerleşmemiş başlangıç durumundaki müridler, cem' ve tefrika arasında gelir giderler. Kâşânî cem'i, halkın gözden silinip, sadece Hakk'ı müşahade etmesidir, diye tarif eder. .(Cebecioğlu,2004:s30)

Aşağıdaki beyitte şair; toplama, biriktirme, topluca ehlileştirme anlamında tasavvufi ifade olan 'cem' kavramını kullanır.

Gör ki Mevlâ cümle eşyâ cem' edip Âdem dedi
Cem-'i cem'e cem-'i tâme mazhar oldu Mustafâ (7-3)

Cevher: Arapça'dan Türkçemize geçmiş bir kelime olup arazın zıddıdır, kıymetli taş anlamına gelir. Harici aynlarda bulunduğu sırada, mevzuda olmayan bir mahiyettir, mevzunun mukavvelere ihtiyacı yoktur. Heyula, suret, cisim, nefis, akıl olmak üzere beşe ayrılır. Çünkü cevher ya mücerrettir ya da mücerret değildir. Mücerret olan, bedene ya tedbir ve tasarrufla bağlıdır veya bağlı değildir. Bağlı olan akıl, bağlı olmayan nefistir. Mücerret olmayan da, ya

mürekkebe (bileşik halde) dir veya değildir. Mürekkebe (bileşik) olan cisimdir. Mürekkebe (bileşik) olmayan, ya hal'dir, ya da mahaldir. Hal olan suret, mahal olan ise heyûla'dır. Cevhere ait hakikate, tasavvuf tabirince "nefes-i Rahmani" denir. .(Cebecioğlu,2004:s31)

Aşağıdaki beyitte şair; Şeyhin sezgisi, anlayışı mürid için Nefesi Rahmani'dir der ve ‘‘cevher’’ kavramını kullanır.

Mazhar-ı sırrı Hüdâdır tâlibe erkân-ı şeyh
Cevher-i ‘ilm-i Hüdâdır sâlike ‘irfân-ı şeyh (30-1)

Cin: Arapça'da gece kararması anlamında gelen c-n-n'den türemiştir. Can kelimesi bir tür yılan anlamını da ifade eder. Gözden gizlenmiş varlıklar için kullanılmıştır. Cinler âleminin varlığı, Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerle sabittir. Hier Suresi 27'nci âyetinde "nüfuz edici ateşten yaratıldığı" bildirilmiştir. .(Cebecioğlu,2004:s32)

Aşağıdaki beyitte şair; Kur'an- ı Kerim'de insan ile birlikte anılan göze görünmez varlık ‘‘cin’’ kavramına yer verir.

Şol ki şehlâ gözleriñ âfâkı çün mest eyledi
Kim gûlâm-ı kemteriñdir ins ü cinni şeyh-i şâb (11-8)

cür'a: Cur'a Arapça'da yudum anlamına gelir, Farsça "dan" ekiyle birlikte "yudumluk" manasınadır. islam'a sıkı bağlı tasavvuf erbabınca "cur'a" tabiri, sâlikin ulaştığı seyr makamı, sâlikten gizlenen sırlar ve makamlar, sâliki suluk sırasında kaplayan sıfat ve hallerin isimleri, kıdem ve hadis arasındaki farkı kaldıran şey olarak tanımlanmıştır .(Cebecioğlu,2004:s30)

Şerbetinin katresin her kim içer cur'asın

Gönlü güher oluben sînesi umman olur.

Sultan Veled

Aşağıdaki beyitte şair; ‘‘cur’a ‘ kavramından söz eder.

Dâr-ı dünyâ dâr-ı ‘ukbâdan geçen hep bizleriz
Şer'-i bâki Mustafânîñ izini biz izleriz
Vermişiz biz cân-baş âniñ için şâzileriz
Hem dürr-i dildâre baş eğdik cür'asını gözleriz
Her ne var âfâkda ey cân ben âniñ nakkâşiyım
‘Ahdine sâbit-i kadem ol ser veren bektâşiyım (110/3)

Çerâğ: Farsça. Kandil, mum gibi manaları vardır. Topraktan veya madenden yapılmış kandil. İçine yağ konulup yan tarafındaki deliğe bir fitil takılarak yakılırdı. Çerağ, Bektaşilerde

makamlardan biriydi. Burada, diğer makamlarda olduğu gibi niyaz olunurdu. Nasib alan yeni talib, rehberinin kılavuzluğu ile buraya geldiği zaman, rehber kendisine şöyle derdi: "Buna çerağ derler. Bu çerağ, nûr-ı Muhammed Ali'dir. Cümle canlar, bunun nuruyla münevverlenip, onların cemâliyle müşerref olup, her hakka erişilen makamdır." Tekkelerde çerağın yakılması veya söndürülmesi icabettiği zaman "çerağı yak", "çerağı söndür" denilmez "çerağı uyandır", "çerağı dinlendir" denilirdi. Çerağ nefesle üflenerek söndürülmez, elin hareketleriyle dinlendirildi. Bektaşî meydanlarındaki mumlara, özellikle, mutfakta yakılan mum ve lambaları uyandırmak için kullanılan kandile, çerağ denilirdi. Kandilin kudreti temsil ettiği kanaati yaygındı. Diğer tarikatlarda da, kandile çerağ denilir. .(Cebecioğlu,2004:s31)

Aşağıdaki beyitte şair; mescidin kandili, ışığı anlamında, Bektaşî geleneğinde makamlardan biri olarak bilinen ‘‘çerağ’’ kavramını zikreder.

Yâkûbdur gönîlümün nûr-i ilâhî
Çerâğ-ı mescid mihrâb u minber (39-8)

çeşm : Farsça, göz anlamındadır. Osmanlılarda, kızağa çekilen gemilerin durduğu, üstü kapalı sündürmelere çeşm denilirdi. Tasavvuf? Bir terim olarak, A'yan dışında Hakk'ı müşahede için kullanılır. .(Cebecioğlu,2004:s31)

Aşağıdaki beyitte şair; ‘‘çeşm’’ kavramından söz açmaktadır.

Tûtiyâmdır Hâk-i pâyiñ dide-i cân etmişim
Âniñçün hâ'il olmaz çeşmime göz biñ hicâb (11-2)

çeşme-yi hayvan Farsça, hayat çeşmesi demektir. Tasavvufta, marifetin kaynağı ve aslı anlamında kullanılan bir terimdir. (Cebecioğlu,2004:s31)

Aşağıdaki beyitte şair;marifetin kaynağı anlamında ‘‘çeşme-i hayvan’’ ifadesini kullanır.

Nefha-i rûhu'l-kudûsden câna isterseñ hayât
Dâmen-i Hızra erişüp çeşme-i hayvâna kaç (22-6)

dâmen-i pîr: Pir in eteği. Pir in kapısı. Pirden nasiplenmek demektir.(Özön,2002s.158)
Aşağıdaki beyitte şair; mürşidin kapısı, pirden nasiplenmek anlamında damen-i pir kavramını kullanır.

Mihnet-i dünyâ ile sen öziñi fehmetmediñ
Dâmen-i pîre yetiş kim gönölüne kılsın ‘ilâç (23-2)

dâr: Arapça ev, Farsça idam sehbası manasınadır. Tasavvufta Bektaşîlik ıstılahları arasında geçer. Muhibbin, can feda etmek üzere meydanda ikrar verdiği yerin adıdır. Meydânın tam orta yerine dar denir. Biat ve tarikat talkini töreni gibi merasimler, burada icra olunur. Tasavvuf Edebiyatında, "Hallâc-ı Mansur" un başına gelen olayı ifâde etmek üzere, şiiirlerde lûgat mânâsı ile kullanılırdı. . (Cebecioğlu,2004:s37)

Aşağıdaki beyitte şair; Bektaşîlik istilahında can feda etmek için söz verilen yer anlamına gelen ‘‘dar’’ı zikreder.

Kaşlarıñ mihrâbına etdüm sücûdu lâyü ‘ad

Zülfiñe dâr olmuş ki gayri devvâr istemem (106-4)

dâr-ı ukbâ: Aşağıdaki beyitte şair; ahiret baki olan alem .(Özön,2002s.152) anlamında dar-ı ukba ifadesini kullanır.

Dâr-ı dünyâ dâr-ı ‘ukbâdan geçen hep bizleriz
Şer‘-i bâki Mustafânîñ izini biz izleriz
Vermişiz biz cân-baş ânîñ için şâzileriz
Hem dürr-i dildâre baş eğdik cür‘asını gözleriz
Her ne var âfâkda ey cân ben ânîñ nakkâşiyım
‘Ahdine sâbit-i kadem ol ser veren bektâşiyım (110-3)

dâru’l-emân Arapça. Emin olunan yer emniyetin bulunduğu ülke, diyar, tecavüzden, saldırıdan masum, sığınılacak yer. Bu, bir Bektaşî tâbiridir. Meydân kapısının bir başka adıdır. Başta baba olmak üzere tüm dervişler, bu kapının eşiğinde niyaz ederlerdi, ikrar veren derviş ikrar verdikten sonra, rehberinin yol göstermesiyle "dâru'l-emân'a gelir, orada niyaz ederdi. O sırada rehber, dervişe, "buna kapı derler ve bu makama da dâru'l-emân derler. Bu, erenler kapısıdır. Bu kapıya gelen, geri dönmeyip meram ve maksada erişilen mahaldir" derdi. Bu olay, manevî tekâmüle yönelişin sembolü olarak değerlendirilmektedir. . (Cebecioğlu,2004:s39)

Aşağıdaki beyitte şair; aşıkların durduğu yer anlamında ‘‘dâru’l-emân ‘‘ kavramına yer verir.

Muhibbiseñ Hamdiyâ âl-i resûle

Budur ‘âşıklarıñ dârü’l-emânı (141-7)

Dem : Farsça, soluk veya zaman manasınadır. Tasavvufta, sûfinin geçmiş ve gelecek endişesinden kurtularak içinde bulunduğu ânı yaşaması esastır. Bu hâli elde etmiş kişi, ibnu'l-Vakt adıyla anılır ve sürekli Allah(cc)'la beraberdir yani "ihşan" derecesine ulaşmıştır. Yine sûfilerde zaman, iki olay arasındaki zihnî mukayeseden ortaya çıkan mücerred ve zihnî bir mefhumdur. Nitekim, mekân da, kevn (oluş)'e uyar. Bir şey varlıkta ortaya çıkmadıkça, en, boy, yükseklik gibi mekânı belirleyen alanda bulunmaz. Zamanın gerçeği, sürekli yaşamakta olduğumuz "an" dır. Ân'ların sürekliliği ile, zaman mefhumu meydana gelir. Bu bakımdan akıp giden bu ân'a, "ân-ı dâim" denir. Bütün varlıklar, kâinat, her an gayben ayn'a, ayn'dan gaybe gitmektedir. Yaratılış bu yüzden daimidir. Ve bir an önceki âlem, bir sonraki âlemin aynısı değildir. Sûfî, her ân ne âlemde ise, ona göre, o anda tahakkuk eden âlem odur. Suretler geçer, hakikatler bakî kalır. (Cebecioğlu,2004:s39)

Aşağıdaki beyitte şair; anı yaşama geçmiş ve geleceği düşünmeme anlamına gelen “ dem” kavramını zikreder.

*Sin sa'âdet sırrını her dem açup îmâ eder
Mim Muhammeddir ânıñçün enbiyâya rehnümâ (1-3)*

derd: Gam, ızdırap, elem demektir .(Özön,2002s.164)

Aşağıdaki beyitte şair; dert ile ilahi aşkı kasteder.

*Bugün derd-i firâkı yâr ile ben olmuşum hasret
Göñül den nâr-ı hicr ile nice kez istedim Nusret (15-1)*

derviş: Farsça. Fakir, dilenci, dünyadan yüz çeviren, kendini Allah'a veren kişi. Tarikat mensublarının çoğu fakir olduğu için, bu isimle anıldığı ileri sürülür. Ancak, hakikî derviş, kimseden birşey istemez ve istememesi tarikat kuralıdır. Bir derviş üst üste üç gün açlık, çekmeden, bir başka kimseden yiyecek isteyemez. Derviş kelimesi, kapı eşiği mânâsına da gelir. Dervişin, kapı eşiği gibi başkalarından gelen ezalara tahammülü olması gerekir. Bundan dolayıdır ki dervişler, herkesin ayak basıp ezdiği kapı eşiğine basmazlar, hattâ tekkeye veya türbeye girerken eşiğe saygı göstermek üzere, onu öper, sonradan üzerine basmadan atlayıp içeri girerler. Tasavvuftaki manâsıyla, bir şeyhin bey'ati ve terbiyesi altında bulunan kişi demektir. (Cebecioğlu,2004:s41)

Aşağıdaki beyitte şair; gönlünü Allah (cc)'a veren kişi anlamına gelen derviş kavramına yer verir.

Cümle kıldığını dervîş olduğı
Hakkı bildiğini sen eyle kesâd (36-12)

deryâ-yı muhabbet: Sûfilerin (tasavvuf ehli) ifadelerine göre ‘Aşk’, muhabbet Allah’ın Gönül Bahçesi’nin perdelerini yırtmak ve bu Bahçe’deki sırları keşfetmektir. ‘Vecd’ hali ise, zikrin lezzetine varıldığı anda ruhun, arzusun taşkınlığına katlanamamasıdır. Sûfiler, gerçek muhabbetin şu üç davranışla belli olacağını söylerler:

- 1) Aşık, sevdiğinin sözünü diğerlerinin sözlerine tercih eder;
- 2) Aşık, sevgilisi ile oturup kalkmayı başkaları ile bir arada olmaya tercih eder;
- 3) Aşık, sevgilisinin rızasını kazanmayı, başkalarının hoşnutluğunu elde etmeye tercih eder. (Cebecioğlu, 2004: s.43)

Aşağıdaki beyitte şair; İlâhi bahçedeki sırları keşfetmek anlamına gelen ‘deryâyı muhabbet’ ifadesine yer verir.

Deryâ-yı muhabbet çün boydan aşar
Cihâna gelmemiş böyle bir beşer
Gözlerim görünce çün ‘aklım şaşar
Nazik dilber amma bir hoş edâlı (148-5)

dil Farsça, gönül. Bu terim tasavvufta, nefis-i natika, sırlar hazinesi, Allah’ın baktığı yer "Allah şekillerinize değil kalblerinize ve amellerinize bakar" hadis-i şerifi’nde bildirildiği gibi. İlâhî kemalin (olgunluğun) ve cemalin (güzelliğin) en güzel tecelli ettiği yer. (Cebecioğlu, 2004: s.43)

Aşağıdaki beyitte şair; gönülden bağlanmayı dile getirir.

Bende olmak dilerseñ cân-ı dilden Ca‘feriñ
Gürûh-i nâcidir girenler Muhammetle ‘Alidirler (38-6)

dilber, Farsça, gönül götüren demektir. Tasavvufta tutukluk (kabz) halini bildirir. Bu, gönülde üzüntünün sevgi ile birlikte bulunduğu bir haldir. (Seccadi 2017 s 67)

Aşağıdaki beyitte şair; şeyhin gönlünü çaldığını ve aşka düştüğünü anlatır.

Açınca rû-yi vahdetden nikâbın dilber-i ra‘nâ
Fenâ-ender-fenâ oldum edibdür ‘aşk beni mağlûb (9-3)

dildâr, Farsça gönüle sahip ve gönül sultanı, sevgili demektir. Tasavvufta genişlik (bast) halini ifade eder, ki bu da, sevinç ve sevginin bileşimi ile olur. (Cebecioğlu, 2004: s.43)

Aşağıdaki beyitte şair; tasavvufta aşıkların gönlüne girmiş sevgili anlamında ‘dildar’ kavramını kullanır.

‘Ârifleriñ esrârıyım
‘Âşıklarıñ dildârıyım

Fehm edemez zâhid bunu
Ânınçün inkârıym (112-1)

dost Farsça bir kelime olup, Türkçe'de de aynı anlamda kullanılır. Karşıt anlamlısı "düşman" kelimesidir. Tasavvufta ilâhî sevgi demektir. Aynı yolda olan kişilere, sufiler dost der. Ancak gerçek dost, Allah'tır denmiştir. (Cebecioğlu,2004:s43)

Aşağıdaki beyitte şair; dost kavramını tasavvufta aynı yolda olan kimseler için kullanır.

Gece gündüz ‘âşıkânlar sıdkile cândan geçer
Her seher şeb dost yolunda gözlerinden kan saçar
Fırsatı fevt etme gel sen soñra elinden uçar
Alma âhin ‘âşıkânın tiğ-i âhı pek geçer
Kıyma câna ey ‘azizim soñra bu fırsat kaçar(53-1)

ebrû Farsça, kaş anlamında bir kelimedir. Sâlikte vuku bulan kusur nedeniyle, derecesinin düşmesi ve ihmâle uğraması anlamında yorumlanır. (Cebecioğlu,2004:s43)

Aşağıdaki beyitte şair; ebru kelimesini şâh-ı enbiyanın sıfatı olarak kullanır.

Kıblegâh oldu bize ebrû-yı şâh-ı enbiyâ
Çün imâmım Mürtezâdır meskenim beytü'l-harâm (102-6)

ehl-i tevhîd, Cenab-ı Hakk'ın birliğini bilip inanan ve sadece bir olan Allah'a bağlanıp ibadet eden kimsedir.(Tdv iman ve ibadetler 2016 s.98)

Aşağıdaki beyitte şair; Allah(cc)'a teslim olan kimse anlamında ehl-i tevhit tamlamasını kullanır.

Ehl-i tevhîdiñ rûmuñuñ bilen inkâr eylemez
Tâlib-i merd-i Hüdâ ikrâr-ı zikrullâh olur (50-4)

ehl-i hak, Allah dostları için kullanılan bir tabirdir.(Özön 2002:s.187)

Aşağıdaki beyitte şair; kendini Allah (cc) ‘a veren anlamına gelen ‘‘ehli hak’’ ifadesini kullanır.

Tâlib-i dert ehli olmak hakdan almağa nasîb
Ehl-i hakdır derdiñe ancak seniñ hâzık tabîb
Kenz-i sırrıñ künhini bulmağadır âl-i habîb
Men ‘arefe remzine sa’y et oku hem feth-i rakîb
Künt-i kenziñ sırrını fehmetmediñ oldun rakîb
Kendiñi câhil koduñ sen *innehu şey'in* ‘*acib* (14-1)

ehl-i şehâdet, Şâhidlik, bir şeyin doğruluğuna inanmak, delâlet. alâmet, işaret, iz. İnlanmış olan kimse demektir. (Özön 2002:s.187)

Aşağıdaki beyitte şair; ‘şahadet ehli ‘tamlamasına yer verir.

Ehl-i vahdet sırrını hiç eylemez i‘lân-ı haz
Neşreder bezm-i şehâdet ehline meydân-ı haz (78-1)

ehl-i hâl, Arapça. Hakikat ehli, bildiğini, inandığını tatbik eden, kendinden geçme sırrına eren kimseler. Bunlar lâhî tecellilere mazhariyet şerefine ermişlerdir. (Cebecioğlu,2004:s44)

Aşağıdaki beyitte şair; ilahi tecellilere mazhar olmuş anlamına gelen ehl-i hâl’i zikreder.

Muhabbet-i sırr-ı esrârın cihânda ehl-i hâl anlar
Ne bilsin bî-halâvet ehl-i hâl ü bâl anlar (41-1)

hâl ehli: Arapça, hal, durum demektir. Zikir, hüznü sevinç gibi durumlarda kalbe gelen şeye denir. Bu bast, kabz türünden birşey olur; geçicidir. Kâşânî’ye göre, bu durumun kalıcı olmasına, makam denir, sûfinin bulunduğu durum ve zamana göre değişkenlik arzeder. Tasavvufta hal ehli, kal ehli diye iki gruptan bahsedilir. Kal ehli; manevî hâllere sahip olmayan, işin sadece lafını eden kişiler iken, hâl ehli; gerçeği bulanlar, marifete erenler, bu şekilde birliği (tevhid) yaşayanlardır. Bazı tâbirler, hâli güzel tasvîr ederler.

Hale gelmek: Sûfinin, sohbet, zikir sırasında veya yüksek manevî bir şahsın huzurunda, kendinden geçip cezbe gelmesine "hallenmek" veya "hâle gelmek" denir. (Cebecioğlu,2004:s44)

Aşağıdaki beyitte şair ; manevi durum, manevi makam anlamına ‘hâl ehli ‘ifadesini kullanır.

Bilemez her tehâretsiz kendi nefsin kıyâs eyler
Tesâdüf etse hâl ehli o bî-çâre cidâl anlar (41-2)

elif. Aşağıdaki beyitte şair; Tasavvuf ıstılahı olarak, Zât-ı Ehadiyyet'e işaret eden O, ezellerin ezeline eşyanın ilkidir (Cebecioğlu,2004:s44)anlamına gelen elif kavramını anar.

Elif Allâh lâm ile lâmi dilerseñ hâya bak
Çünkü Errahmân olubdur hâ ile hep âşinâ (1-4)

Erenler: Allah'a ulaşan kişi (vâsıl)ye denir. Velî. (Özön 2002:s.196)

Aşağıdaki beyitte şair;benliğinden sıyrılmış, öz varlığından geçmiş,kendini Allah’a adanmış,ermiş, evliya anlamında ‘eren’’ den söz eder.

Değilseñ münkir ey zâhid cemâl-i nûr-ı yezdâne
Erenler vuslat-ı yâre Muhammatle ‘Alidirler (38-1)

fakr :Arapça, fakirlik, yoksulluk, ihtiyaçlılık gibi mânâları ifade eder. Varlıktan kurtulup, Allah'da fani olmaktır. Mutasavvıflara, fukara adı verilir. Fakrın hakikati, kulun Allah'tan başka hiç bir şeye ihtiyaç duymamasıdır. (Cebecioğlu,2004:s.44)

Aşağıdaki beyitte şair;varlıktan kurtulup Allah(cc)’a fani olmak anlamına gelen ‘fakr’ı anar.

Muhibb-i fakr-i fahriyle temâmen a‘ğniyâyım ben
Muhibb-i ‘âleme râhmet olan şems’il-dühâyım ben (122-6)

Fâni :Geçici, ölümlü, bitici, sonlu, tükenen gibi mânâlara gelir. Tasavvufta ise, Hak ile bakî olmaktan dolayı, bir şeyi kalmayan kişidir. Fenaya eren kişi, Hâk'tan başkası ile müşahade etmeyen kişidir. (Cebecioğlu,2004:s.46)

Aşağıdaki beyitte şair; sonlu anlamı, olan Hak ile baki olmak anlamına gelen fâni’yi zikreder.

Erişdi *eynemâ* sırrı *tevellû şümme veçhullâh*
Yeter fânide bu ‘izzet yeter Hamdîye bu devlet (15-7)

Fehm Arapça anlamak demektir. Allah'ın sözünü ve hitabını anlama ve bunun gereğini yerine getirmektir.Keşf yolu ile elde edilen bilgidir. . (Cebecioğlu,2004:s.46)

Aşağıdaki beyitte şair; keşf yoluyla edinilen bilgi anlamında fehm kelimesini kullanır.

Tâlib-i dert ehli olmak hakdan almağa nasîb
Ehl-i hakdır derdiñe ancak seniñ hâzık tabîb
Kenz-i sırrıñ künhini bulmağadır âl-i habîb
Men ‘arefe remzine sa’y et oku hem feth-i rakîb
Künt-i kenziñ sırrını fehmetmediñ oldun rakîb
Kendiñi câhil koduñ sen *innehu şey’in ‘acîb* (14-1)

fenâ: Kuldan hiçbir şeyde nasibi kalmayacak şekilde hazların yok olması ve kendisinde fani olduğu şeyle meşgul olmasından dolayı tüm şeyler yok olduğundan temyiz {eşyayı ayırd etme durumunun} ortadan kalkmasıdır.(Erginli,2016:s244)

Aşağıdaki beyitte şair; dünyayı geçici mülk olarak görür ve onarmaktan vazgeçen takva kişidirder mülkün geçiciliğini tasavvufta yokluk anlamına gelen ‘fena’ kavramı ile anlatır.

Fenâ mülkini ta‘mir eylemekten fâriğ ol zâhid
Bu ‘ilm-i zühd-i takvâya tayanup kalma ey zâhid (31-1)

gaflet Arapça, gafil olma, uyanık olmama, habersiz bulunma, farkın varmama hâli. Kulun Allah'tan habersiz olması hali. Dünyayı veya bütün mahlukatı, Allah'ın yarattığı ve sıfatlarının tecellî ettiği bir yer olarak düşünmeden, dünyadaki hayatını sürdüren, âleme nazar dediğimiz düşünce, tefekkür gözü ile bakmayan, ondaki ince ve hikmetli işleri göremeyen kişiye de gafil denir. (Cebecioğlu,2004:s.47)

Aşağıdaki beyitte şair;tasavvufi ifade ile Allah'ın hikmetli işlerini göremeyen farkına varamayan gafil olma hali anlamında gaflet kavramına yer verir.

Derd-i yâre dūş olanlar Hamdiyâ efgândadır
Ey fakîh çok söyleme kim ğafleti verdik saña (8-5)

Gedâ Farsça, dilenci mânâsında bir kelimedir, ilâhî tecellilere muhtaç olan sâlik demektir.

Aşağıdaki beyitte şair; ilahi tecellilere ihtiyaç duyma anlamına gelen ‘‘geda’’ kavramına değinir.

Muhibb-i bâtın u zâhir evveli hem intihâyım ben

Muhibb-i rûz-i mâhşerde şefi‘-i şâh-ı gedâyım ben (122-4)

Gönül: Kalb'in Türkçe karşılığıdır. İç alem demektir. Gönül altında kalmak : Birinin hatırını kırmak, onun manevî ağırlığı altında kalmak.Gönülden çağırmak : Birisini tam bir iştihakla çağırmak.Gönülden geçirmek : Hatırlamak.Gönlü kalmak : Gönlü kırılmak.Gönül koymak : Gücenmek.Gönüllü : Vazifesi olmadığı halde, bir işi uhdesine alıp yapmaya hevesli olmak.Gönül vermek : Âşık olmak.Gönül Kabe'si : Allah'a bütün dış yönelişlerin merkezi nasıl Hz. ibrahim (as)'in yaptığı Kabe ise, iç yönelişlerin merkezileştiği yer de kalptir. Birisi maddî, diğeri, manevî Kabe'dir. Allah'a kulluk için kurulan (vaz'edilen) ev nasıl Kâ'be ise, Allah'a iman için insanın özünü teşkil eden yönü de kalp olmuştur. Gönül Allah'ı sever, kadın altın, para, şöhrat, ev, çocuk, araba, villa gibi putlara itibar etmezse Kabe olur, bunun tersine durumda, gönül; Kabe (Allah evi) değil, put evi olur.Gibi birçok deyim kullanılmıştır. (Cebecioğlu,2004:s.49)

Aşağıdaki beyitte şair; kalp, iç alem anlamında gönül kelimesini zikreder.

Teselli eyleyüp uşşâka gâhî
Gönülde dert ile dermânı hıfz et (18-6)

Gönülde mahv olunca cümle ağıâr
Tecelli eyler aña çünkü dildâr
Aña keşf olunur cümle esrâr
Zebânından akar ânî fesâhat (19/4)

Hâcet :Arapça, ihtiyaç duyulan şeye denir. Bunun mukabili, fuzûl olup, kendisine ihtiyaç duyulmayan şey demektir. (Cebecioğlu,2004:s.50)

Aşağıdaki beyitte şair;hâcet kavramını anmaktadır.

Bu hâliñ sırrını hıfz et intihâsından haber vermek
Ne hâcet sadık ey cân budur ‘âşıklara hâlet (15/6)

harâbât Arapça, sıkıntı, harabelik yerler manasına gelen bir kelime. Sûfinin, maddi ve nefsi dediğimiz yönünü yıkmasından, kendisinde dünyalık bir şey kalmamasından hareketle bu tâbir kullanılır olmuştur. (Cebecioğlu,2004:s.49)

Aşağıdaki beyitte şair; salîğin maddi yönünü yıkmasına yer vermiştir.

Hamdülillâh zâhidâ bizler harâbat zümresi
Terk-i ser bezm-i şehâdet çün selâmet zümresi (70-1)

Hazret Hazır olmayı ifade eden Arapça bir kelime. Övme büyütme anlamına gelir.(Özön,2002:s293)

Aşağıdaki beyitte şair; övme , saygı anlamında kullanılan unvan ‘‘hazret’’kelimesini zikreder.

İçirdi dest-i kudretle hayât-ı câvidâniden
Çü Hızır-ı ma’nevi urdu cihânı câm ol hazret 15-4

Hırka: Arapça, bir kelime olup, Türkçe'mizde de kullanılmaktadır. Bez anlamındadır.. Dervişler hırkayı, genellikle zikir sırasında giyerler. Sufilerin giydiği bir tür giysidir.(Seccadi 2017s191)

Aşağıdaki beyitte şair; müridin giydiği bir tür giysi olan hırkaya değinir.

Biz selâmet köşesinde Hırkayı çektik başa
Eyle tâ'ati hemân ki cenneti verdik saña (8-2)

Hicâb: Arapça, perde, engel demektir, istenen ile isteyen arasına giren engele hicâb denir. İnsan, hicâbla, Allah'a yakınlıktan perdelenir. Bu, ya nurânî (aydınlık), ya da zulmânî (karanlık) olur. Nurânî olan ruhun nuru iken, zulmânî de, cismin zulmeti (karanlığı)dir. Nefs, akıl, sır, ruh, hafî gibi müdriklerin her birinin, kendine göre hicabı vardır. Nefsin perdeleri, şehvetler, lezzet ve lehviyyat; kalbin hicabı, Hak'dan gayrisini düşünmek; aklın hicabı, makûl mânâlara saplanıp kalmak; hafî'nin hicabı azamet ve kibriya'dır. Vâsıl kişi (olgun insan)'nin, bunlara iltifatı yoktur. Kettanî, sevabı görmek de hicabı görmek de: bir tür hicâbtır, der. Sevap görmek, kulun yaptığı ibadetine karşılık beklemesi şeklinde açıklanır. Kalbe yerleşen ve orada hakikatlerin tecellisine engel olan suretlere, maddî izlere de, hicâb denir. (Cebecioğlu,2004:s.52)

Aşağıdaki beyitte şair; hakikat tecelisini engelleyen suretler anlamına gelen ''hicab'' kavramına yer verir.

Varlığın mahv etmeden hiç kimse olmaz behre-yâb
Ânîñçün âra yerde çünkü yetmiş biñ hicâb (10-1)

hikmet : "Kime hikmet verildi ise, ona çok hayır bahşedilmiştir" (Bakara/269).

Arapça, hikmet; felsefe, adalet, ilim, hilimdir. Peygamberlik, Kur'an-ı Kerim, incil, veciz söz anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Amel ve bilgi bütünleşmesinden meydana gelen ilim. İnsan'ın, gücü oranında, dış âlemdeki (afâktaki) nesnelerin hakikatim olduğu gibi bilip, ona göre hareket etmesinden bahseden ilme, hikmet denir. (Cebecioğlu,2004:s.52)

Aşağıdaki beyitte şair;ilahi sanat eserlerine dikkat etmek anlamına gelen hikmet'i anar..

Sen bu bahriñ ka'rına er ki göresiñ hikmeti
Gevher-i yektâ özüñdür bu vücûdudur sedef (86-4)

himmet, Arapça, azim, enerji, istek, arzu, meyi, şevk gibi anlamları olan bir kelime. Bir olgunluk hali veya kulun bir şeyi elde etmek üzere kalbinin bütün gücüyle Hakk'a yönelmesidir.(Seccadi 2017s.196)

Aşağıdaki beyitte şair; Abdülkadir 'nın yardımını, lütfu anlamında tasavvufî ifade olan ile himmet kelimesinden söz eder.

Tâbi‘ edüp hâl ü vakti hem zemânı kendiye
Himmetiniñ yokdurur pâyân-ı ‘Abdülkâdiriñ (95-5)

bâb-ı himmet Aşağıdaki beyitte şair; Abdülkadir’in dergahının yardım kapısı olduğunu
Bab-ı himmet ifadesi ile anlatır.

Bâb-ı himmetdir şehâ dergâh-ı ‘Abdülkâdiriñ
‘Ayn-ı vuslatdır rehâ ‘irfân-ı ‘Abdülkâdiriñ (95-1)

hubb Arapça, sevgi, muhabbet su kabarcığı gibi anlamları olan bir kelimedir. Allah'ı sevmek, dünyayı sevmek, makam ve mevkiyi sevmek, hep bu kelime ile açıklanır. (Seccadi 2017s.196)

Aşağıdaki beyitte şair; sevgi anlamında özellikle ilahi sevgi ifade eden hubb kavramına yer verir.

‘Aşk ile mahvet vücûdum varlığıñla hay olam
Hubb-ı Ahmed ‘aşkına sen koyma bende mâsivâ 2-4

İhsan: Bir şeyi iyi ve güzel etmek, güzel bilmek, mânâsına Arapça bir kelimedir. Tasavvufta terim olarak; her ne kadar görmese de, sanki Allah'ı görüyormuş gibi kulluk etmek, anlamındadır. İhsan bir makamdır. Bu makamda kul, Hakk'ın isim ve sıfatlarının izlerini düşünme durumundadır, ibadet yaparken Allah'ı hemen önünde imiş gibi düşünür ve sürekli O'na bakış halindedir. Bunun en düşük derecesi, Allah'ın kendisine baktığını düşünmektir. Bu, murakabenin ilk derecesidir. Bunun tahakkuku için yedi şeye ihtiyaç vardır: Tevbe, Allah'a yönelme (inâbe), zühd, tevekkül, işleri Allah'a havale etmek (tefviz), rıza ve ihlâs. İhsan sebebiyle şükretmek, sûfiyyenin edeblerindendir. Bu da, onların Allah'a tam tevekkül etmelerinden, tevhidlerindeki saflıktan, Allah'tan başkasına asla bakmamaktan ve nimet vasıtasıyla nimet vereni görmekten kaynaklanan bir husustur, ihsandaki rü'yet yakinen olup, hakikaten değildir. (Cebecioğlu,2004:s.54)

Aşağıdaki beyitte şair; Allah(cc)'ı görüyormuş gibi ibadet etme anlamına gelen ihsan kavramına değinmektedir.

Hafıyyât-ı işaretle öğünme
Gör hakdan lutf ile ihsânı hıfz et (18-10)

İkrâr/ İkrar-ı Hak: Tasavvufa girdiğine dair verilen söze denir. Tasavvufa giriş sırasında, Şeyhe, gerekli şartlara uyacağına dair söz vermek sebebiyle, bu tabir kullanılmıştır. Tasavvuf yoluna girenin, Allah'a yaklaşmak niyetiyle boynunu şeyhe teslim etmesi, bir şeyhe, derviş olduğunu ve verdiği sözden dönmeyeceğini ifade etmek demektir. (Cebecioğlu,2004:s.55)

Aşağıdaki beyitte şair; söz verme hali anlamı ifade eden ‘‘ikrar’’kelimesini, Hakkı dile getirmek anlamında İkrar-ı Hak tamlamasını kullanmaktadır.

Eyledik ikrâr-ı hakkı bize yoktur aslâ havf
Attığı taş münkîriñ gelir bize safa ü keyf (87/1)

İlhâm: diünme öğrenme olmadan has bir mananın kalbe ilka etmesidir.(Seccadi,2017:s222)

Tahkîkin alır haberiñ ol cezbe-i ‘aşkıñ
İlhâm-ı Hüdânîñ sözü hep rûha gîdâdır (45-2)

Göñülde sâfi kıl ilhâm-ı hakkı
Dehânından şarâb-ı bi-‘inâb iç (24-5)

ilm-i ledün: Ders ve okuma yoluyla elde edilmeyen ilmdir. .(Seccadi,2017:s229)
Aşağıdaki beyitte şair; kalbe gelen ilim anlamına gelen ilham’dan söz eder.

Gel imâmü’l-mü’minindir şâh-ı Zeyne’l-‘Âbidîn
Vâriş-i ‘ilm-i ledünüñ Bâkır-ı Hayrû’l-verâ (2-12)

hakikat ilmi :Hükmü değişmeyecek, sonsuza kadar geçerli olacak olan ilimdir. (Seccadi,2017:s169)

Aşağıdaki beyitte şair; hakikat ilminden söz eder.

Mekteb-i ‘irfâna gir ey müttakî
Nefsini bilen bilür çünkim hakkı
Bilmeyenler nefsinin oldu şakî
Gel hakikat ‘ilmini sen de oku
Bir kadem bas mekteb-i irfâna gel (99-2)

irfân Hak taliplerinin Hakkı tanımak ve ona ulaşmak için seçtikleri yol ve yordam anlamına gelir. (Seccadi,2017:s244)

Aşağıdaki beyitte şair; Arapça, bilmek anlamına gelen sezgi tecrübe ve manevî yolla elde edilen bilgi demek olan ‘‘irfan’’ kavramını kullanır.

Biz sa’âdet ehliyiz kim çokdur ‘ünvânımız zâhid
Nokta-i bâ remzidir çün bizim ‘irfânımız zâhid (34-1)

ins: İnsan demektir Kuran-ı Kerim’de birçok yerde (isra 88)ins-ü cin ifadesi kullanılmaktadır. Aşağıdaki beyitte şair; Kurani ifade ile ‘‘ins-ü cin’’ kalıbını kullanmaktadır.

Şol ki şehlâ gözleriñ âfâkı çün mest eyledi
Kim gulâm-ı kemteriñdir ins ü cinni şeyh-i şâb (11-8)

İrşâd Arapça, irşad etme, rehberlik etme anlamındadır. Manen aydınlatma, gafletten uyandırma. Hak yolu gösteren kişiye, mürşid denir. Mürşide, sahib-i irşad da denir. Bu manasıyla irşad, doğru yolu göstermek olarak değerlendirilir. . (Seccadi,2017:s249)

Aşağıdaki beyitte şair; doğru yolu gösterme anlamına gelen irşad kavramını kullanmaktadır.

Nice biñ bî-dâd ettiler ‘inâd
Bulmadı üstâd-ı şeyh etmez irşâd (36-1)

İstivâ Arapça, kurulma, kaplama, hâkim olma, eşit olma vs. gibi anlamları olan bir kelime, istiva edilen şey üzerinde zuhur etmek, istiva eden Hakk; istiva edilen ise Arş’tır. (Cebecioğlu,2004:s.61)

Aşağıdaki beyitte şair; istiva kavramına yer vermektedir.

Kim ki gördü üstüvâ sırrını hem ‘ayne’l-yakîn
Hattıñ üzre okudu hezâ *sırâte müstakim* 105-3

Kalb : Arapça, bir şeyin altını üstüne getirmek, çevirmek, vs. gibi anlamları ihtiva eden bir kelimedir. Biyolojik ve anatomik olarak insan göğsünün sol tarafında bulunan çam kozalağına benzeyen bir et parçasıdır. Ana rahminde, insan varlığının jinekolojik oluşum sürecinde meydana gelen (gebeliğin üçüncü haftasının sonunda) ilk organdır. Tasavvufî olarak kalb; insanın mahiyeti, madde ile mânânın birleştiği yer, akıl, ruh, Allah'ın tecellî ettiği mahal, İlâhî latîfe gibi çok yönlü manaları ifâde eder. (Cebecioğlu,2004:s.62)

Aşağıdaki beyitte şair; Allah'ın tecelli ettiği yer , madde ile mananın birleştiği nokta anlamında kalp 'ten söz eder..

Serseri gezme cihanda merd –i Hakk'a talib ol

Kalb-i mü'mindir dila Firdevs-i a'ladan garaz ((4/5)

Kelâm: Söz anlamında Arapça bir kelime. Tasavvuf ıstılahı olarak, taayyün etme belirme, zahir olmadır. Meydana çıkarmak için kudret ve iradede meydana gelen tecellidir. .(Seccadi,2017:s249)

Aşağıdaki beyitte şair; söz anlamına gelen kelam kavramını kullanır.

Nahnü akreb dersini almak dilerseñ gel berû
Fehm olunmaz sofî-i ahmaklara kelâmımız (65-4)

Kemal: Arapça, olgunluk demektir. Sıfat ve sıfatın asarından, Hakk'ı tenzih etmek üzere kullanılır, bir tâbirdir. Bir şeyin bütün cüzlerinin, yerli yerinde ve tam olması mânâsına gelir. Allah'ın kemali, mâhiyetinden ibarettir. O'nun mâhiyeti de, idrâkin dışındadır. Allah'ın olgunluğunun sonu, ucu bucağı yoktur. Allah'ın olgunluğu, yaratıklarıninkine benzemez. Zira varlıkların olgunluğu, zatlardaki mevcut mânâlardır. Bu mânâlar, zâtlarının gayridir. Allah'ın olgunluğu, zâtına eklenen mânâlarla değildir. (Cebecioğlu,2004:s.64)

Aşağıdaki beyitte şair;kemale ermiş nefsin kötülüklerinden arınmış olgunluk mertebesine ulaşmış anlamına gelen'' kemal'' kelimesine yer verir.

Erişir böyle bir insân kemâle
Eremez tab'-ı hayvân bu hâle
Ne tâki vardır ânîñ kîl ü kâle
Eder ol Havf ü recâdan ferâğat (19-5)

kemâlât :Aşağıdaki beyitte şair;manevi olgunluk makamı.(Önöz 2012:s 407) kemalat kavramını dile getirir

Şer'i red etme şirk okın atma
Mülhidlik etme bul kemâlâtı (140-4)

Kesret: Arapça, çokluk demektir. Vahdetin zıddıdır. Varlıkların varlıklarını kendilerinden bilmek, onları müstakil varlıklarla var görmektir. Mevcudatın varlığını, Allah'tan bilmeye de, vahdet denir. Her varlıkta Allah'ın gücünü görmek, kesrette vahdeti görmek demektir. (Cebecioğlu,2004:s.64)

Aşağıdaki beyitte şair; her varlıkta Allah(cc)’ın gücünü görmek anlamında kullanılan kesret’i zikretmiştir.

Cem‘ iderseñ sen bu malı nâr iken
Başıña der aklı saña yâr iken
Deme gülzâr bu fenâya Hâr iken
Vahdetiñ meydânı sırrı var iken
Kesret içre girme sen zindâna gel (99-6)

Keşf : Arapça, açığa çıkarma, örtülü olanı açma, sezme, tahmin etme gibi anlamları olan bir kelime. Keşf bir şeyi örten perdenin kalkması anlamındadır. Mükâşefe, hakikatleri görmek anlamında maddî değil, manevî gözle olur. (Cebecioğlu,2004:s.66)

Aşağıdaki beyitte şair; manevi göz ile görmek ,örten, perdenin kalkması ile görmek anlamında keşf kelimesini kullanır.

İster iseñ keşf ola ‘âlemde saña müşkîlât
Bende-i ‘âl-i ‘abâ olmaktadır ancak necât (17-1)

kevn ü mekân: Aşağıdaki beyitte şair; ilahi aşkı kastederek aşk ateşinde yandığımız için mekanda vücut bulmuşuz der kevn-i mekan kalıbını kullanır.

Bizde olmaz asla gümân
Hal etmişiz kevn-i mekân
Hakka olmuşuz tercümân
‘Aşkîñ kazgânı kızalı (139-6)

kîl ü kâl : Aşağıdaki beyitte şair; mürşide erişip inayet bulmanın koşullarını sıralarken tasavvufta gaflet söylenti anlamına gelen.(Özön,2012:s 416) ‘‘kil-ü kal’’ ifadesini kullanır.

Ferâgat kılsa kişi kîl ü kâlden
Özünü pâk ederse âb-ı kilden
Sadâkat bulursa cân-ı dilden
Erişir pîr-i mürşîdden ‘inâyet (19-2)

Kurbân: Arapça, yaklaşmayı ifade eder. Şer'an malum özellikleri taşıyan bir hayvan (deve, sığır, koyun, keçi)'ın, ibadet amacıyla kesilmesi. Tasavvufta, dış âlemdeki hayvan kurban etmek, kulun iç alemindeki hayvani yönlerinin Allah rızası için kurban edilmesi yani öldürülmesi manasına gelir. (Cebecioğlu,2004:s.66)

Aşağıdaki beyitte şair: tasavvufta kulun Allah’a yaklaşması için hayvani yönlerini kurban etmesi anlamında ‘‘kurban’’kelimesine yer verir.

‘İyd-ı ekber ‘âşîka vaslîña ermek Hamdiyâ

Ser veren sâdik muhibbiler ‘ıydıña kurbân mıdır (52-7)

kurbân-ı cân Aşağıdaki beyitte şair: şahadet ehline bağlılık anlamında kurban-ı can kalıbını zikreder.

Kılmışam ehl-i şehâdet ‘ıydına kurbân-ı cân
Etmezem münkir ü münâfık neşr-i seyr-i mervân-ı haz (78-2)

kurb-ı kudret : Aşağıdaki beyitte şair: kudret ile ilahi gücü kasteder onun karşısında köle olmayı kabul etmiş der. Kurb-i kudret ile Allah’a bağlılığını anlatır.

Kurb-i kudretten olan hep sergüzeşte râzıyız
Ânıñ çün olmuşuz çünkim ferâğat zümresi (70-2)

lafz-ı hurûf: Aşağıdaki beyitte şair: aşkın harflerinin Adem (as)dan beri var olduğunu ve aşık olanı bulduğunu tasavvufi derinlikle anlatır.

‘Ademden yazılmış lafz-ı hurûfı
Gelüp ‘âşıkına i‘lan ider Hat (77-3)

lutf: hoşluk güzellik iyi mamele anlamındadır. (Önöz 2012:s 407)
Aşağıdaki beyitte şair;lutf kavramını anmaktadır.
Hafıyyât-ı işaretle öğrenme
Gör hakdan lutf ile ihsânı hıfz et (18-6)

maarif : Arapça, el-ma'rife kelimesinin çoğuludur. Lügatta arkadaş ve çehrenin görünen yeri, marifetler, bilgiler vs. gibi anlamları ihtiva eder. Sûfilerin vehbî bilgilerine ma'rifet denir. Sûfî, sohbetle, kalbine doğan ince manaları dile getirir, anlatır. Bu sözler bir kitap haline getirilir. Buna o sûfinin "Ma'ârif" i denir.(Cebecioğlu,2004:s.66)

Aşağıdaki beyitte şair; vechi bilgilerin yer aldığı kitap anlamında ‘maarif’ kelimesine yer verir.

Vücûdum ‘ilminiñ bahri beni çün eyledi iğrak
Me‘ârifden haber söyler ânıñçün olmuşam müştak (91-1)

mahbûb, Arapça, sevilmiş anlamında bir kelimedir. Muhib ve mahbûb aynıdır. Mahbubiyyet ve muhibbiyyet cihetleri fani olunca, sevgi Allah'ın zâtına perde olmaktan çıkar. Muhibbiyyet ve mahbubiyyet başlangıcı, anlaşılması zor bir şeydir. Zira muhib, mahbûba çekilişinin öne geçişi ileler. Bu durumda o, mahabbeti sebebiyle, mahbûba cezbe olunmaktadır.

Her muhib, mahbûb, her mahbûb muhibdir. Bu yönden muhib, nefsindeki mahbubunun özelliklerini konuşur. (Cebecioğlu,2004:s.69)

Aşağıdaki beyitte şair; tasavvufî derinlikle ilahi aşkı kasteder ve yüce Allah(cc)’ı mahbub olarak zikreder.

Ġinâ-yı lâ yezâl oldum bu dem ben fahr-i fahriden
Bu bir kenz-i hafidir kim hafâsın açtı ol mahbûb (9-4)

ma’suk, Arapça, sevgili demektir. (Önöz 2012:s 465)

Aşağıdaki beyitte şair;tasavvufî derinlikle Allah(cc)varlığında yok olamayacağı anlatır ve isteyen istenilen, seven sevilenden söz eder,sevilen anlamında maşuk kavramına yer verir.

Gel ey Hamdî bu hâl ile seni fehmetmesin kimse
Bir oldu âşık u ma’suk bir oldu tâlib u matlûb (9-7)

matlûb İstenilen anlamındadır. (Önöz 2012:s 459)

Aşağıdaki beyitte şair; Allah’ın (cc)rızasına talp olan anlamında ‘matlub’ kavramını dile getirir.

Zâhid vasfın yeter etdiñ cennet-i hûriñ
‘Âşık kişinin ‘aşk ile matlûb-ı rızadır (45-6)

Mahlûk Aşağıdaki beyitte şair; yaratılmış olan halk edilmiş olan (Önöz 2012:s 451) anlamında (insana değer atfeden bu anlam ile) ‘mahluk’ kavramından söz eder.

Çeşm-i vahdetle nazar kıl cümle mahlûka hemân
Vâsıl oldu yek nazarla cümle matlûba zavâs (73-4)

Feyz alır dergâhıña her kim kılar sa ser-firû
Cümle mahlukâta olduñ sen imâm-ı reh-nümâ (6-3)

Makâmât: Aşağıdaki beyitte şair; manevi makam ,mertebe anlamında ‘makamat’ kelimesini, bu makama erişmiş olan içine’’ makamat ehli’’(Önöz 2012:s 461) ifadesini kullanır.

Gece gündüz ah eylegör ey şâh
Olma kim gümrâh bul makâmâtı (140-3)

Geçti çün bir bir nübüvvet hep makâmât ehline
Eyledi Dâvûd Halîl Mûsâyı ‘ümrân-ı haz (78-6)

Marifet: Arapça'da bilgi anlamına bir sözdür. Tasavvufta, dört kapı da denilen dört merteye vardır: 1- Şeriat, 2-Tarikat, 3- Hakikat, 4- Ma'rifet. (Cebecioğlu,2004:s.74)

Aşağıdaki beyitte şair; tasavvufta bir makam olan Allah (cc) ilmini bilen anlamında marifet kavramından söz eder.

Meskeniñdir Hamdiyâ çünkim behişt-i ma’rifet
Hem seniñ şânıñda münzel ‘indehû ümmü’l- kitâb (10-9)

Mâsivâ: Arapça istisna edatı olan sivâ, mâ mevsûlû ile birleşince başkası anlamına gelir. Tasavvufta Allah'ın dışındaki her şey mâsivâdır. Bütün yaratılanları içine alan bir sınırı vardır. (Cebecioğlu,2004:s.76)

"Ey Muhammed (s.) nefsinin, nevasını ilah edineni görmedin mi?" (Furkan/43)

Aşağıdaki beyitte şair; niyazda bulunur ve ilahi aşkın dışındakiler için kullanılan ‘masiva’’dan uzak durmayı diler.

‘Aşk ile mahvet vücûdum varlığıñla hay olam
Hubb-ı Ahmed ‘aşkına sen koyma bende mâsivâ (2-4)

mecnun Aşağıdaki beyitte şair; kendini kaybetmiş delice seven kişi(Önöz 2012:s 447) anlamına gelen ‘mecnun’’a gönderme yapar.

Ânıñ rû-yi visâlinde nice fehmeylesin gâfil
Çün ‘aşkına düşen Hamdî olur Mecnûn gibi rûsvâ (5-5)

Meczub Aşağıdaki beyitte şair; cezbedilmiş ,aklı gitmiş olan ilahi aşk ile kendinden geçmiş olan (Önöz 2012:s 473) anlamında ‘meczub’’ a yer verir.

Göñül levhinde ol şâhın cemâlin eyledim mektûb
Yitirdim kendimi oldum ânıñçün olmuşum meczûb (9-1)

merd-i hak: Aşağıdaki beyitte şair; Allah yolundaki kimse (Önöz 2012:s 477) anlamında ‘‘Merd-i hak’’ifadesini kullanır.

Merd-i hakdır irgüren Mevlâya hakkıñ kulların
Hakka ermek ister iseñ hakka kul olmak revaç (23-3)

merd-i kâmil: Aşağıdaki beyitte şair; kamil kişi manevi olgunluğa erişmiş kişi(Önöz 2012:s 478) anlamında ‘‘Merd-i Kamil’’ifadesini dile getirir.

Sırr-ı tevhîdi ğıda et tıfl-ı câna ey hümâm
Merd-i kâmil feleğine eyler seni ol ittihâs (73/8)

mihman evi: Farsça, mihman, misafir demektir. Bektaşîlerde misafirlerin kalması için ayrılan yere mihman evi denir. (Cebecioğlu,2004:s.96)
Aşağıdaki beyitte şair; ‘‘tekkedekiler Allah’ın missafiridir’’anlamında kullanılan’’ mihman’’ kavramından söz eder.

Biz bülbül-i lâhûtiyiz lâ-mekândan ‘azm eyledik
Dost cemâli anca4 hemân bizim mihmânımız zâhid (34-2)

nâcî: Kurtulan, selamete kavuşan. Cehennemden kurtulmuş, cennetlik demektir. (Önöz 2012:s 477)
Aşağıdaki beyitte şair; necat bulmuş kurtulmuş anlamında ‘‘naci’’kelimesini zikreder.

Şer‘-i Ahmed râhına cân-ı gönülden ol süvâr
Pîşuvâ-i nâcidir hem evveli hem intihâ (1-2)

nâr- ı aşk Aşağıdaki beyitte şair; aşk ateşi anlamına gelen bu ifadeyi sevenin yoğun arzusu anlamında kullanır.

Firkatiñ tâ câna erdi yakdı beni nâr-ı ‘aşk
Bû-yi destînden alınan gül müdür reyhân mıdır (52-5)

Nazar: Tasavvuf lisânında “nazar”; Allah dostlarının, şeyhlerin-mürşidlerin müridlerine, sülûk ehline (manevi yolda ilerleyen dervişlere) bakışı demektir. Bu bakış, müntesiplerin ruhlarına tesir ederek onlara yeni bir kıvam/şekil verir. Kalplerini ve diğer letâifini ilâhî nurla-feyizle doldurur, ruhlarını olgunlaştırır.(Seccadi2017s.403)

Aşağıdaki beyitte şair; tesir eden bakış anlamında nazar kavramından söz açar.

Cümle envâr-ı hüviyyet sendedir bak tâlibâ
Sırr-ı eşyâya nazar kıl görünen vech-i Hüdâ (7-1)

Nazar-ı kahrile bakıp eylese bir kere âh
Padişâh-ı ‘âlem olsañ başından uçâr tâc-ı külâh
Destine vermiş ânîñ hem kahr-ı lûtfu ol ilâh
Alma âhın ‘âşıkânîñ tiğ-ı âhı pek geçer
Kıyma câna ey ‘azizim soñra bu fırsat kaçır (53-4)

Nefs: Arapça bir kelime olup çok sayıda manaları ihtiva eder: Ruh, akıl, insanın bedeni, ceset, kan, azamet, izzet, görüş, kötü göz, bir şeyin cevheri, hamiyyet, işkence, ukubet, arzu, murad. Tasavvufî olarak Kâşânî'nin ifâde ettiği gibi, kendisinde iradî hareket, his, ve hayat kuvveti bulunan latîf buharlı bir cevherdir. Kötülüğü emreden manasında anlaşıldığı gibi, Allah tarafından insana üflen ve ruh-i Rahmânî, ilâhî ben mânâsına da kullanılmıştır. (Cebecioğlu,2004:s.117)

Aşağıdaki beyitte şair; tasavvufta benlik diye tanımlanan terbiye edilmesi gerekli olan olumsuz istekler anlamına gelen “nefs” kavramına yer verir.

Zikr-i tevhid eyle dâ'im nefsine verme mecâl
Akıda gör gözleriñden gece gündüz nil-firât (16-4)

enfüs :Nefse ait,nefsler ruhlar canlar. (Önöz 2012:s.185)

Aşağıdaki beyitte şair; insan içinde bulunan ve kötülüğü isteyen tasavvuf ehline göre düşman görülen nefsin, çoğulu anlamında enfüs kavramında bahseder.

Cümle âfâkda bulunan enfüsünde var ahi
Kendi nefsiñ âyetin oku göresiñ hikmeti (14-3)

Nikâb: Arapça, peçe demektir. Maşukun, kendisiyle âşığı arasına koyduğu engeldir.(Önöz 2012:s 477)

Aşağıdaki beyitte şair; tasavvufta aşığın maşuk arasında engel anlamına gelen ‘‘nikab’’ kelimesini kullanır.

Açıncak kenz-i mahfiden nikâbın dilber-i ra‘nâ
Sehergâh-ı figân eyler sanarsın bülbül-i şeydâ (5-1)

Niyaz : Farsça, yalvarma demektir. Mevlevî mukabelesi sona ermekteyken, biraz daha uzamasını istemeye niyaz denir. Şeyhe saygılı olmak, elini öpmek, eteğini tutmak ve müridin şeyhin huzurunda, boynunu bükerek ondan himmet istemesine de niyaz denir. Müridlerin bağlı oldukları tarikat usûlüne göre, şeyhlerinin huzuruna çıkması niyaz olarak tanımlanır. Her tarikatın kendine göre niyaz metodu vardır. Mesela, Mevleviler, sağ eli sol, sol eli sağ omuza koyup, sağ ayağın baş parmağı ile, sol ayağın baş parmağı üzerine basarak, hafifçe eğilir ve niyazda bulunurlardı. Buna "Niyaza Durmak" denirdi. (Cebecioğlu,2004:s.164)

Aşağıdaki beyitte şair; tasavvufi anlamda himmet isteme anlamında ‘‘niyaz’’ kavramını zikreder.

Râğib ol ki cân-ı dilden sen Muhammed şehrine
Kıl tazarru‘ bâb-ı Haydardan ede gör çok niyâz (58-2)

nokta: Arapça nokta, küçük parça, iş, mesele, mekan, saha anlamlarını ihtiva eden bir kelime. Tasavvufta nokta, harflerin başlangıcı ve sonudur. Harflerin hepsi, noktanın yayılmasından meydana gelir, bu bakımdan harflerin hepsi, noktadadır. Bütün harfler, noktadan ibarettir. İşte tıpkı bunun gibi, bütün varlıkların suretleri, her an Allah'ın bilgisinde ta'ayyün eder, bu ta'ayyün, varlıkların zuhuruna (ortaya çıkmasına) sebep olur.

Aşağıdaki beyitte şair; her şeyin o başlangıçtan yayıldığı anlamında her şeyin ortaya çıktığı saha anlamında nokta ‘yı kullanır.

Fehmederseñ bâ-yi *bismillâh* rumuzun sen eğer
Nokta-i bâyim demişdir bu cihetten Mürtezâ (7-6)

Biz sa'âdet ehliyiz kim çokdur 'üvânımız zâhid
Nokta-i bâ remzidir çün bizim 'irfânımız zâhid (34-1)

nûr, Arapça, ı ışık demektir. en-Nûr, Esmâ-yı Hüsna'dan biridir. Allah'ın zahir ismi, ile tecellisine, nur denir. Kainattaki suretlerde ortaya çıkan vücuddur. Gizlenmiş bir şeyin, ledün ilmiyle ortaya çıkmasına denildiği gibi, kalpten mâsivayı çıkarıp atan İlâhî varidata da denir. Onu önce, gören (bâsira) idrak eder, sonra da, onun vasıtasıyla diğer görünen şeyleri (mubassarat) görür, ilâhî varidatın küllisi olması bakımından da, kalpten kevni (mâsivayı, Allah'tan gayri herşeyi) giderir. (Cebecioğlu,2004:s.164)

Aşağıdaki beyitte şair; Allah(cc)'ın ismi ve tecellisi anlamında nur 'u , nurlu olan anlamında nurani ifadesini kullanır.

Gûşuma girmez benim lâf u güzâfî vâiziñ
Çekti 'aşk-ı lâhûta doğru nûr-ı ahzerden livâ (4-2)

nûr-ı ezher Aşağıdaki beyitte şair; ilahi nuru kastederek ,beyaz ten nur anlamında (Önöz 2012:s 481) 'nur-ı ezher''kalıbını kullanır.

Çün *künt-i kenz-i mahfiniñ* Hafiyâtı resûlullâh
Giyübdür nûr-ı ezherden nübüvvet tâcını ol şâh (126-1)

Çün *künt-i kenz-i mahfiniñ* Hafiyâtı resûlullâh
Giyübdür nûr-ı ezherden nübüvvet tâcını ol şâh (126-1)

nûr-ı vâhid Aşağıdaki beyitte şair; eşi benzeri olmayan ilahi nur anlamında (Önöz 2012:s 486) 'nur-i vahid'' ifadesini kullanır.

Çünkü Hamdî nûr-ı vâhiddir Muhammed mürtezâ
Kenc-i Kur'ân levh-i mahfûdur Muhammed mürtezâ
Dört kitâbıñ asl-ı fer'idir Muhammed mürtezâ
Fehmedegör cümleye cândır Muhammed mürtezâ
Lâ fetâ illâ 'Ali lâ seyfe illâ zülfikâr (47-5)

Çünkü Hamdî nûr-ı vâhiddir Muhammed mürtezâ
Kenc-i Kur'ân levh-i mahfûdur Muhammed mürtezâ
Dört kitâbıñ asl-ı fer'idir Muhammed mürtezâ
Fehmedegör cümleye cândır Muhammed mürtezâ

Lâ fetâ illâ ‘Ali lâ seyfe illâ zülfikâr (47-5)

,

nûr-ı ziyâ : Aşağıdaki beyitte şair; ilahi nuru kastederek aydınlık verici nur anlamında (Önöz 2012:s 490) ‘nur-i ziya ‘ifadesini kullanır.

Bu cezbe-i ‘âşk ‘âşika bir özge edâdır

Tahkîk-i gönül şehrine kim nûr-ı ziyâdır (49-1)

Bu cezbe-i ‘âşk ‘âşika bir özge edâdır

Tahkîk-i gönül şehrine kim nûr-ı ziyâdır (49-1)

rakîb :Birbiriyle yarışma durumundaki kişilerin her birine, rakîb denir. Faîl vezninde Arapça bir kelime. Sûfinin rakîbi dünya ve şeytândır. Cebecioğlu,2004:s.196)

Aşağıdaki beyitte şair; ilahi aşkın önündeki engel tasavvufi hayatta yoldan alıkoyan mani olan anlamında rakib kelimesini anar.

Alıp ‘ilm-i ledünniden cemâlin arz eder bir bir

Ki râğib müşteri ister bulamaz ol nigâr ammâ (5-4)

rehber: Farsça, kılavuz, yol gösterici demektir. Mevlevîlerde rehber, tarikatçı (ser-tarik) iken, diğer tarikatlarda aşçıbaşısıdır. El alacak kişiyi, şeyhin huzuruna götüren kişiye, rehber denir. Cebecioğlu,2004:s.203)

Aşağıdaki beyitte şair; mürşidin önemli vasıflarından rehberlik etmeyi önceler ve insan için rehber, mürşit gereklidir der.

Âdeme rehber gerekdir sen eriş bir mürşîde

Zulmet-i cehl içre kalma bulagör sen âfitâb (10-7)

Rızâ: Arapça, razı olmak, memnun olmak demektir. Kalbin, hükmün akışı altında sükunet halinde bulunması. Genelde rıza, hüküm ve kazaya itirazda bulunmamayı ifade eder. Cebecioğlu,2004:s.206)

Aşağıdaki beyitte şair; razı olmak memnun olmak anlamında tasavvufta bir makam olan Allah(cc)’ın verdiği rıza olmak anlamına gelen rıza kavramına yer verir.

Rızâ-yı hakkı taleb-kâr ol bu ism-i resmî mahv eyle

Alır ‘ârifler envârı olub âl-i ‘abâdan hak (80/3)

sadr, Arapça, göğüs anlamına gelen bir kelime. Ruh, kalbin bir mertebesi, Şerh-i sadr: 1. Hz. Peygamber (s)'in göğsünün yarılması olayı, 2. Gönlünde, ilâhî marifet pırıltıları zuhur eden sufinin durumu. Kalbin her türlü pislikten temizlenmesine, selâmet-i sadr denir. Burada pislikten kastedilen şey, Kur'ân ve Sünnete aykırı düşün, her türlü düşünce ve hâtıralardır. (Cebecioğlu,2004:s.208)

Aşağıdaki beyitte şair; sadr kavramı ile tasavvufî derinlikle müridin ilahi marifetlere uğraması kalbin temizlenmesi anlamını kasteder.

Hayâtı ta ebed buldum içince cur'a-i câmin
Açıldı sadrımın kenzi düzüldü dürr-i mercânı (144-4)

sine : Farsça, göğüs demektir. İlâhî ilim, ilim sıfatı Yüreği temiz kişilere "sine-saf" denir. Sineye çekmek, tahammül etmek, sabretmek anlamına gelir. (Cebecioğlu,2004:s.219)
Aşağıdaki beyitte şair; göğüs anlamına gelen "sine" kelimesini zikreder.

Açıp âfâk-ı enfüsden ser-âser cümle eşyâyı
Kanı bir sinesi yanık ede cân mülkünü yağma (5-3)

savt : Arapça, ses manasına gelmekte birlikte, günümüzde, kullanım olarak rey, oy manasına da gelir. Dindarlıkla birlikte güzel sesin, kalbinde Allah sevgisi bulunanlarda olduğu, ve güzel sesin bir Allah vergisi bulunduğu kaydedilir. Muhasibi, şu üç şeyin önemli olduğunu vurgular: Dindarlıkla birlikte güzel ses (yani hem islâm'ı takva üzere yaşacak, hem de güzel ses sahibi olacak, bu şekilde, sesini İslâm'a aykırı yerlerde kullanmayacak), namuslu olmakla birlikte güzel bir yüz, vefalı olmak kaydıyla güzel bir kardeşlik. (Cebecioğlu,2004:s.210)

Aşağıdaki beyitte şair; ses anlamına gelen dinde helal ve haram olan seslerin olabileceğini ve Rabbani aşkı iras eden sesin helal olduğunu ifade eder ve savt kelimesini yer verir.

Vech-i haktır cümle 'âlem savt-ı nutkî zâtidir
'Ârif ol kim ma'z-ı Kur'ân etti savtile edâ (7-2)

selâmet: "Oraya, emniyetli olarak selâm ile giriniz" (Hicr/46)

Arapça, esenlik, huzur, barış mânâlarına gelir. Emniyet makamıdır. Dünyevî huzur ve refah, selâmet , terk-i selâmettir. Nefsin selâmeti, ise ona uymamaktır. Konu ile ilgili bazı deyişler: "Selamet kenardadır (yani yalnızlıkladır)," "selâmet birliktedir" "selâmet susmaktadır". (Cebecioğlu,2004:s.214)

Aşağıdaki beyitte şair; dini huzur barış ve nefsin isteklerini terk etmek anlamına gelen selamet kavramını dile getirir.

Biz selâmet köşesinde Hırkayı çektik başa
Eyle tâ'ati hemân ki cenneti verdik saña (8-2)

Semâ: Arapça, dinleme, işitme, anlamına bir kelimedir. Dinlenen ilahinin veya bir müziğin etkisiyle coşup dönme. Semâ'nın pek çok çeşidi vardır. Genel anlamıyla semâ, Hak'tan gelen ve insanları Hakk'a çağıran bir mesajdır. Onu iyi niyetle dinleyen, hedefine ulaşır. Sesin etkisini dile getiren bazı hadisler, semâ konusunda serdedilir: "Kur'ân-ı Kerim'i seslerinizle güzelleştiriniz, zira güzel ses, Kur'an-ı Kerim'i güzelleştirir", "her şeyin bir süsü vardır, Kur'ân-ı Kerim'in süsü, güzel sestir". (Buharî, Tevhîd. 52). Dakkâk, semâ'nın nefislerini terbiye etmemiş olmaları münasebetiyle avam tabakasına haram; mücâhede ile uğraşan zâhidler için mubah; (sufî) arkadaşlarının manevî hayatı elde etmeleri sebebiyle onlara müstehab olduğunu savunur. Cüneyd de semâ'ı, kalbi Allah'a çeken bir vârid, olarak değerlendirir. Semâ, zaman, mekân ve hallere bağlı olarak vuku bulur, denilmiştir. Şiblî, "semâ'nın dışı fitne, içi ibrettir. işaretten anlayan kişiye, ibretin istimâ'ı helâl olur" demiştir, ilk zamanlar, dinlenen gazelin etkisiyle, bir kurala bağlı olmaksızın kalkıp dönülmesi söz konusu iken, sonradan bu, şeklî bazı kaidelerle düzen altına alınmıştır. (Cebecioğlu,2004:s.216)

Aşağıdaki beyitte şair;tasavvufta manevi coşkunlukla müridin ilahinin etkisi ile dönmesi anlamında sema kavramını kullanır.

‘Aşk-ı zevk-i yâr ile hem gir semâ’a her zamân
Nutm-ı hak bil olagör hem bahr-i vahdetde gâvvâs (73-7)

Sevdâ: Aşağıdaki beyitte şair; melankoli, çılgınca sevgi gibi anlamları ihtiva eden İlâhî aşk anlamına gelen (Özön 2017 s.685) sevda kelimesini kullanır.

Sekâhüm Rabbihüm câmin sunâr hem sâkî-i hazret

Düşer ‘aşk ile sevdâya Muhammedle ‘Alidirler (51-4)

seyr ü sülûk: Arapça, gitmek ve girmek demektir. Bir şeyhin nezaretinde, Allah'a vuslat için çıkılan manevî yolculuk. Seyr ü sülûk'un dört mertebesi vardır. 1) Seyr ilallah, 2) Seyr fillâh, 3) Seyr maallah, 4) Seyr anillah. (Cebecioğlu,2004:s.218)

Aşağıdaki beyitte şair; tasavvuf yolunda ilerlemek anlamında seyr-i sülûk ifadesini kullanır.

Erince vahdetiñ sırr-ı fenâya uğradı râhim

Ânıñ seyr-i sülûkundan bekâya intihâb ettik (96-5)

Sırr: Çoğulu esrar ve sirar olup, Arapça sır, gizli şey, kök, kıymetli, vadinin orta yeri, asıl, nikâh, birşeyin halisi, efdali, gibi anlamları ihtiva eden bir kelime. Sır, kalpte bulunan Rabbânî bir latifedir

Aşağıdaki beyitte şair; tasavvufî anlamda insan içinde bulunan Rabbani bir latife anlamında ‘sır’ kavramına değinir.

Ey gönül ağyârı terk et yâre eyle ittibâ‘

Sırr-ı hakk-ı kenzin bulursuñ mâsivâyâ kıl vedâ‘ (81/1)

Kâf u nûnuñ mebd-i sırr-ı hakikat bizdedir

Gecemiz kadr-i berâtdır gündüzü bayrâmımız (65/3)

sivâ Aşağıdaki beyitte şair; Arapça istisna edatı olan den başka" gayrı anlamında (Özön 2017 s.671) siva 'ya değinir.

Varlığım mahveyleyüp gönüm sivâdan al hakîm

Zâlim ü câhilden etme bizleri sen Rabbenâ (2-7)

Sofu: Arapça, yünlü, yün giyen anlamına gelen bir kelime. Hakk'a vâsıl olan kişiye, sûfî, yolda sülûka devam edene de, mutasavvıf denir; sûfî, vusul; mutasavvıf usûl ehlidir. Sûfî kendi nefsinde fanî, Allah ile bakidir. (Cebecioğlu,2004:s.234)

Aşağıdaki beyitte şair; mutasavvıf anlamında sofî kavramına yer verir.

Lebleriñ câm-ı meyinden esrimiş Halk-ı cihân

Sofî gel inkârı terk et yek kadehden iç şarâb (11-5)

Sohbet: Arapça, arkadaşlık yapmak, karşılıklı konuşmak gibi anlamları olan bir kelimedir. Allah(cc)'a ulaştıran tasavvuf okullarının her biri, "hizmet" ve "sohbet" gibi iki temele dayanır. Bu ikisi, sâliki, maneviyat yüceliklerine ulaştıran vasıtaadır. Sohbet, mürşid-i kâmilin ruhundaki kabiliyetlerin müride yansıması (in'ikâs) yani kabiliyet aktarımı söz konusudur. (Cebecioğlu,2004:s.240)

Aşağıdaki beyitte şair; tarikatın önemli vecibelerinden olan mürşidin müride kabiliyetini yansıttığı ortam anlamında ‘sohbet’ kavramına yer verir.

Fehmederseñ bu rumûzı turma var insâna geç
Tâlib-i dîdârsıñ gel sohbet-i ‘irfâna geç (25-1)

Şah: Farsça, hükümdar, demektir. Hafifletilmiş olarak şeh şeklinde de kullanılır. Şeyh ve Velî'ye de, şah denir. Orta Asya ve Hindistan'daki sûfiler için, bu tâbir kullanılır: Aşağıdaki beyitte şair; tasavvufta mürşide yakıştırılan ‘şah’ kavramını zikreder. Ol Takî bâ Nakîdir şâh-ı sultânü't-tekâ
Zümre-i uşşâk ne kim var bu gürûha muktedâ (6-9)

şâh-ı merdân, Aşağıdaki beyitte şair; Farsça tamlama, erkeklerin şahı, hükümdarı demek olan Hz. Ali için kullanılan bir tabir olan (Cebecioğlu,2004:s.244) ‘şah-ı merdan’ dan söz eder.

Bu Hamdî bir ulu cândır
Kamû cânlar hep cândır
Bilinmez sırr-ı sübhândır
İçibdir şâh-ı merdândan (114-7)

şâh-ı kevneyn Aşağıdaki beyitte şair; Farsça-Arapça tamlama olan iki dünyanın hükümdarı manasına gelen Hz. Muhammed (sav) için kullanılan (Cebecioğlu,2004:s.246) ‘şah-ı kevneyn’ ifadesini kullanır.

‘Askerîdir cümleye şâh-ı kevneyn-i menba‘â
Seyre çeken başını Mehdî-i sâhib- livâ (3-6)

şarab Arapça, içecek şey, anlamında bir kelimedir. Aşk ve mahabbet anlamına kullanılır. Coşkun aşk halleri ki, bu durumdaki kişi aşkıta sadakat imtihanından geçer. Kemale erenlerin halidir. (Cebecioğlu,2004:s.247)

Aşağıdaki beyitte şair; aşk ve muhabbet anlamına gelen salıklar için bir mest olma hali olan ‘şarab’ı zikreder.

Olagör yârîñ yolunda tâ elestden cân-ı mest

Bir kadeh nûş eyle gör ki Hamdî destinden şarâb (12-9)

şem Mum, meş'ale anlamında Arapça bir kelime. Bu İlâhî bir nurdur. Sûfînin kalbini yakan İlâhî nurun pırıltısı, müşahede ehlinin kalbinde parlayan irfan nuru. Şem'-i İlâhî: Kur'ân-ı Kerim. Pervane keleşbeğı mumun etrafında döner, buna uzun süre devam eder, sonunda alev'in çekici gücü onu kendi içine çeker, pervanenin tüm vücudu alev alev yanarak yok olur. Sûfînin durumu da aynen bunun gibidir, aşkın yakıcı alevine mübtelâ olur, bu ibtilâya devam eder, sonunda varlığı aşk ateşiyle aynîleşir, nihayet kendisi alev alev yanan bir ateş olur. Semâ'daki dönüş, pervanenin mum alevi etrafındaki dönüşünü sembolleştirir, semâda da aynı yanış, aynı ateş söz konusudur

Aşağıdaki beyitte şair;sufînin kalbini yakan ilahî nur anlamında ‘şem’ den söz eder.

Künt-i kenziñ kencine virâne dirseñ işte bak

Şem‘i ‘aşka per yakan pervâne derseñ işte bak (92/1)

Taşramızdan fehm olunmaz her birimiz pervâneyiz

Şem‘-i cemâle karşıdır bizim devrânımız zâhid (34/3)

Kanımı getirdi cûşa şem‘i-ruhsârîñ seniñ

Hasretiñ cânımı yakdı bağrımı kıldı kebâb(11/7)

şerbet Aşağıdaki beyitte şair; Arapça, içecek demek olan İlâhî, feyz, ilâhî sevgi, aşk şarab gibi anlamlar ifade eden şerbet kelimesini kullanır.

Mübtelâ-yı derd-i ‘aşkım edemez Lokman devâ

Şerbet-i feyz-i ilâhî gönlüme verdi ziyâ (4-1)

şeyh irfânı Aşağıdaki beyitte şair; şeyhin kemali, sezgisi, feraseti anlamında irfan-i şeyh ifadesini kullanmaktadır.

Mazhar-ı sırrı Hüdâdır tâlibe erkân-ı şeyh

Cevher-i ‘ilm-i Hüdâdır sâlike ‘irfân-ı şeyh (30-1)

şeyh, mürşid, Arapça, önder, kabile başkanı, yaşlı adam anlamına gelen bir kelime. Tasavvuf okulu liderlerine şeyh denir. Şeyhler, kulu Allah'a Allah'ı kula sevdirmek isteyen kişidir. Fonksiyonu bakımından, müridleri halle terbiye etmesi bir yana bıakılırsa, her şeyiyle bir öğretmen görüntüsündedir. Şeyh'in şariat bilgisine sahip, fena makamını geçmiş, ahlâk-ı hamide (övülen ahlak) ile süslenmiş olması gerekir. Kendisi kamildir, bu yüzden kemale erdirir, yani mükemmildir. (Cebecioğlu,2004:s.251)

Aşağıdaki beyitte şair; tarikat büyüğü yol göstericisi ,manevi eğitici anlamında ‘‘şeyh’’ kavramına yer verir.

Sorma ‘aşkıñ hâlini sen her fakîhe şeyhe kim
Başına küller âniñ kim gözüne dolmuş tûrâb (11-6)

mürşid-i kâmil, :İrşad eden, doğru yolu gösteren kılavuz. 2. tarikat şeyhi. gafletten uyandıran. İrşad eden, doğru yolu gösteren, gafletten uyandıran. Peygamber varisi olan, kılavuz. Tarikat piri, şeyhi. Arapça, doğru yolu gösteren, uyaran, irşad eden demektir. Gerçek mürşid Hz. Muhammed (sav)'dir. Diğer mürşidler, O'nun manevî mirasını elde etmeğe muvaffak olmuş kişilerdir. Cürcânî, mürşidi, doğru yolu gösteren, sapıklıktan önce Hak yola ileten kişi, olarak tanımlar. Tasavvufî terim olarak, tarikat lideri anlamına da gelir. Aynı anlamda olmak üzere postnişin, şeyh, seccâdenişin, ifadeleri de kullanılır. Mürşid olan kişinin, Allah'ın ahlâkını tahakkuk ettirmiş olması, yani, en azından fena makamına ulaşması şarttır. Her mürşid, kâmil olmayabilir. Bu yüzden mürşidin kâmil olmayanları da bulunabilir. Mürşidin en makbulü, hem "kâmil" (kendi olgun), hem de mükemmil (başkasını olgunlaştıran) olanıdır. (Cebecioğlu,2004:s.255)

Aşağıdaki beyitte şair; tasavvufta yol gösterici rehber kamil kişi anlamında ‘‘mürşid’’ kavramını kullanır.

Âdeme rehber gerekdir sen eriş bir mürşîde
Zulmet-i cehl içre kalma bulagör sen âfitâb (10-7)

Künt-i kenz esrârına vâkîf değildir müdda‘î
Mürşîd-i kâmil önünde cânı kurbân kılmadan (117-2)

pîr, pîr-i mugân, pîr-i mürşid; Farsça, ihtiyar, yaşlı kimselere denir. Tasavvuf liderine de pîr adı verilmiştir. Bu kelime üstad, mütehasıs gibi anlamları da ihtiva eder: "O, bu işin pîridir" gibi. Büyük adamlar için kullanıldığı da olmuştur. Eskiden tarikat kurucusu şeyhlere de, pîr denirdi. (Cebecioğlu,2004:s.256)

Aşağıdaki beyitte şair; tasavvufi anlamda yol gösterici mürşit anlamına gelen pir kavramını dile getirir.

İçerse pîr-i mugân cür'âsından
Durursa Hizmetinde cân-ı dilden
Nukûşını okursa bu cihândan
Konulur re'sine tac-ı kerâmet (19-3)

Ferâgat kılsa kişi kıl ü kâlden
Özünü pâk ederse âb-ı kilden
Sadâkat bulursa cân-ı dilden
Erişir pîr-i mürşidden 'inâyet (19-2)

tâlib, Arapça, taleb eden, isteyen demektir. Tasavvuf okuluna kaydını yaptıрма durumundakilere tâlib denir. Tasavvufta, hedefe ulaşana kadar dört dereceden söz edilir: Tâlib, mürid, sâlik, vâsıl. Tâlib ilk derecedir. (Cebecioğlu,2004:s.259)

Aşağıdaki beyitte şair;tarikata intisab eden müridin ilk derecesi manevi yolu isteme anlamında ‘talib’ kavramından bahseder.

Cümle envâr-ı hüviyyet sendedir bak tâlibâ
Sırr-ı eşyâya na0ar kıl görünen vech-i Hüdâ (7-1)

tâlib-i derd:Aşk yolunda dervişin gâyesi Hakk'a ulaşmak ve aradaki ikiliği kaldırmaktır. Aşk bir kurbiyyettir, ancak bedeli pek ağır. Varlıktan geçmek ve bir olan Zât'ın kurbiyyetine ermek. Böylece fenâfillah mertebesine erişmek. Zîrâ aşka varmak, pervâne misâli yanmayı gerektirir. Çünkü bu yolun sahipleri .Kurbü's-sultan âteş-i sûzan' demişler ve aşk ateşini baştan kabul etmişlerdir. İşte bunun adı aşktır. Aşk yolu, Mansur'un, Edhem'in, Mevlâna'nın, Yunus'un yoludur.(ALPSOY,155.Sayı)

Aşağıdaki beyitte şair; tasavvuf yoluna girenlerin Allah'a kavuşma yolundaki zorlukları kabullenme anlamına gelen ‘talib-i dert’ ifadesini kullanır.

Tâlib-i dert ehli olmak hakdan almağa nasîb
Ehl-i hakdır derdiñe ancak seniñ hâzık tabîb
Kenz-i sırrıñ künhini bulmağadır âl-i habîb
Men ‘arefe remzine sa’y et oku hem feth-i rakîb
Künt-i kenziñ sırrını fehmetmediñ oldun rakîb
Kendiñi câhil koduñ sen innehû şey’in ‘acîb (9/7)

tarîk, Arapça, yol demektir. Alevîlerce kutsal sayılan ve kayın ağacından kesilerek hazırlanan 70-75 cm. uzunluğundaki sopaya denir. Tarîk'a aynı zamanda, "Evliya", "Erkân", "Dest-çub", "Serdeste" adları verilir. (Cebecioğlu,2004:s.261)

Aşağıdaki beyitte şair; manevi yol anlamında tarık kavramından söz eder.

Bilmeyen ‘aşkıñ tarîkin kande idrâk eylesin
Dûzah-ı cehli içre göñlü olmada dâ'im ‘azab 10-6

tarîkat Arapça, yol demektir. Bu kelime bir bakıma metot, usûl anlamına gelir. Şeyh denilen bir öğretmen nezâretinde, istekli (mürîd veya tâlib) nin, Allah'a ulaşma, yani sürekli Allah tefekkür ve bilincini (ihsan) kazanma konusunda takip ettiği usule veya metoda, tarikat adı verilir. Tarikat, bunu gerçekleştirmek maksadıyla, farz ve vacibin ötesinde bir takım nafilelere, özellikle sünnetlere ağırlık verir. İlk devirde sûfîler, kendilerinden daha deneyimli durumda olanlardan yararlanmakla birlikte, bugün bildiğimiz şekliyle teknik mânâda tarikat kurmamışlardı. (Cebecioğlu,2004:s.261)

Aşağıdaki beyitte şair; Aşağıdaki beyitte şair; gidilen manevi yol anlamında tarikat ifadesine yer verir.

Şerî‘at bağıñıñ bunlar gülidür
Tarîkat dalıñıñ hep sümbülidür
Resûlün ümmetiniñ ekmelidir
Bu çârı reddeden münkir delidir (43-1)

tecelli Arapça, açık ve zahir olmak demektir. gaybden gelen ve kalbde ortaya çıkan nurlara tecellî denir. (Özön 2017 s.770)

Aşağıdaki beyitte şair; tasavvufî inançla Allah(cc)’ın doğada ve insanda belirmesi anlamına gelen tecelli kavramını kullanır.

Saña benliksiz tecelli eyler oldum benliğin
Benliği tarh etmeyince çünki feth olmaz bu bâb (10-4)

terk Arapça, terketmek anlamında bir kelimedir. Fakr ve fena ehli dervişlerin başlarına giydikleri taç ve külâhler üzerinde, dikey iniş şeklinde alâmetler olurdu. İşte bu dilim dilim görüntü veren alâmetlere terk veya terek adı verilir. Bu dilimlerin sayısı, tarikatlara göre değişirdi. Dört türlü terk vardır: 1. Terk-i Dünya, 2. Terk-i Ukbâ, 3. Terk-i Hesti (varlık), 4. Terk-i terk.(Cebecioğlu,2004:s.261)

Aşağıdaki beyitte şair; tasavvufi anlamda insanın olgunluk makamına erişebilmesi için terketmesi gerekli makamları ifade etmek için kullanılan ve dervişlerin başlarına giydiği taç anlamına da gelen ‘’ terk’’ kavramına yer verir.

Terk-i dünyâ terk-i ‘ukbâ terkini ur Hamdiyâ
Çün irâdet elde iken mevt elçisi gelmeden(117/7)

Sen Hakkı bulmak terk-i ser kılmak
Hak ile olmak ‘aşkıña mu’tâd (36/6)

tevhîd Arapça, birleşmek demektir. Allah'ın zâtını, akılla tasavvur olunan, zihni olarak hayal edilebilen herşeyden uzak tutmak, diye tarif edilir.. Yine ona göre, tevhîd üç şeyde olur: 1. Allah'ı rubûbiyetle tanımak, 2. Vahdaniyetle ikrar etmek, 3. Eş ve benzer olanları O'ndan nefyetmek iki çeşit tevhid vardır: 1. Kusûdî tevhîd : Sadece Allah'ı kastetmek, istemek veya Allah'ın istediğini istemek. Yani kulun ve Allah'ın iradesinin bir noktada birleşmesine kusûdî tevhîd denir. Bu, kulun iradesini Hakk'ın irâdesinde eritmesi şeklinde de tanımlanır. 2. Şuhûdî tevhîd : Salikin vecd halinde masivayı terkederek sadece Hakk'ı görmesidir. Buna, vicdanî ve zevkî tevhid de denir. Eskiden Allah'ın birliğini anlatan manzumelere Tevhîd denirdi. (Cebecioğlu,2004:s.261)

Aşağıdaki beyitte şair ; Allah'ın kullarına emrettiği ibadetlerden biri olan Allah'(cc)tan başka ilah, O'ndan başka yaratan, O'ndan başka kaderi değiştiren olmadığına ve kainatın tek sahibinin O olduğuna inanmak anlamı taşıyan ‘’tevhid’’ kavramına yer verir.

Cihânın nakşını kendinde bulmuş
Cihânın nakşını kendinde bulmuş
Dü cihân kendine hep cami’ olmuş
Özün harf eylemiş de hakkı bulmuş
Erer Hamdî gibi tevhîde gâyet (19-8)

vahdet Arapça, birlik demektir. Gerçek mânâda bir olan Cenab-ı Hak'tır. Sûfiler, uykuya vahdet derler. Bu sebeple uyuyan için, vahdette, vahdet ediyor, vahdete çekildi gibi ifâdeler kullanılır. Kesrette vahdet : Çoklukta birlik, yani halkın içinde, kalabalığın ortasında, tek ve bir olan Allah'ı unutmamak, Onu hatırlamak ve zikretmek demektir. (Cebecioğlu,2004:s.262)

Aşağıdaki beyitte şair;bir olma, tek olma, birlik anlamı olan tasavvufta Allah'(cc)a yakınlık, Allah(cc)'a ulaşma anlamına gelen vahdet kavramına yer verir.

Rû-yi dilber seyrine ‘azm eylerim kılmam ferâğ
Sem-‘i câna çün erişdi sırr-ı vahdetten nidâ (4-3)

vaiz Aşağıdaki beyitte şair; cami, mescit yerlerde öğüt niteliğinde dinî konuşmalar yapan kimse, anlamında (Özön 2002s.826) vaiz kelimesini kullanır.

Gûşuma girmez benim lâf u güzâfı vâiziñ
Çekti ‘aşk-ı lâhûta doğru nûr-ı ahzerden livâ (4-2)

vech Aşağıdaki beyitte şair ;Arapça, yüz anlamına gelen Rabbin, her varlıkta bir yüzü vardır anlamı ifade eden vech kelimesini kullanır.

Vech-i bâki hüsnünüñ hayrânıdır bektâşiler
Hem Muhammed râhınıñ kurbânıdır bektâşiler(44/1)

Küllü şeyden hâlik olan vech-i hak işbât olur
Vacîb-i bizzâtı izhâr eyler ol dem mümkünât (17/5)

velî,Aşağıdaki beyitte şair; Arapça, dost anlamına gelen Allah(cc)'ın nimetleri,üzerinde devamlı olan kul anlamı ifade eden (Cebecioğlu,2004:s.263) “veli” kavramını dile getirir.

‘Ali imiş velîler pîşuvâsı
Bu kemter bendeye olmuşdur rehber (39-7)

velâyet, Arapça, birine yaklaşma, yakınlık, akrabalık (vavın esreli şekliyle) imaret, sultanlık, hüküm, valilik, vb. anlamları ihtiva eden bir kelime. Nefsinden fani olduğunda, kulun Hak ile hareket etmesi, Kur'ân-ı Kerim'deki "Allah mü'minlerin velisidir" (Aİİ-imran/68) âyetine göre, tüm inananlar Allah'ın dostudur. Allah'ın, kulunu dost edinmesi, onun üzerinde isimleriyle tecelli etmesidir. Yine bu tecelli, hal, ilim, zevk vs. gibi şekillerde olabilir. Velayetin zirvesi, kulun halkın, zamanî durumlarına göre işlerini idare etmek üzere, Hakk'dan halka irca olunmasıdır. Hz. Peygamber'den (sav) önce, halkı Hakk'a çağıran kişilere Resul denirken, O'ndan sonra bu görevi yapanlara, Hz. Resulullah (s)'in halifesi adı verilmiştir. Ancak bunların daveti, kendi nefsinde dayanarak değil, Hz. Muhammed (sav)'e uyarak olur. Dört türlü velayet vardır: 1. Velâyet-i uzma: Son peygamber (s)'in velayeti, 2. Velâyet-i kübrâ: Diğer peygamberlerin velayeti veya ceberûtî velayet, 3- Velâyet-i vüstâ: Melekûtî velayet, evliyanın velayeti 4- Velâyet-i suğra: Müminlerin velayeti. Cebecioğlu,2004:s.262)

Aşağıdaki beyitte şair; manevi mertebe’’ velayet ‘’kavramını zikreder.

Sırr-ı sultân-ı vilâyet oldu Zeyne’l-‘Abidîn
Pîşuvâdır ehl-i ‘aşık Bâkır bedrû’d-dücâ (6-7)

evliya, Arapça velî kelimesinin çoğulu olup dostlar anlamını ifade eder. Hayatını nefis mücadelesi ile geçirerek, şeriatı takva boyutundaki inceliğiyle yaşayan, Hz Peygamber (sav)'e tam anlamıyla uyan kaya gibi sert olmaktan kaçıp, toprak gibi davranmayı hedef edinerek, diken yerine gül yetiştiren bahçıvan şeklinde aktiflik gösteren kişiye, evliya denir. Cebecioğlu,2004:s.264)

Aşağıdaki beyitte şair; Hz.Ali’yi Allah 8cc)’ın emirlerine ve Hz Peygamberin sünnetine uyan evliya olarak tanımlar ve evliyanın sıfatına yer verir.

Gel Takî ol cân-ı dilden sırr-ı Haydar gör nedir
Mezhep-i pâki Nakîdir meşreb-i sâf evliyâ (2-14)

gürûh-ı evliyâ Aşağıdaki beyitte şair; Abdülkadir’in kapısı sürmeli göz gibidir. O,değersiz evliya değildir anlamını ifade ederken ‘’gürûh-ı evliyâ’’kalıbını kullanır.

Dediler şeyhi'l-kurâdır hep gurûh-ı evliyâ
Kuhl-ı mâzağē'l-basar dâmân-ı ‘Abdülkâdiriñ (95-2)

vücûd Arapça, var olmak varlık ve bulmayı ifade eden bir kelime. Sâlik beşerî vasıtalarından fani olunca Hakk'ı bulur. Kasanı vücudu, 'Hakk'ın, zâtıyla zâtını bulmasıdır ki, bu yüzden Hazret-i Cem'e, Hazret-i vücûd denir" şeklinde tanımlanmıştır. Varlığı, bulmayı, ifade eden üç tasavvuf terimi, aralarındaki nüanslarla şu şekilde birbirlerinden ayrılırlar: a) Vecd : Aşkla cezbeye düşmek ki, kendiliğinden olur. b) Tevâcüd : Kendiliğinden olmaksızın, sâlik'in zorlamasıyla elde edilen bir hâldir. c) Vücûd : Vecd ve tevâcüdün ötesindedir. Hak'la Hak olmak. Vücûd makamındaki sâlikin vecd ve tevâcüde iltifatı yoktur, zira vücûd, vecd ve tevâcüdden üstündür. Kısaca, hakikat sultanı ortaya çıkınca, beşerî vasıfların yok olmasına vücûd denir. (Cebecioğlu,2004:s.266)

Aşağıdaki beyitte şair varlığı bulmayı ifade eden var olmak anlamına gelen vücûd keimesini tasavvufî anlamıyla kullanır.

Gel ikilik zulmetinden çık vücûduñ” sâfi kıl
Sen seni terk etmeyince bulamazsın hiç necât (16-2)

Vücûdum şehrini başdan başa yıkup Harâb edüp
Visâl-i rû-yi yâr ile olur i‘mârıma bâ‘is (20-4)

yâr Farsça, sevgili dost demektir. Aşağıdaki beyitte şair dost ve sevgili anlamında ‘‘yar’’ kavramını anar.

Bugün derd-i firâkı yâr ile ben olmuşum hasret
Göñülde nâr-ı hicr ile nice kez istedim Nusret (15-1)

Yezîd Aşağıdaki beyitte şair; Emevi halifesi muaviye'nin 3.oğlu olan Yezit'i lanetler.
Âl-i evlad-ı ‘Ali oldu ayakda Hâksâr
Ne ‘aceb mahv olmamış görmüş bu hâli rûzgâr
La‘net olsun ol Yezîd-i ibn-i Yezîd bî-şumâr
Zâlîme la‘net edüp hak tâalâ yevmü'l-karâr
Âh Hüseyin-i teşne-dil oldu esîr-i ğark-ı Hûn
Vâh Hasan ibn-i ‘Ali innâ ileyhi râci‘ûn (113-4)

Vâhid :Arapça, takdir ve tahmin eden rağbet etmeyen gibi çeşitli anlamları olan bir kelimedir. Kendisini dünyadan çeken ve dinî hayata veren âhirete yönelen kişiler için kullanılır bir tâbirdir.

Aşağıdaki beyitte şair kendisini dünyadan çeken ve dinî hayata veren âhirete yönelen kişiler için kullanılır bir tâbir olan ‘‘vahid’’ kavramını zikreder.

Zâhidâ vurma melâmet taşını netdim saña

Koy beni öz hâlîme kim her ‘ameliñ sen saña (8-1)

zat, Arapça, öz demektir. Bir şeyin kendisi, bir şeyi, o şey yapan ve öteki şeylerden ayıran mâhiyet demektir. (Cebecioğlu,2004:s.266)

Aşağıdaki beyitte şair ; asıl, ehil anlamına gelen ‘‘zat’’ kavramına yer verir.

Âdem oldu cem-‘i zât-ı ‘âlem ânîñ fer‘idir

Sırr-ı hakkı âşikâr etmek ne lâzım Hamdiyâ (7-7)

Zühd Arapça, rağbetsiz olmak yüz çevirmek demektir. Sûfiler, Zühdü, çeşitli şekilde yorumlamıştır, a) Haramdan zühdetmek, zühddür. b) Helalden de zühd edilir. Bu ikincide, nasibine düşenin azıyla yetinip, artanı fakirlere tasadduk etmek gibi bir fazilet vardır. Süfyan-ı Sevrî, dünya ile ilgili isteği azaltmayı, zühd olarak tanımlar. Cüneyd de "elin boş olduğu şeyden, kalbin de boş olması, yani elde olana kalbin razı olmasıdır" diye bir tanım getirmiştir. Mesrûk "Allah ile beraberken, bir sebebin etkisinde kalmayan kişiye" zâhid der. İbn Muâz "alâka olmadan amel işleme, tamasız söz söyleme, reisliğe ulaşmadan izzetli olmaya ulaşılmadıkça, zühdün hakikatine erilmez" şeklinde farklı bir yorum yapmıştır. Muh-sinlerin, salihlerin müminlerin ve müslümanların zühdü, dünya ve onun zatından dolayı olurken, şehidlerinki, hem dünya, hem de âhîret konusunda gerçekleşir. Sıddıklarınki de diğer mahlûklar hakkındadır; onlar Hakk'ı O'nun sıfat ve isimlerinden başkası olarak müşahade etmezler. Mukarrabînin zühdü de, isim ve sıfatlarla bekada olur, ki bu son grup, zatın hakikatındadır. (Cebecioğlu,2004:s.268)

Aşağıdaki beyitte şair ;dünyaya, maddeye ve menfaate hak ettiğinden fazla değer vermeme, rağbet etmeme, kanaatkâr olma, her türlü dünyevî ve nefsânî zevke karşı koyarak kendini dizginleme anlamına gelen ‘‘zühd ‘‘ kavramını dile getirir.

Zühd ile olmaz zikr ile bulmaz

Cân ‘ilmi kılmaz olamaz dilşâd (36-2)

zülf Aşağıdaki beyitte şair;Farsça, yanağın iki yanına sarkan saça denilen,hiç kimsenin ulaşamadığı gaybî hüviyyet,Hakk'ın zâtı ve künhü anlamına gelen zülf kelimesini kullanır.

Zülfünün küfrini îmâ eylemişim şübhesiz

Ol cihetden olduğu çün âyine-i kalbim cilâ (4-4)

3. Tasavvuf Büyükleri

Abdu'l-kâdir: Aşağıdaki beyitte şair; Abdülkâdir'in dergahına övgüler yapar ve ve feyiz kapısı olduğunu dile getirir.

Bâb-ı himmetdir şehâ dergâh-ı 'Abdülkâdiriñ

'Ayn-ı vuslatdır rehâ 'irfân-ı 'Abdülkâdiriñ (95-1)

4. Tasavvufî Ekoller

Bektâşîlik Bektaşî tarikatına mensup olan kişi. Bektaşîye tasavvuf okulu. 13. asır'da Horasan'dan Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş-ı Veli tarafından kurulmuştur. Esas itibariyle Ahmed-i Yesevî tarafından tesis edilen ve Türkler arasında kurulmuş ilk tarikat sayılan Yeseviye'nin tesirindedir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makâlât adlı eserine bakıldığında, şeriata gerçekten bağlı bir şahıs olduğu görülür. Bu eserde, şeriatta dört kapı ve kırk makam olduğu zikredilir ki bu kapılar, Tarikat, Şariat, Marifet, Hakikat'tır.

Aşağıdaki beyitte şair; Bektaşî müntesiplerinin Allah (cc) ile Resulüne (sav) bağlılıklarını anlatır.

Vech-i bâki hüsnünün hayrânıdır bektâşiler

Hem Muhammed râhının kurbânıdır bektâşiler (44-1)

Hayderîlik

Aşağıdaki beyitte şair; Hz Ali(ra) 'nin kapısı anlamında ‘Bab-ı Haydar’ ifadesini zikreder.

Şehr-i yâre yol bulam derseñ eğer sen cân-ı men

Bâb-ı Haydardan bulursuñ anca sen râh-ı sevâb (10-8)

5. Tasavvufî Mekanlar

Dergâh: Farsça. Kapı, eşik, kapı yeri, sığınılacak yer, makam, tekke gibi mânâları vardır. Tarikat mensubu şeyhlerle, dervişlerin ikâmetgâhı olan büyük tekkelere dergâh denir.

Hürmeti arttırmak için şerif sıfatı eklenerek Dergâh-ı Şerîf de denilir. Kelime hafifletilerek "dergeh" şeklinde de telaffuz edilir. Cebecioğlu,2004:s.92)

Aşağıdaki beyitte şair; dervişlerin ikamet ettiği feyz alınan yer anlamında ‘‘dergah’’ kavramına yer verir.

Feyz alır dergâhıña her kim kılsa ser-firû
Cümle mahlukâta olduñ sen imâm-ı reh-nümâ 6-3

IV. KAYNAKÇA

- ACLUNİ; M: der. KALLAŞ ,A (2012) *Keşfü'l Hafa / Hadis Usulu* Yayın şehri:Beyrut
- ALPSOY, H *Hulusi Kalb* 155. Sayı <https://somuncubaba.net/> (05/05/2019)
- ALTINTAŞ, H (1986) *Tasavvuf Tarihi* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
- ALTIPARMAK, Ö: (2015) *İslam Düşüncesi Bağlamında Tasavvufun Yeri Üzerine Bir Derkenar* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,Sayı 33,
- ARNAVUT, Ş: (2009) *Darül Risaleü'l Alemiyye*
- BURSALI, M (1996) *Hz Ebubekir* İstanbul: Çelik Yayınevi
- CEBECİOĞLU, E (2004): *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* İstanbul: Anka Yayınevi
- ÇERÇİ, F (2015) *Hz Peygamber'in Doksan Dokuz İsmi* Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE) :ÖS-I: 15-40
- DÖNDÜREN,H (2015) *Delilleriyle İslam İlmihali* İstanbul: Erkam yayınevi
- ERGİNLİ, Z (2006) *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* İstanbul: Kalem Matbaası
- ERÖZ, M (1977) *Türkiye' de Alevilik Bektaşilik* İstanbul: Ötüken Yayınları
- FURAT A, (1972) *Gazzali, el Munkız min ad Dalal* İstanbul
- GÖKTAŞ M. (2000) *Kur'an-i Kerim Meali* (Elmalılı Hamdi Yazır)
- KARAMAN H, ÇAĞRICI,M DÖNMEZ,İ,GÜMÜŞ,S (2017) *Kur'an Yolu Türkçe Meal Tefsiri* Ankara:Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
- ÖZÖN, M, (2002) *Küçük Osmanlıca Türkçe Sözlük* İstanbul: İnkılap kitabevi
- SECCADİ, S,çev. UYGUR ,H (2017) *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü* İstanbul: Ensar Neşriyat
- TÜRKİYE DİYANET VAKFI (2002) *İman ve İbadetler* , Yayın no323 Ankara: TDV Yayınları
- YAKAR, H (2012) *Ayıntablı Hamdi Baba Divanı* Konya: Palet yayınları